

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

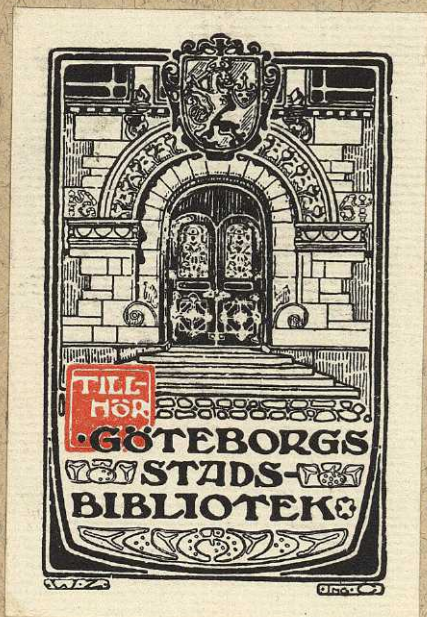
GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

100169 9267

Krigs Hist.
Nyare t.
<Världskriget 1914-19>

Allmänna Sektionen

Hist.
Nyare t.
Världskriget
1914-19

38

ELLEN KEY

Allsegraren

Kvinnorna
under världskriget

Stockholm
Albert Bonniers förlag

Pris 7: 50.

ELLEN KEY

ALLSEGRAREN

I.

ALLSEGRAREN

I.

KVINNORNA UNDER VÄRLDSKRIGET

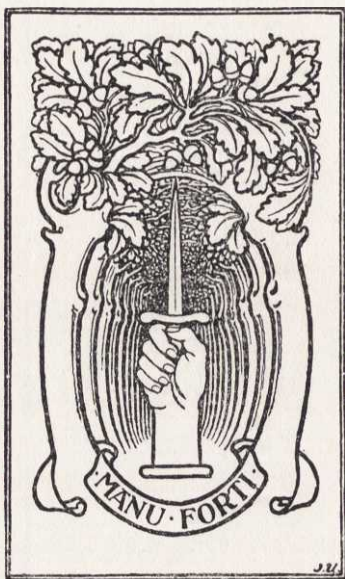
AV

ELLEN KEY

STOCKHOLM. ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM. ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1918

Företal.

Denna bok utgöres av en del under kriget skrivna uppsatser. De flesta ingå i den bok som under titeln *War, Peace and the future* 1916 utkom hos G. Putnam (New-York — London) men nu lär vara indragen såsom pacifistisk.

Uppsatserna äro mycket tillökade och i någon mån omarbetade.

Strand, oktober 1918.

Ellen Key.

» — — — — — — — — — — *der Schöpfergeist*
der mächtig weht und seine Welt erneut. »

I.

»Mödrarnas bönegång.»

Världskriget har allestädes skärpt motsatsen mellan livsåskådningar. Där dessa hade börjat sammanflyta, skilja sig nu åter färgerna; den obestämda gråheten upphör, det vita och det svarta står åter oförmedlat bredvid varandra; tankar, om vilka man hoppades att de blandat blod, visa sig alltjämt oförsonade.

Det svarta och vita står skarpast åtskils hos de krigstroende och de fredstroende. De förra finna i världsbranden bevis för sin syn på kriget såsom ett oövervinnligt naturförlopp, ett förlopp, som i olika former pågått sedan vårt släktes begynnelse. Dessa ha nutidens verklighet som vittne för sin tro. Långt ifrån att kriget övervinnes genom förnuftet, människokärleken, religionen, vetenskapen, samfärdseln, har det gjort dessa kulturens makter till dragare för sin Jagernautvagn under vilken folken nu i religiös extas låta sig krossas, fyllda av visshet att kriget, under vars hjul de förblöda, är den kult, fosterlandet av dem kräver.

Mot de skäl för krigens evighet, som de krigstroende hämta ur historiens rustkamrar och människohjärtats mörkrum, kan den fredstroende ställa folkens stora siare och skalder, ur vilkas verk vittnesbörd kunna vinnas att i alla tider fredens sångare låtit sina silversträngar ljuda mellan krigets åskskrällar; att lika gammal som krigets verklighet i världen är människohjärtats trånad efter freden. Det är icke genom de otaliga småfåglar, vilkas bo och ro kriget skövlar, som fredslängtan ljudit genom tiderna. Sedan årtusenden tillbaka hava stora människor funnits, så långt framom sin tid att vi känna dem som våra samtida, människor som med våra ögon sett krigets vanvett, med våra hjärtan upplevat dess fador, när de i odödliga ord uttalat sin visshet att freden samklingar med tillvarons innersta ton, med förnuftet och kärleken. Kriget lever av mänsklighetens tröghet inför sin uppgift: att förvandla det kaos av oförnuft och disharmoni, ur vilket kriget framgår, till ett kosmos, där förnuft och harmoni bli lika ovillkorliga uttryck av människonaturen, lika gripbara verkligheter som dem, man den dag i dag anför mot vårt släktes möjlighet att skapa freden.

Bland dessa underbart samtida människor, vilka redan århundraden före vår tidräkning sågo krigets svagsinne med vår syn och kände dess jämmer med vår själ, är Euripides. Han, som föddes under Salamis-slaget, blev Hellas' store fredsförkunnare. Ingen nutida diktare har tolkat moderssorgen över krigsoffret såsom han; ingen nu levande har klarare sett det meningslösa i kriget som medel att slita

folkens tvister. I hans tragedi *Hiketides* — som Wilamowitz-Moellendorff i sin tolkning kallat »*Der Mütter Bittgang*» — är krigshat det egentliga ämnet.

Dess yttre ämne är detsamma som i *Antigone*. Domen från Thebes härskare — att Polyneikos, som stupat i den strid, han fört mot sin fädernestad, skall ligga obegraven — hade även drabbat hans följeslagare från Argos.

Antikens tro att människans öde efter döden berodde på kroppens högtidliga likbegängelse, hade utbildat en folkrätt, som ålade segraren plikten att utlämna liken till de efterlevande. En befallning sådan som Kreons var därför en kränkning av folkrätten lika mycket som av de efterlevandes känslor. Det var det högre budet Antigone åberopade, när hon bröt mot Kreons befallning för att jorda Polyneikos, och sålunda gick till den offerdöd Sofokles förevigat.

I Euripides' drama har Kreons hårdhet drivit mödrarna från Argos till Athen för att där utbedja sig Thesevs' hjälp att återfå sina söners lik. Såsom en värtalig tolk för de mödrar, vilkas olycka är fördubb-
lad genom Kreons hårdhet, uppträder Thesevs' moder och jämte henne Adrastos, Argos' furste, fader till en av de obegravna hjältarna. Thesevs talar stränga ord om de unga männens överdåd. Det var deras ärelystnad, som framkallat kriget; de äro likgiltiga för borgarnas rätt och nöd; de söka höghetens glans och lust, de åtrå makt och mynt,

men fråga ej efter vad folket sålunda får lida. Men Thesevs' moder manar sin son att fylla plikten som försvarare för den rätt, vilken binder alla Hellas' stater och som ingen får trampa under fötterna. Thesevs, som uttalar sin visshet att det bästa rådet ofta kommer ur kvinnomun, följer sin moders maning, och kören sjunger:

Hur härligt, hur ärofullt
 när ett folk för det rätta strider!
 Med evigt tack det lönat varder.

— — — — —
 Skydda mödrarnas rätt!
 Skydda det, Pallas' folk!
 Avvärij brottet mot folkens rätt!

En härold från Argos upprepar Kreons maktbud och varnar Thesevs för ingrepp i en för honom främmande sak, ett ingrepp, som kan stå honom dyrt. Ty när ett folk står inför beslutet om krig eller fred, då räknar ingen med sin egen död: envar tänker sig denna möjlighet endast för sin nästa. Hade envar vid omröstningen sin egen död för ögonen, då skulle Hellas icke sönderslita sig själv genom krigets vanvett. Vår dårskap är det, som vänder sig från den av muserna älskade freden och driver oss att begynna krig för att våldföra oss på den svagare människan och den svagare staten.

Thesevs drager emellertid bort med sin här till Thebe, där han höviskt framställer kravet på hjälternas lik, åberopar den i Hellas gällande folkrätten och betygar att han för sin del icke vill någon blods-

utgjutelse. Den förblindade Kreon vägrar, och Thesevs måste med vapenmakt erövra de döda hjältarnas kvarlevor. Men så snart han nått detta mål för sin strid, låter han kampen avstanna i stället för att — som han mäktat — skövlande intränga i Thebe. Då Adrastos får höra utgången av den strid, som Kreons övermod framkallat, uttalar han Euripides' tanke med dessa ord:

Vad dårskaps höjd! I människor, aldrig viljen I
med godo giva efter — först av tvång det sker.
Och edra stater, som med mäkling kunde väl
ha stillat kivet, splitet, nu i stället gå
att slita tvisten genom våld och gjutet blod.

O, människors dårskap! Varför slipas edra svärd?
Vi gjuten I varandras blod? O, hållen upp!
Bort med all strid! Då skola staterna i fred,
den ena vid den andras sida, trivas väl.
Blott ringa glädje ger vårt liv — ack, skola då
med kiv och strid vi öka än dess bitterhet?

Genom handlingen, som här utgrenar sig på ett sätt som förbigås, och mellan samtalen, tonar från början till slut mödrarnas klagan, åt vilken kören ger uttryck. I början ljuder jungfrurnas sång:

Denna vilda, kvaluppfyllda
aldrig tröttnande sorg
upprör mig städse på nytt,
liksom, sköljd av havets skum,
klippan beständigt dryper.
Detta är kvinnans öde:
aldrig förgår och svinner
sorgen över ett barn.

Sedan är det mödrarna själva som klaga:

Hellre Tiden,
dagarnas åldriga fader,
borde ha låtit oss leva
utan make.
Varför skulle vi föda barn?

En gång tycktes oss väl att bitter smärta
det vore att ogift gå — nu veta vi bättre,
nu veta vi vad den verkliga sorgen är:
att mista ett älskat barn.

En av mödrarna kvider:

Min son!
Ack, jag arma, dig har jag burit
under mitt hjärta,
dig har jag med smärta fött,
med bekymmer närt.
Och nu,
nu äger Hades
all mina mödors frukt.
Ensam,
utan stöd jag står i min ålders dag.
Ack, och jag var dock
en gång mor till en son!
Borta min moderslycka!
Svunnen min modersstolthet!
Min plats har jag mist
bland de lyckliga mödrar i Argos!

Ödsligt och utan mål
har livet mig blivit.
Molnet jag liknar,
som hän över fästet i oro
jagas av stormar.

Berövad min ålderdoms stöd,
berövad min modersfröjd,
varken ljusets värld
eller dödens rike jag tillhör.
Emellan dem båda
för jag i enslig jämmer
ett skymningsliv.

Ve mig, till vad gagn
det kval och den fröjd
som jag, födande, närande, fostrande,
burit för honom!
Hur mången natt, i ängslig vaka,
smög jag i ömhet min kind mot hans kind!
Ack, hur meningslöst allt!

Redan dessa mödrar sågo det meningslösa i sin uppgift att föda, vårda och älska söner, som kriget berövar dem. De sonlösa argiviska mödrarnas klagan, århundrade efter århundrade upphävd av plundrade kvinnor, ljuder nu från millioner mödrars läppar. Euripides har kunnat giva denna klagan oförgängligt sköna uttryck, emedan han i dem samlat hela sin egen känsla av det naturvidriga i kriget. Hans dramas nutidsenliga syfte är att tala fredens sak mot kriget, som för honom är en dårskap och ett brott, framför allt därför att kriget våldför sig på folkets högsta värde — de unga människo-ämnena — och sålunda medför de svåraste förluster av folkets ädlaste blod. Ur allt talar hans visshet att

Envar förlust i gods och guld som träffar oss,
kan ersatt bli, men detta blott: ett mänskoliv
som en gång spillts, kan aldrig mera bringas fram.

Vår tids människor kunna känna denna sanning mångfaldigt djupare än Euripides, ty vi veta, att varje liv är ett oersättligt värde, ej blott för dem, som danade detta liv, utan även för folket. Vad vetenskapen lärt oss om ärftlighetens lagar, om villkoren för släktets bestånd och förädling, borde redan hunnit bliva kött och blod hos nutidsmänniskan. Men i stället se vi folken i raseri att förgöra varandra och, i tron att sålunda trygga sin framtid, fortsätta att uppstapla liken av fiendens söner, medan fienden samtidigt uppstaplar deras egna söners lik. Ingen ledare ser vad Euripides' djupa ögon redan sågo: att allt vad folken genom dessa offer uppnå av förluster för fienden och av vinning för sig själva är en droppe mot den ström av styrka, som rinner bort med allt det unga blod, vilket icke kommer att flöda vidare i efterkommandes ådror eller i stora verk, eftersom verken dö med de hjärnor vilka förintas innan de skapat.

Euripides, siaren, är ej tolk för vekliga kvinnokänslor: hans mödrar tala ej blott med naturens utan även med förnuftets röst.

När nu från de stridande folken den ena stämman efter den andra manar kvinnorna att fylla barnafödandets fosterländska plikt; när det ena kravet efter det andra ställes på samhället i det hela för framställandet av det största möjliga och bästa möjliga människostoff till nästa krig — då borde man kunna vänta att luften i alla dessa land skulle återskalla av de argiviska mödrarnas klagan. Då borde man kunna hoppas en mödrarnas resning

mot kravet att de med outhärlig möda, klokhet, ömhet, skola dana ett nytt släkte för att om tjugu år lämna det till nya skyttegravar. När man hör de krigande folken alltjämt tala om det nya släktets fostran, då ville man — med »nästa krig» för ögonen — tillropa dem, att intet annat är barmhärtighet och vishet än att låta detta nya släkte bliva hårt och rått, för att mindre lida av det öde, som väntar det. Med tusenfaldig styrka lysa — mot denna bakgrund av mörkaste vanvett — de båda maningar, dem Euripides sammanställde:

Skydda mödrarnas rätt!

— — — — —
Avvärj brottet mot folkens rätt!

Freden kommer icke på jorden förrän dessa krav uppfattas såsom tvenne sidor av samma sanning, och förrän denna sanning blivit kött och blod hos mänskligheten. Först då skola inom folken kvinnor och män tillsammans dana de lagar, som skydda mödrarnas rätt. Först då skola mellan folken de lagar danas, som trygga mödrarnas heligaste rätt :att ej längre föda och fostra söner till slaktoffer för den avgud, man alltjämt vågar giva fäderneslandets heliga namn.

Översättningarna ur Euripides' drama äro — efter Wilamowitz-Moellendorffs tolkning — verkställda av A. M. Roos.

II.

Det heliga upproret.

Kvinnorna i alla land ha nu fyra jular bakom sig sådana som ingen nu levande förut firat.

Vi äldre ha visserligen mer än en gång hört julhälsningen om frid på jorden ljuda över en värld, där krig någonstädes pågått. Men ingen av oss har sett ett så blodigt hån mot julens budskap som det nu pågående världskriget. Måne någon oblandad julglädje varit möjlig för andra hjärtan än de små barnens?

För oss nordbor har julglädjen framför allt bestått i tacksamhet över att julfrid vilat över vårt land; att blod ej färgat julesnön, att brand ej stigit mot julhimlen, att de hundratusen hemmen alltjämt kunnat samla sina medlemmar omkring gamla julseder och kära julminnen.

Men måne de kvinnor, som gjort jul i de nordiska hemmen, kunnat känna den barnalika, hela hjärtat vidgande julglädjen? När de fyllt skåpen med helgdagskosten, när de fejat arvklenoderna, när de kransat familjeporträtten, då ha de med svidande sinnen tänkt på alla dem, vilkas arvskatter

äro ödelagda och som ej längre äga något tak, under vilket familjens medlemmar kunna samlas till festligt samkväm. Husmödrarna på landet, som hålla sin vänliga hand även över husdjuren, ha icke kunnat måna om dessa för julen utan att minnas alla de familjer, som fått dessa sina trogna vänner brända, dödade eller på annat sätt hemfallna åt ödeläggelsen. När kvinnorna sett strålande barnansikten och mjuka barnahänder sträckas mot julgranen, ha deras egna ögon blivit tåreskumma vid tanken på de många späda barn, som blivit slitna från föräldrar, vilka nu i bittraste förtvivlan söka utröna barnens öden. När våra kvinnor mött de från olika håll hemvändande männen bänkade vid julbordet, ha de ej kunnat besvara deras vänliga blickar utan att känna sina hjärtan värka. Ty de ha sett framför sig de otaliga kvinnor, som i samma stund suttit stirrande mot tomma platser, platser, som aldrig skola fyllas eller fyllas med krymplingar och sjuklingar. Har en kvinna smekande lutat sig över något gammalt huvud, då ha tårar droppat ned över de vita håren vid tanken på alla de åldringar, som under vilda stridsnätter stapplat ut från hem, där de levat i trygghet och välstånd, för att nu gå tiggarens och flyktingens väg.

Där barn ha funnits — barnen behöva ju leenden — ha kvinnorna kanske funnit styrka att le. Men vem har annars förmått det, ifall hon icke varit bland dem, som ej kunna känna för annat än sin egen trängsta krets?

*

Fyra nyårsaftnar ha vi upplevat, vilka som aldrig förr besannat den gamla nyårspsalmens ord om det gångna året: att det blev

som ett skepp av stormen kastat
plötsligt mot en okänd strand.

Vem anade — då ett år i sina blodiga trasor försvann i det förflutnas mörker och ett nytt började — i vilken värld vi vid årets slut skulle befinna oss? Vem trodde att fasorna oavlåtligt kunde stegras?

Ännu kan ingen ljusning skönjas i fråga om sorgespelets upphörande. De, vilka hoppas att freden, som kommer att slutas, må bli en verklig, sakna tyvärr goda grunder för sitt hopp. Det blir först efter freden — då den folksjälarnas högspänning som krigstillståndet medför, naturnödvändigt slappas — som det ytterst långsamma arbetet för den varaktiga freden kan äga framgång. Den mäktigaste delen av detta arbete blir den medelbara, den som sker i och genom erfarenheten av krigets verkningar på folkens liv i deras helhet. Dessa erfarenheter kunna kanske undergräva det vane-tänkande, som stöder dogmen om krigens nödvändighet, om deras rasförädlande och uppbyggande makt.

Det sätt, på vilket kvinnorna — efter som under kriget — inom sig bearbeta erfarenheterna, blir av stor betydelse för fredsdanandet. Kvinnornas tankar och känslor kunna bli ett strömdrag, som underifrån bryter upp de isar, vanetänkandet lagt över den manliga känslan för och åskådningen om kriget.

Kvinnornas heliga uppror mot kriget blir en av de många vägar, på vilka mänskligheten skall nå fram till den fredförande politiken. Kvinnorna måste grundligt fördjupa sig i det sakförhållandet att, vad än folken genom ett nutida krig kunna vinna, detta aldrig kan uppväga vad de genom kriget förlora. Om krigen utkämpades av de urartade inom folken, funnes en viss mening i talet om krigens makt att höja nationerna. Men emedan de utgjuta det bästa blodet, bli de folkfördärvliga i den grad att — om icke kvinnorna vore uteslutna från krigstjänsten och sålunda de yppersta arvvärdena åtminstone på kvinnosidan fortplantades — vore enbart ur synpunkten av folkmaterialets beskaffenhet ett krig som detta ödesdigert även för de segrande folkens framtid. Här är själva utgångspunkten för kvinnornas uppror mot kriget, som sålunda blir ej enbart en den egna känslans protest utan ett uppror i släktets namn.

Det svåraste problemet under detta uppror är att från försvarsviljan skilja krigslusten, att hålla den förra levande utan att hetsa den senare. Erfarenheten visar dock att visa fostrare kunnat lösa problemet, som hör till dem, vilka icke kunna kringgå, eftersom försvarsvilja och försvarsduglighet ännu tyvärr äro livsvillkor för folken.

Kvinnorna måste finna sin väg ur nämnda problem genom att helt hängiva sig åt fredsarbetet inom själarna. Men för att göra detta, måste de gå till strid mot den uråldriga uppfattningen av mannens och kvinnans motsatta livsuppgifter. Denna upp-

fattning framträdde naivt i en dålig julbild, som dock gav mer att tänka på än många värdefullare verk. Den visade en soldat på post i en snöig skog, där han i en ljusring ser det fjärran hemmet, där hustrun och barnen äro samlade vid julgranen, gossen i krigsmundering, flickan med sin docka på armen. Hos båda närdes så de känslor, som en gång skulle göra dem till vad mor och far nu voro: en ångestfylld hustru, en döden bidande soldat! Sådan har arbetsfördelningen varit genom årtusenden. Denna har synts människorna så naturbestämd, att de ej tänkt på att rubba den.

Visserligen vore det till släktets olycka om den arbetsdelning upphörde, genom vilken kvinnan blev den mer inåtvända, mannen den mer utåtvända samhällsarbetaren. Men vilja kvinnorna dana en ny värld, där den gamla kretsgången icke fortsättes — den att kvinnorna föda och fostra nya liv för att dessa på slagfälten skola förödas — då måste de resa sig upp i samlad vilja att göra slut på det tillstånd, som århundrade efter århundrade åt deras modersömhet och modersmödor givit det meningslösa målet: att under freden söka fostra ett allt livsdugligare släkte för att låta slagfältens massgravar bli slutet på dessa liv.

Förnuft är att ge folkens tävlan allt mänskligare former. Förnuft är att arbeta fram ett tillstånd, där folkens rätt skyddas av en makt, som brukar lagens, icke våldets medel. Förnuft är att kvinnorna bli medbestämmande i det land, åt vilket de föda och fostra det nya släktet.

De värden, som nu hånfullt kallas feminina — ty maktläran blyges att ge dem deras rätta namn, kristliga, i samma andedrag som den förkastar dem — voro under kristendomens livfulla skede verksamma för att minska våldet. Skola dessa värden åter bli ett välde mot våldets, då kan det bäst ske genom att kvinnorna vinna makt att ånyo göra dem verksamma. Och ej blott inom själarna, nej, vid samhällenas uppbyggande och sammanbyggande till högre former.

Under 1914 skedde något, vilket synes som en symbol av framtidens möjligheter.

I Rom samlades under oktober ombud från 55 stater — bland dem alla de krigande — för att hålla den sedvanliga internationella lantbruksvetenskapliga kongressen. Under det jorden vattnades med blod, göddes med lik, sönderslets av granater, var det omsorgen om modernäringen, som mitt under världskriget sammanförde medlemmar även från de stridande folken.

Den dag skall komma, då omsorgen om moderskallet på samma sätt skall samla ombud för mänskligheten. Nationella stridigheter skola ej kunna hindra en enig samverkan för att giva livets båda stora, uppehållande och bevarande makter — modern och jorden — deras rätta plats i samhällets medelpunkt.

Länge nog ha mödrarna varit behandlade som jorden. Jorden, som skulle tåla allt och dock outtröttligt giva. Längesedan lärde mänskligheten att detta i fråga om jorden är ett misstag. Så länge

kvinnornas tålmod varar, begå männen samma misstag i fråga om kvinnorna, vilka låtit sin yppersta kraft missbrukas i det oändliga. Men detta krig måste närma kvinnorna till gränsen av deras tålmod.

Kvinnorna — liksom jorden — ha krig efter krig visat sin makt att förnya vad krigen förödde.

Så skola de även denna gång göra. Men manne, som förr, utan förbehåll? Manne ej under de år som gått, de år som komma, hundratusende kvinnor skola vakna till visshet om att det är deras modersplikt att skaffa sig rätten att i sin mån leda de öden, som skola övergå dem och deras barn?

När kvinnorna vunnit sin medbestämmande makt, måste den levande mänskliga kraften — nu hejdlöst offrad för s. k. statsändamål — bli folkens högsta värde. Att bevara, stegra, förädla denna kraft blir då statskloketens främsta uppgift. Därmed blir också fredsskapandet brännande verkligt och politiken inriktad på att lösa dess problem i stället för de uppgifter, krigförandet påtvungit folken.

*

Detta framtidshopp vilar på ingen annan grund än kvinnonaturens innersta kraft. Men är denna utsinad, bli moderlighetskänslorna genom detta krig icke så kränkta, att de leda till en mödrarnas massresning, då vet jag icke varifrån frälsningen skall komma. Folkens bestånd och blomstring är det hopp, för vilket männen nu ge sina liv. Kvinnorna

böra nu veta, att mänskligheten måste söka nya medel att nå det målet.

Även män finnas, ej endast kvinnor, vilka tro att släktets likaväl som de enskildas mål är fullkomning. Envar har först och främst att arbeta inom sig själv för friden på jorden. Men ömkelig är den, som inför jordens strid nöjer sig med den diktarmaning, en av krigets evighetstroende nyligen upprepat:

»I din egen barm du flykte
och slut frid med världen där.»

Samma livsstegring, som var och en enskild erfar, då han sålunda slutit fred och befriat sig själv från hårdhetens och misstrons, hatets och hämndens livshämmande inflytande, den komma folken att erfaras, när deras livsvilja ej längre lider under liknande hämningar. Om vi än aldrig kunna tänka oss ett folks själ lika ren från låga lidelser som en enskild själ genom självarbete kan bli, så måste vi dock alla — i den mån vi älska vårt hem, vår krets, våra meningsfränder, vårt land — strida för ljusets seger över mörkret. Men endast genom att upplyfta våra hjärtan till den stora, stränga och stärkande känslan av samansvar med vårt släkte får striden religiös helgd.

Kvinnan har av ålder varit samhällsbevarande, konserverande: hon har — och med rätta — hållit på de gamla värdena. Men i varje nu stå vi på en brygga, som kan förena det förflutna med framtiden, så att vi finna väg till båda. Många ha nu

rivit bryggan framför sig, så att de endast kunna gå tillbaka. Visserligen finnas ypperliga människor bland dessa, som sålunda stannat i det förflutna. Men de kvinnor — liksom de män — vilka lägga bryggan fast mellan det som var och det som skall vara, äro de nytänkande och nydanande. Dessa göra till sin den Geijerska nyårssångens maning: »Framåt — så är ditt ödes bud.» Och ej endast ditt, men ditt folks och ditt släktes!

III.

Mänsklighetens födelse.

Kvinnans vilja var länge riktad mot ett enda mål: att en man skulle ge henne möjlighet att fylla hennes naturbestämda och bestående uppgift, den att bli maka och mor, att inom hemmet få utöva sin rent kvinnliga makt.

Men allt flera blevo de kvinnor, för vilka detta mål aldrig kunde nås. Småningom vände sig därför kvinnoviljan mot ett annat mål: det att frigöra var enskild kvinnas makt till personlig utveckling och verksamhet även utom hemmet.

De sålunda frigjorda kvinnorna sågo först ned på de endast inom hemmen verksamma. De förra satte sin egen dyrt vunna, nya lycka — den rent mänskliga kraftutvecklingen — högre än den urgamla, rent kvinnliga kraftutvecklingens lycka.

Men så kom ett tredje skede, det nuvarande. Under detta ha de gifta kvinnorna fört sin personliga, redan som ogifta vunna, utveckling med sig i hemmen. Dessa hustrur och mödrar vilja båda slagen av lycka, såväl den kvinnliga kraftutvecklingen och maktutövningen i hemmet som den

mänskliga kraftutvecklingen och maktutövningen i samhället. Och de vilja vinna denna dubbla lycka både för sin egen skull och för släktets.

Ty nu har den yppersta kvinnoviljan — de giftas som de ogiftas vilja — fått sitt sista och största mål: det att mänskliggöra mänskligheten. Visserligen äro dessa målmedvetna ännu mindretalet. Men krigsåren ha givit denna vilja en ny styrka. De gifta kvinnorna nöja sig ej längre med att föda och fostra nya medlemmar för det av männen danade samhället, nya redskap för statens tjänst i fred eller krig. De ha börjat ana vad en av den svenska kvinnofrigörelsens profeter — den störste — C. J. L. Almquist redan visste när han sade: »Mänskligheten är ännu icke född, hon är endast ett embryo.»

För fem år sedan torde mången kallat detta en överdrift, löjlig att i »vår tid» anföras. Vår tid har sedan dess ändrat anlete. Vi måste åter börja det etiska kulturarbetet där Jesus för 2,000 år sedan begynte det, när han ställde vårt släkte i valet mellan Gud och Mammon, mellan anden och världen. Att välja rätt är alltjämt villkoret för släktets nya födelse, den då det embryo till mänsklighet, som vårt släkte ännu är, skall komma att taga gestalt såsom mänskligheten. Till mer än hälften beror denna gestaltning på kvinnornas val, på deras vilja att utöva den makt utan vilken släktets mänskliggörande ej blir verklighet.

Den nu i världen rasande striden synes stå mellan makt eller rätt. Innerst står den mellan den

gamla läran att makt är rätt och den nya viljan att rätt skall bli makt. De kvinnor, som nu ena viljan till fred med kravet på rösträtt, ha medvetet valt sin plats i striden på rättens sida. Då kvinnorna som mossor och ljung, buskar och träd börja »kläda fjället» från sin sida, skola de, hunna till toppen, på den andra sidan finna en hel skog av män, som redan äro fyllda av samma övertygelse och således möta kvinnorna på den höjd där de gemensamt kunna se in i framtidens land. Just bland dessa män, som vilja göra rätten till makt, vaknar alltmer insikten om att så länge kvinnoviljan saknar rösträttens maktmedel kan kvinnosläktet endast medelbart arbeta för denna framtid. Kvinnornas medborgarrätt är således ena villkoret för att de skola kunna utöva en massverkan i och för släktets höjande ur det rovdjursskede, i vilket folken ännu ekonomiskt som internationellt leva. Det hjälper ej om modern lär sina söner att rätt och sanning bör leda deras handlande, när dessa söner sedan av »realpolitiska» eller »patriotiska» skäl nödgas stödja sitt lands orättfärdiga handels- eller krigspolitik. Det skede vi nu genomlida har öppnat vida utsikter till ökad kvinnomakt. Ytligt sett kan man tro sig uppleva motsatsen. Ty ända sedan de tider, då de besegrades kvinnor blevo stridsbyte, har kvinnan som sådan aldrig blivit mindre aktad. Millioner kvinnor ha blivit dödade eller skändade, jagade ur sina hem och sitt land, blivit sjuklingar eller vansinniga för livet. Kvinnans av mannen förkunnade »helgd» som släktets moder

har endast giltighet i fråga om det egna landets kvinnor. Och vad dem angår räknas icke de tårar, som dessa kvinnor fällt över fäder, män, söner, bröder, vilka blivit krigets offer: att gråta är ju kvinnokall. Men dessa erfarenheter börja väcka kvinnorna till medvetande om att de voro grundligt bedragna av allt fagert tal om moderskapets helgd. Detta tal blir verklighet först när kvinnorna inrätta sitt liv efter den nya läran om människoökonomien. I denna riktning gick kvinnoviljan redan före kriget. Vi veta att ju mer det kapitalistiska produktionssättet var genomfört i ett land, dess ringare var där nativiteten. Detta faktum började redan framtvinga vad den österrikiske sociologen Goldscheid kallat *Menschenökonomie*. I en ypperlig småskrift — *Frauenfrage und Menschenökonomie* — har han visat att medelpunkten inom kvinnorörelsen måste bli just människoökonomi. När kvinnan såsom människoproducent en gång blir målmedveten, då kommer hon att uppresas mot den ofruktbara fruktbarhet, till vilken hon varit dömd. Hon vill icke längre föda massor av barn, av vilka somliga dö genom brist på krafter och medel för deras uppfödande och av vilka återstoden snabbt förbrukas av en industri, där endast produktionsmassans, icke människomaterialets värde beaktas. Hon vill icke längre föda söner att förbrukas av kriget. Först när kvinnornas flertal uppreser sig mot det missbruk, för vilket deras kön — genom ödslandet med liv — varit utsatt, då blir även mannen tvungen till människoökonomi i stället för

det nuvarande människoslöseriet. Denna ekonomi kräver även att kvinnorna kroppsligt som andligt höja människomaterialet och bevara det i detta höjdläge; slutligen att de målmedvetet motarbota krigstillståndet. Kvinnorna kunna redan nu göra detta i och med danandet av allmänmeningen. Men blott när de vunnit rösträtt kunna de genomföra människoekonomiens principer på alla områden för mänsklig kraftutveckling och motarbota människoödslandet i alla dess former. Framför allt som rovdrift inom landet och krig mellan landen, vilka båda företeelser äro de värsta synderna mot människoekonomiens grundsatser. Ännu ske båda i statsnyttans namn. Vissa klasser utnyttjas för att frambringa »landets rikedom»; vissa åldersklasser nedslaktas i kriget för »landets välfärd»! Att dessa människor, som utsugas och nedslaktas, själva utgöra landets högsta rikedom och välfärd, detta är den sanning, som först ur människoekonomiens synpunkt blir klar för folken. Ena halvdelen av dessa — kvinnorna — ha utan ansvarig medverkan blivit kastade in i världskrigets elände. Genom storartad hjälpverksamhet på alla områden ha de lindrat eländet. En del ha med stora personliga mödor verkat ej blott för fredsslut, men för ett framtidstryggande fredsslut. De stridande landens kvinnor ha därvid ådagalagt en storsyn, ett högsinne, som ofta överträffat männens i dessa land. Men trots allt detta komma kvinnorna att stå utanför det rum där freden en gång slutes. Även om de i några av de stridande

landen kunde förena sig i en bön om fred, bleve denna icke hörd. Och vore de yppersta kvinnorna i dessa land så genomträngda av människoekonomiens sanningar att de öppet predikade det folkfördärliga i ett fortsatt krig, då bleve de nu inburade såsom fosterlandsförrädare!

Och dock, trots allt detta skenbart hopplösa, finnas strömningar på djupet, som ge anledning till hopp. Det vanetänkande, vari männen suttit instängda som i en hermetiskt tillsluten glaskupa, är nu mindre lufttätt. Liksom en viss hög ton från ett instrument kan komma ett glas att springa isär, så har nu världslidandets klagoton vållat en remna i kupan. Man får allt fler vittnesbörd om att männen börjat ana att det sedan århundraden uppehållna systemet — nationalegoismens med dess hemliga fördrag och kapprustningar — är föråldrat. Att mot andra staters intresse söka vinna fördelar eller försvara de vunna, har — som Norman Angell, R. Goldscheid m. fl. visat — blivit allt orimligare sedan internationalismen är den verklighet i vilken vi leva, röras och hava vår varelse. Internationalismen gör varje folk beroende av samverkan med alla andra för frambringande och utbyte av materiella som andliga värden och kriget blir därför livshämmande även för segraren. Vanetänkandet i fråga om kvinnan har fått liknande remnor. Allt fler män börja inse att ordandet om »kvinnans bestämmelse» är löjligt inför det sakförhållandet: att kvinnorna under kriget blivit en national-ekonomisk och social makt av större bety-

delse än någonsin. Kvinnorna ha måst bemäktiga sig en mängd manliga yrken — ända till framställandet av krigets förstörelsemedel — sedan männen nödgats lämna dessa yrken för skyttegravarna. Det har blivit meningslöst att fråga om kvinnan passar där, varest hon i verkligheten redan inpassat sig såsom en väl funktionerande del av samhällsmaskineriet. Men därmed fråga sig också allt fler nytänkande män om denna väldiga samhällsmakt kan få förbli utan politisk rätt och politiskt ansvar? Och de börja besvara frågan nekande. Ja, svaret kommer till slut att anta den formen: att kvinnorna måste tilldelas rösträtt och valbarhet emedan det ligger en samhällsfara däri att allestädes verkande och överallt inflytelserika samhällsmedlemmar äro befriade från det ansvar för statens inre och yttre politik, som endast full medborgarrätt ålägger individerna.

I andlig som i bokstavig mening ha kvinnorna under världskriget besått fälten. Och när folken åter kunna börja samla sig till det inre utvecklingsarbetet, skola många av de tankar, som före kriget såddes inom samhällena, hava vitnat till skörd. En stor del av kvinnornas under kriget utförda samhällsarbete torde förbli utan frukt för deras egen utveckling, emedan många ännu handla under vane-tankarnas inflytande. Så t. ex. hör man från alla land beundran över den utomordentliga organisationen av sjukvården i fält, över vetenskapens återerövringar av liv och lemmar åt de på slagfältet ödelagda och över kvinnornas offervilja och mod

under detta arbete. Huru få äro ännu de kvinnor, som lida av det systematiserade vanvettet att man gör uppfinningar för att på det verksammaste sättet sönderslita och lemlästa friska män, och sedan, genom nya uppfinningar och med oerhörda offer av ekonomisk och personlig kraft, återvinna de ödelagda åt ett liv i vilket de dock måste bli mindrevärda? Männe ens den tyska hustrun, som återfick sin man i en korg med båda benen borta, synen på båda ögonen förlorad och ena armen bortsliten, fått sina ögon öppnade för detta vanvett? En kvinna — en finska — har uttalat tanken om en kvinnostrejck mot kriget, i form av nekad hjälpverksamhet under kriget. Tanken kom icke från ett hårt hjärta, men ur en klar hjärna. Det är ej genom kvinnor med oklara själstillstånd, som mänskligheten kan mänskliggöras. Det är dessas andliga tröghet, deras fantasilöshet, deras vanetänkande som — mycket mer än ond vilja — hindra alla framsteg på nya områden. Ingenstädes har detta vanetänkande varit så trögt, så fantasilöst som i fråga om kriget. Noga sett är detta naturligt. Ty frågan om kriget är förbunden med fäderneslandet, med hemmet, med de för människornas flertal högsta värdena. Det är otaliga känslotrådar, som i dessa avseenden binda samman eviga värden och sega fördomar till en oupplöslig knut. Först när känslorna fast omfatta den nya tanken: att fäderneslandet bättre kunde skyddas och utvecklas genom en folkens organisation för freden än genom varje enskilt

lands rustningar för kriget, kan världen motse ett nytt system för det politiska handlandet. Nationalegoismens politik är numera oändamålsenlig i folkkampen för tillvaron. Och ensamt detta måste — fränsett alla humana skäl — avgöra dess fall. Intet är vissare än att vi en gång måste sätta nationen efter mänskligheten. Endast så kunna vi nå det nu nödvändiga framsteget i mänsklighet, liksom vi tidigare — för att vinna sådana framsteg — nödgades lära oss att sätta landskapet efter fäderneslandet och ätten efter samhället. Vi förlorade därigenom intet av landskapets eller ättens förblivande värden för vårt känsloliv. Men vi vunno de nya värden, dem de nya och utvecklingskraftiga begreppen — fädernesland och samhälle — inneburo. Detsamma blir fallet när varje land för att kunna bestå måste inrätta sin inre och yttre politik enligt den vissheten, att mänskligheten står högt över de enskilda nationerna såsom nationen står över individerna. Är ej det senare fallet, då råder anarki inom staten. Och, emedan det förra ej är fallet staterna emellan, leva dessa i mellanfolklig anarki. Denna kommer att bestå så länge den nationalegoism består, vilken ställer den egna nationens makt över andra nationers rätt — och därför kallas »nationalism». Så länge denna slags patriotism godkännes, kommer också krigstillståndet mellan folken att fortfara. Först när de genomträngas av den patriotism, som fordrar att även mellan folken samma lagliga ordning skall finnas och samma moral uppehållas.

som mellan medborgarna, kan det öppna eller latent krigstillstånd, som vållat världskriget avlösas genom det folkförbund av vilket de mest tänkande i alla land — de stridande som de neutrala — hoppas framtidens fred.

*

Det är först och främst genom uppfostran, som denna nya patriotism måste grundläggas. Men därtill fordras att kvinnorna själva ej besjålas av den gamla nationalegoismen. Så länge de dummaste och råaste uttryck av folkhat kallas patriotism, så länge kvinnor känna stolthet över sitt lands illdåd mot andra land, fostra de ej ungdomen till fasta mellanfolkliga rättskänslor. Ej heller uppfostra de till avsky för de brutala maktmedlen, så länge de själva bruka dessa s. k. »kraftåtgärder». Skall människan växa fram inom mänskligheten, då måste från och med barnkammaren de yttre maktmedlen utbytas mot inre.

Mödrar tala om kroppsstraffen just som de män, vilka anse att krigets brutala medel icke kan undvaras, emedan människonaturen icke kan omdanas, endast hållas i styr genom yttre maktmedel. Även mödrar, som ivrigt arbeta för freden, anse t. ex. att när i deras barnkammare store bror slår lille bror, måste mor slå store bror, emedan denne endast kan rättas genom att erfara samma slags lidande, som han själv orsakat. Innan kvinnan inser att allt, hon hittills kallat uppfostran är lika skilt från vad uppfostran måste bli som grottmänniskans ben-

nålar äro skilda från nutidens symaskin, skall man alls inte tala om någon kvinnomakt att mänskliggöra mänskligheten. Där är och förblir så länge jorden står hennes aldrig omstridda och hennes största — men tyvärr hennes mest missbrukade — makt.

Uppfostran vilar ännu på vildeåskådningen »lika för lika, öga för öga, tand för tand». Som vilde handlar »kulturmänniskan» överallt, där kroppsplågor brukas som maktmedel. Arbetet mot husagan, prygelstraffet, dödsstraffet blev en följd av en klarnad uppfattning om det brutala i denna urgamla vildeåskådning. I uppfostran och i kriget fortleva dock ännu de handgripliga medlen såsom omistliga för de avsedda ändamålen. Och så länge de handgripliga medlen godkännas, nå vi aldrig fram till de förnuftiga. Så länge händerna väpnas med tuktoreskap och förstörelsemedel förbli hjärnorna obrukade i fråga om att finna förnuftiga, d. v. s. fullt ändamålsenliga, medel. Vad vore t. ex. det förnuftiga när store bror plågar småsyskonen? Jo, att den förre obönhörligt skildes från syskonen för att under en hel dag erfara följderna av sitt »samfundsvidriga» beteende — just så som brottslingen får erfara det i fängelset. Genom avspärrning måste det enskilda folket inom den, till en världsorganisation sammanslutna mänskligheten, tillrättavisas då det söker störa den mellanfolkliga freden. Först när avspärrning från det internationella utbytet visar sig fruktlöst, blir krigets maktmedel oundvikligt, liksom de affliktiva straffen

måste tillgripas då individen visat sig oåtkomlig för alla andra ordningsmedel.

Men visst är att man hos de flesta barn genom förnuftiga medel kan grundlägga vissheten: att de genom handlingar av våld eller svek beröva sig samfundsglädje och samfundsförtroende. Sålunda framväxer — visserligen långsammare än genom aga, men ojämförligt fastare — barnets självbehärskning. Och den grundas på ett motiv, som kan utöva sin hämmande verkan livet igenom. Endast genom en sådan barnuppfostran kvarstannar hos de vuxna ett själstillstånd, vars följd blir villig självbehärskning och ärlig lydnad för samhällets krav. Endast ur detta själstillstånd hos individerna inom folket kan småningom framväxa en mellanfolklig självbehärskning, vilken icke — som under den s. k. »fredsperiod», vilken föregick världskriget — framtvingas endast av fruktan för krig — i full analogi med barnets eller våldsverkarens »självbehärskning» av fruktan för prygel. Nej, den mellanfolkliga självbehärskningen kommer då att vila på övertygelsen om att ingen enskild nation har något att vinna, men mycket att förlora ifall den bryter mot den mellanfolkligt fastställda och mellanfolkligt skyddade rättsordningen. För sådana möjliga brott måste man ännu länge tänka sig en viss staternas stridsberedskap såsom ett yttersta maktmedel. Men den blir då uteslutande en försvars- ej en anfallsberedskap.

För att övervinna krigets anda måste mödrarna redan i barnens spädate ålder lära dem att rätt måste vara grunden för all makt, och att rätten kan

hävdas utan knytnävar. Hur ofta får ej »storebror» rycka till sig »lillebrors» leksak, emedan storebror är »äldst» — eller lillebror kinka sig till storebrors, emedan lillebror är »minst»! Är modern själv klok nog att försvara varderas rätt, så hjälper detta dock föga då barnen kanske överlåtas åt vårdarinnor, vilka hundra gånger låta det ske, som modern tio gånger är i tillfälle att beivra. Det är droppens ständiga fall, som urhållkar stenen; det är den otaliga gånger upprepade erfarenheten, som slutligen kommer ett rättsbegrepp att ingå i kött och blod. Det är ett aldrig felande motstånd, som småningom tämjer vilddjuret i barnanaturen. När barnen börja förstå, måste modern genom handling visa dem att den ömsesidiga hjälpen är en naturlag lika visst som den ömsesidiga striden. Framför allt måste den vissheten sänkas djupt i barnasinnnet: att de största hjältarna voro de, som stritt för att hjälpa andra, ej de som stritt för makt och ära. De måste förvissas om att seger icke bevisar, att den sak man kämpade för var god, ej heller nederlag att den sak, man gjorde till sin, var dålig. Men först och främst måste uppfostrarinnan hos sig själv besegra både individuell och nationell maktlust och hämndlust, innan hon kan rena sina barns själar från dessa lidelser. Fosterlands-kärleken visar överallt en avigsida, som är randad av förhävelse och hat. Såväl hos vårt som hos de nu stridande folken bli barnasjälar förgiftade genom sina föräldrars politiska lidelser. Vilket parti dessa än tjäna, är faran för barnen lika

stor. De fredsälskande kvinnor, som frukta krigsleken, ha av denna mindre att befara än av de vuxnas andliga inflytande. Så länge krig finnas, komma gossar att leka krig, lika visst som barn på landet leka ladugård. Men när de vuxna bruka krigsleken som medel att egga »krigarsinnet», då först blir leken farlig för fredskänslan.

*

Såsom man, enligt medeltidsägnen, under striden på de Catalauniska fälten över de på jorden kämpande härarna såg andra härar kämpa i luften, kan nu den klarsynte över de i världskriget varandra mördande folken, se en jättestrid mellan tvänne livsåskådningar. De äro desamma, som sedan Kains och Abels dagar mellan sig delat jordens barn: den utåtvända och den inåtvända maktens livsåskådning. Varje stort framsteg i kultur har ägt rum då den inre makten segrat över den yttre, då anden visat sig starkare än svärdet. Europas framtid beror nu på utgången av denna osynliga strid. Men utgången av striden beror till stor del på den livsåskådning, kvinnorna omfatta. Vore det på den utåtvända maktens väg de sökte sin egen, sitt lands, sitt släktes lycka; läte de av den nuvarande verkligheten övertyga sig att det är denna verklighet, som skall bestå; trodde de sig i belysning av världsbrandens flammor ha upptäckt dårskapen av vad »idealister» och »utopister» drömt om frid på jorden; sågo de i fredsvännernas fram-

tidsbilder endast ökenhägringar av oaser — emedan verkligheten nu icke bjuder någon palmskuggad källa åt dem, som hungrat och törstat efter rättfärdighet — då skulle mänskligheten i dubbel mening förblöda på slagfälten. Då hade den humanitet, som under världskriget tusenfaldigt blivit kränkt av männen, icke längre en fristad ens hos kvinnorna. Och i så fall bleve även kvinnorna bestämnda av den samhällsåskådning, vilken — såsom autokrati och plutokrati, klerikalism och byråkrati, nationalism och militarism — bekämpar den samhällsåskådning, som vill leda utvecklingen enligt demokratiska och pacifistiska riktlinjer, emedan endast dessa föra till en inom och mellan folken förverkligad humanitet. Frågan om det håll åt vilket kvinnorna komma att bruka sitt inflytande efter världskrigets slut, denna fråga blir, som andra av mänsklighetens livsfrågor, först avgjord efter världskrigets utgång. Denna kan bli sådan att folken, under de närmaste årtiondena, alltjämt lita till de utåtvända vägarna i och för den nationella kraftutvecklingen. Utgången kan även bli sådan, att mänskligheten inser i vilken oerhörd grad den kommit bort från det inåtvända livet under hejdlös hängivenhet åt sin storartade materiella utveckling. Då börjar kanske mänskligheten söka en syntes mellan handlande och begrundande; mellan en sund konservatism i fråga om alla eviga värden och en sund radikalism i fråga om bortskaffandet av utnötta former för dessa värden: den syntes mellan självhävdelse och självbegränsning, som är

villkoret för människovardandet i anda och sanning. Blir framtiden behärskad av en sådan tankeriktning, då komma även kvinnorna att finna den jämvikt mellan Marta- och Marialivet, som de under den föregående utvecklingen förlorat. Jag har ofta av kvinnosakens målsägarinnor kallats reaktionär när jag påpekat att kvinnorna — genom all sin nutida utåt-vända, samhällsgagnande och produktiva verksamhet — varit utsatta för samma fara som männen: den att försumma det inre livets odling. Nu, om någonsin, borde man kunna inse att varken män eller kvinnor bli verkliga människor genom rätt till arbete, genom social verksamhet, genom att skapa kulturella värden. Männén inom Europas förblödande nationer äro ej längre råa yrkessoldater, nej, de tillhöra alla klasser av kropps- och hjärnarbetare. Men har den beprisade kulturen ens humaniserat dem så mycket, att de hejdat sina våldsdåd — från luften och på haven — mot kvinnor och barn? Ha kvinnorna under allt sitt sociala arbete blivit så humaniserade, att de rest sig mot sin egen nations synder i detta fall? Man har brukat skyddsympning mot de kroppsliga farsoterna, men hatets och hämndens helsot får hejdlöst härja själarna. De s. k. kultursamhälleas män söndertrasa samvetslöst folkrättens mödosamt hopfogade och ännu svaga vävnad och bruka sina politiska rättigheter för att i de nationella värdenas namn förlänga folkslakten. Vi se att männens tillgång till de yppersta materiella och andliga kulturmedel, deras ohämmade arbetsrätt, deras rösträtt — således allt detta, som kvinnorna

ännu delvis eftersträva — ej betytt något för mänsklighetens människoblivande. Visserligen har den moderna kulturen skapat gynnsammare yttre villkor för människolivet, på samma sätt som utmärkta förlossningshem ge bättre yttre villkor åt den födande kvinnan. Men i ingendera fallet kunna de yttre villkoren ge livet. Människosjälens som människobarnets art bestämmes inifrån. Vår arbetsjaktade, produktionshetsiga samtid har varit ett ofruktbart moderssköte för människor. Först när individer och folk besinna att det till ingenting gagnar oss om vi vinna hela världen men därunder taga skada till vår själ, kan man hoppas att mänskligheten börjar omvändelsen från de yttre framgångarnas breda väg till den inre utvecklingens smala stig, denna, som leder till livet såväl för individer som folk. Eller vad är det, som ännu lever av de nu förgångna folken? Deras krigsära och handelsmakt äro bleka minnen; verkande verkligheter äro endast deras andes verk.

Ett folks andliga art bestämmes av många faktorer, alldeles som individens. Men intet folk och ingen individ utvecklas till det bästa man av dess art kan vänta, utan att medveten vilja finnes till andlig förnyelse, till ädel vila; utan att man samlar sig till sträng självprövning, utan att man stannar stilla för att överblicka värdet av vad man vunnit och av vad man förlorat. Om den enskilde försummar denna andliga vaksamhet, så kan det hända att han tillbringar hela sitt liv med att »göra gott» men dock själv icke blivit god. Man kan frikostigt

ge tid och pengar för att hjälpa men försumma att ge sin egen själ tid att samla, att stilla sig, värma sig. Men endast så blir den fylld av sötma och styrka, endast så kan den för andra själar bli »a cup of strength in some great agony».*

Offervilliga samhällsarbetare kunna i sitt enskilda livs stora avgöranden visa sig själviska och hänsynslösa. På samma sätt kan ett folk störta fram under en mäktig kraftutveckling utan att fråga sig huru denna inverkar på folkkaraktären. I de avgörande ögonblicken kan denna visa sig vara sjunken långt under sina bästa möjligheter. Visserligen missledas folken av sina regeringar, sina riksdagsmän, sin press. Men folken få i detta avseende vad de förtjäna. Att vi nu bevittna ett sammanstörtande av själskulturen, det beror icke ensamt på krigets förråande inflytande. Det beror på att själarna låtit sig förtappas i omsorgerna om det mångahanda i stället för att samla sig om det ena nödvändiga. Och vad är detta annat än tillväxt i andlig makt? Att kunna värda det äkta även då vi nödgas bekämpa det; att kunna älska det älskvärda även hos våra motståndare; att kunna döma utan fördomar, att söka förstå för att kunna förlåta — allt detta är ett av uttrycken för andlig makt. Hade denna varit utvecklad hos individerna inom folken då hade det icke varit möjligt att dessa, när regeringarna störtade dem i krig, hejdlöst hemfölla åt det mest blinda och ondtrogna hat. Vilken

* »En styrkans bägare i dödlig nöd.»

(George Eliot.)

själisk vanvård har ej uppenbarat sig för dem, som kunnat följa de krigförandes sinnesstämning, ja, även de s. k. neutralas partitagande! På grund av denna känslolivets oerhörda vanvård står man nu där att freden blivit ytterligare försvårad; att å ömse sidor ord blivit sagda och krigshandlingar begångna, vilka ej allenast slitit kära band mellan otaliga enskilda, utan försvårat ett fortsatt kulturarbete, förstört mångfaldiga andliga glädjeämnen och till en än mer avlägsen framtid uppskjutit mänsklighetens födelsestund. Den samkänsla mellan folken, som under de senaste årtiondena börjat spira, har hagelpiskad vissnat ned hos de stridande folken. Det måste komma nya släkten utan minsta minne av kriget, för att man ens kan försöka återknyta de mellanfolkliga band, dem man ännu i juli 1914 trodde vara så starka att de rent av skulle kunna, om icke hindra, så åtminstone snabbt slutföra kriget.

*

»1914 års idéer» bestämdes framför allt såsom samverkan, försakelse och offer. För flertalet kvinnor äro de urgamla krav och oumbärliga dygder för att bilda och bevara familjen. Detta mål är ett med livet själv och således oförgängligt. När kriget fordrar dessa dygder av mannen är det städse för förgängliga mål, dem staterna se såsom oumbärliga i dag, oviktiga i morgon. När kvinnorna framträda med kravet att det oförgängliga mål de tjäna, släktet, sättes över de förgängliga mål,

staterna s, dem männen tjäna, då först börjar det stora skedet av kvinnans frigörelse.

De män och kvinnor, som omfatta den utåt-vända maktläran ha under dessa år trott sig bevittna ett fullständigt nederlag för den livsåskådning, som sätter sin lit till den andliga makten. Medan Kant hoppades på den folkliga självstyrelsen såsom ett skydd för freden, pekar man nu på folkviljan till maktutvidgning såsom krigets djupaste orsak. Men må vara att folkmeningen kan upphetsas av pressen och penningfurstarna; att parlamenten bevilja medel till krigsberedskapen; allt detta ändrar dock icke det stora faktum: att folken äro besjälade av fredsvilja och endast genom sina ledare — regeringar och parlament, press och penningmän — upphetsas till krigsvilja. Dessa folkledare äro i sin ordning offer för det förflutnas suggestion. Emedan vapenmakten under årtusenden varit ansedd som det högsta uttrycket av folkmakten och erövringar som det bästa medlet för folkets maktökning, behålla de den en gång intagna ställning i vilken detta vane-tänkandes hypnos försatt dem. En ledande statsman lär ha sagt till ombuden för den internationella kvinnliga kongressen för freden: »Ni kvinnor kunna börja tala om fred — vi kunna det icke.» Det finnes ingen enda bland de män, som dock haft panna att föra tändtråden till de upphopade spräng-ämnena, vilken nu har makt eller mod att bryta med det vanetänkande, som ser krigets mål i fiendens tillintetgörelse! Ehuru världsdomen — även i de stridande landen — fallit enhällig över de hemliga

diplomatiska förhandlingarna, så inhöljas alltjämt krigets mål och fredens villkor i dimmiga talesätt, medan folken stå skälvande inför utsikten till nya krigsår, under vilka man i varje land bedyrar att segern skall vinnas!

Då männens självförblindelse ej synes vika, har man undrat om icke kvinnorna — som ej ha politikens tyngd över sin handlingsfrihet — skulle våga framträda? Man har hoppats att de, som barnet i sagan om kejsarens nya kläder, skulle utropa att det med nationella talesätt alltjämt grant smyckade kriget, nu i själva verket är naket, ett ohöljt brott mot folken själva och genom dem mot mänsklighetens framtid, för vilken det kräves att de folk, som nu vilja bringa varandra att förblöda, med bevarad livskraft gå ur striden!

Men ännu märker man intet tecken till att kvinnorna inom de stridande landen skulle vara benägna att börja någon samfällid resning mot kriget. Kvinnornas flertal ha helt gjort männens synpunkter till sina och vilja fortsätta kriget fram till en »ärorik seger».

*

Den hoppets vita stråle, som lyst över världsbrandens röda sken, slocknar dock icke. Detta hopp är att efter världsbranden skall komma en ny jord, där man i gräset återfinner de guldtaflor, som i tidernas början gingo förlorade. Före världskriget trodde man att en internationell solidaritet hunnit bli en levande verklighet. Man bedrog sig. Nu

håller den på att dans under världsnödens hårda hand. Därunder vaknar vissheten om allas ansvar i det den nu övergående världsödet.

Som ett barn i moderlivet pockar nu mänskligheten på att födas. Genom att se världskriget som våndan vid denna födelse har det kunnat bäras. Denna tro har av de världsvise hånats som övertro. Sakta samlas dock en stor sky av vittnen för denna tros bärighet och nu — i femte krigsåret — äro millioner av dem som dött på slagfälten samlade bland dessa vita förbidande.

Men innan tiden fullbordas måste kvinnornas hjärtan öppnas för den sång, nornan sjunger vid varje flickebarns vagga: den att hon födes till moder i tvåfaldig mening, och att den heligaste avsikten med hennes moderskap är att ur det embryo till mänsklighet, som släktet ännu utgör, låta mänskligheten framväxa.

IV.

Världskrigets verkan på förhållandet mellan könen.

Det första krigsåret hade nästan nått sitt slut, då en medelålders amerikanska satt i mitt hem och under vårt samtal om kriget yttrade: »På intet område kommer kriget att ha mer genomgripande — och kanske mer oväntade — följder än i förhållandet mellan könen. Alla de millioner kvinnor, som i ändå mycket högre grad än redan varit fallet, kommer att sakna möjligheten att i äktenskapet tillfredsställa sin längtan efter kärlek och barn, vilka utvägar torde väl dessa välja? Det är otänkbart att alla nöja sig med den nödtvungna askes under vilken kulturvärldens kvinnor redan lidit så mycket!»

*Giftermåls-
utsikter.*

Några månader senare satt i mitt hem en annan amerikanska, denna gång en ung flicka, som gjorde alldeles samma fråga men med den, för hennes ålder betecknande, ändringen: »Vad skall det bli av alla oss unga flickor, som förut haft möjlighet att hoppas på äktenskapet, men som nu se denna möjlighet mångfaldigt minskad?»

Millioner äldre kvinnor fråga nu som den första för de ungas räkning; millioner unga kvinnor fråga nu som den andra för sin egen.

Även männens tonfall bli tveksamma, deras tankar trevande inför det problem, vilket med var ny åldersklass av ynglingar som nedslaktas blir allt olösligare. »Vi ha,» skriver en fransk tidning, »3 millioner kvinnor i giftasåldern utan män. Var sjätte kvinna i denna ålder måste förbli ogift.» Från Tyskland meddelas att under de första tre krigsåren kvinnoöverskottet stigit från 0,84 till 2,1 million. De andra krigslanden visa samma — om än i siffertalet växlande — förhållande. I England t. ex. var redan före kriget kvinnoöverskottet så stort att med de förluster av män mellan 20—30, som nu årligen äga rum, har man beräknat att under det närmaste tiotalet efter kriget var fjärde kvinna måste förbli ogift!

Man ser ned i en avgrund.

*

I Europa höras redan förslag — som naturligtvis ännu mötas av många motsägelser — i fråga om »nödhjälp» även på det sexuella området. En präst i England lär ha kommit på tanken att bilda en »Förening för bortgiftande av sårade hjältar» och vädjat till kvinnornas ädelmod och patriotism för att göra dessa mäns liv uthärdligt och låta deras hjältegenskaper gå i arv åt efterkommande. Husturna, som sålunda i de flesta fall bleve familje-

försörjare, borde då erhålla samma lön för samma arbete som männen och han tänker sig även omedelbart statsunderstöd för att lätta äktenskapsstiftandet. För att sålunda sammanpara män och kvinnor under lämpliga förhållanden tänker han sig rådgivande kommittéer av prästmän och läkare. Ty det ingår icke i planen att kontrahenterna fritt skulle välja. De fysiskt starka kvinnorna böra giftas med män, som behöva bäras eller skjutas i rullstol. De blindade männen, för vilka bordets njutningar återstå, böra få skickliga kokerskor, o. s. v. Men i England lär man ej ha tagit tanken på allvar. En engelsk författarinna försäkrar att den i så hög grad strider mot den nationella åskådningen att det icke blir många kvinnor, som vilja offra sig åt en så ömklig människoproduktion, där kärleken vore alldeles utanför frågan.

I Tyskland har någon föreslagit att regeringen skall ge invaliderna tillfälle att få ett hem på egen mark. Krigshjältarna kunde då stifta familj. Ty man hoppas »att tusentals ädelsinnade kvinnor, som kriget gjort till änkor vilja ingå äktenskap med dessa invalider». En än mer omtänksam tysk har väckt ett annat förslag: att regeringen efter kriget skall öppna en officiell giftermålsbyrå, dels för att främja de tidiga äktenskapen, dels för att skaffa de unga männen kvinnliga bekanta. Ty de unga män, som överleva kriget — menar han — få ingen tid övrig att delta i det sällskapsliv, som tidigare förmedlade bekantskapen. Dylika försynta förslag framkommo redan i krigets början. Under dess fortgång har man

i Tyskland börjat avhandla polygamien på grund av följande förslag* som i sin grundtanke redan långt före kriget var framställt t. ex. av professor Ehrenfels men uteslutande av rashygieniska skäl. Förslagsställaren är en patriotisk alltysk, lika krigsgalen som »sedesträng». Hans plan är att endast en gift man får ingå biäktenskap och endast med sin hustrus samtycke. Biäktenskapet kan upplösas så snart en son är född. Blir barnet en dotter skall det fortsättas tills sonen — den nye soldaten — kommer. Barnen skola bära moderns namn och omhändertagas av staten. I tyska riksdagen behandlade man som avskyvärt förtal det engelska påståendet att denna polygami redan förverkligades i Tyskland. Men ingen vet vad befarad soldatbrist kan leda till i fråga om ändrade pliktbegrepp! En annan herre har utgivit sig som innehavare av en metod att framkalla gossefödslar och om den visar sig ändamålsenlig blir ju soldatbekymret delvis lättat.

Vid början av kriget, vars längd och vars offer man då ej förutsåg, skrev en äldre tysk kvinnosaks-kvinna en för den tyska kvinnan tröstande artikel. Hon påminde om att den största äktenskapsfrekvens, som förekommit i Tyskland, var under åren efter 1870 års krig. Detta berodde på det stora ekonomiska uppsving, som detta krig för Tyskland medförde. De unga männen mellan tjugu och trettio

* Die Nebenehe als einziges Mittel zur schnellen Bildung einer neuen und kräftigen Wehrmacht und Veredelung der Sittlichkeit. Ein Mahnruf an die Frauen, von Carl Herrman Torges.

år fingo då den möjlighet att bilda familj, som de annars alltför ofta sakna. Författarinnan spådde även nu samma följd av Tysklands seger. Efter detta krigs verkligheter torde denna ljussyn ha vikit. De kapital, som de senaste årtiondenas ekonomiska uppsving skapat, rinna bort i alla land. Den skuld-börda framtiden får att bära växer i alla land med varje timme. Gravarna, dem nu även 17- och 18-åringar fylla, bli allt flera.

Det är icke underligt att vissa rashygienens målsmän överväga ovannämnda tanke, för vilken man redan före krigets början bildat en förening av tankens tyska förkämpar: den att under vissa villkor medge polygami för de män, som äro väl skickade för släktets fortplantning. Att unga tyskar nu — ur rent fosterländsk synpunkt, rensinnat och allvarligt — övervägt denna tanke, vet jag. De fråga sig om icke det engifte av kärlek, som är deras ideal, måste offras för plikten att ge fosterlandet många ersättare för de fallna? Öppet har tanken även blivit uttalad av en indisk prins, som studerat i Oxford med sociala och etnologiska ämnen till studieföremål. Naturligtvis kräver han ett rashygienens gynnande månggifte: endast de, av staten i fysiskt, psykiskt och moraliskt hänseende godkända männen borde få taga två hustrur. Kärleken måste offras för fäderneslandet och kvinnorna — menar den indiske prinsen — torde hellre finna sig i denna halvhjet än i livstidsensamhet. Ur rasens synpunkt stå ju dessa förslag i samklang med förnuftet för dem, som ej tro att kärleken betyder något i fråga om avkommans beskaffenhet.

En tysk ärftlighetsforskare * tror däremot avgjort på kärlekens betydelse för barnens arvsanlag. Hans undersökningar ha lett honom till den slutsatsen att helt unga fäder men ej för unga mödrar äga de gynnsammaste betingelserna för avkommans värde. Inga konstlade anordningar, endast åtgärder för att gynna männens äktenskapsmöjligheter redan i ungdomsåldern är hans förslag till en snabb och god ersättning av de förluster, folken lidit genom kriget. Han vill sänka männens men höja kvinnornas äktenskapsålder med ungefär fem år.

Att någon stat skulle upptaga de ovannämnda polygamiförslagen synes tills vidare otroligt. Men att verkligheten kommer att visa ett vildgifte liknande det, som t. ex. rådde efter det 30-åriga kriget, är antagligt. Stora skaror av ogifta, självförsörjande kvinnor hava redan ersatt äktenskapet genom den fria kärleken. Problemet blir om dessa kvinnor också vilja moderskapet och om, i så fall, samhället genom någon ny form av matriarkat kommer att ge ansvar och hållning åt dessa sexuella förhållanden. Under kriget har folkökningen ju fortgått utan stränga krav på äktenskap och den kommer utan tvivel att efter kriget fortgå utan stränga krav på monogami.

*Folk-
ökningen.*

I alla allvarligt rådplägende församlingar har man hittills endast kommit med mycket rimliga förslag till födelsernas höjande. T. ex i Tyskland upphävande av förbudet mot gifta lärarinnor och ämbetskvinnor; lättanden i svårigheterna för militärens

* Doktor M. Vaerting, Berlin.

giftermål, liksom för frånskilda makars omgifte, samt löneförbättringar för männen i ämbetsständer, jordreformer m. m.

Det mest genomförda förslaget har en tysk läkare framställt: Denne anbefaller statsanstalter, där gifta som ogifta kostnadsfritt kunna föda sina barn. Efter de mest noggranna föreskrifter om tillvägagåendet vid intagandet, följer förslaget att lätta framtida kontroll genom att tatuera barnaföderskans namn på ena låret. Barnet stannar i anstalten till sitt sjätte år. Där få även de mjölkrika ogifta plats som ammor men endast för andras barn. De gifta återsändas till sina män. Fria resor till anstalten skulle beviljas. Sedan männen sålunda befrias från barnförsörjning kunna de tidigt ingå äktenskap eller fria förbindelser och detta skulle minska könssjukdomarnas härjningar. Andra anstalter borde upprättas för läkarundersökning av unga män och kvinnor, vilka utan att där ha erhållit intyg på sin lämplighet till föräldraskap icke få leva tillsammans.

När Ludvig Nordström i Resan till Cythere — denna bok, där idealismen är lika älskvärd som idealen skräckinjagande — kom med liknande förslag från sitt drömda nya Tyskland och nya Frankrike, log man. Och dock överträffas hans framtidsbilder av ett sådant förslag som detta tyska.* Verkligheten kommer nog inte att bli lika tålig som papperet.

* Av doktor Georg Thoma i Hamburg, som framkommit med sitt förslag i en gynekologisk tidskrift *Der Frauenarzt*.

Människonaturen har väl rotade vissa oregelbundna böjelser, t. ex. föräldraömheten och könskarleken.

Ett moment, som redan blivit beaktat med växande oro är faran för folkökningen genom de under krigstiden sig starkt utbredande smittosamma könssjukdomarna och genom att många män även av andra orsaker återkomma oförmögna till faderskap. Sålunda blir för mången kvinna, som gifter sig med en från kriget återkommen, moderskapets hopp ouppfyllt.

Detta förhållande gäller självklart alla krigsland. Men det står i Tyskland i särskilt skarp motsats till en Harnacks och andras vittnesmål om »vår sedestränga här». Den berömde tyske syfilidologen Neisser — som under kriget dött genom en under sina bakteriologiska undersökningar ådragen blodförgiftning — hade ett helt annat, ett förfärande vittnesmål att avge. En ringa hjälp utgör de åt hempermitterade soldater tryckta anvisningarna för undgående av könssjukdomar eller av dessas spridande i familjen. Hustrurna som de nyfödda barnen bli även i denna mening ofta krigets offer. Man yrkar nu på kraftigare medel mot de faror som alkoholister och könssjuka utgöra för det nya släktets beskaffenhet eller tillkomst. En väsentlig ändring sker i de synpunkter som — med den individuella friheten till förevändning — hindrat stränga åtgärder i dessa avseenden. De hos oss lagförbudna medlen bli kanske erkända som ett moment i den sexuella hygien.

Under de senaste årtiondena har man överallt

— först inom litteraturen, sedan inom det sociala hjälparbetets område, slutligen ur rashygienens synpunkt — avhandlat frågan om den ogifta moderns och hennes barns ställning. Alla de, som ur mänsklig och samhällelig synpunkt framhöllo att även dessa mödrar och deras barn ägde rätt till samhällets omvårdnad, blevo behandlade såsom osedlighetsapostlar. Så var t. ex. fallet med de tyska kvinnor, vilka för tio år sedan bildade en moderskyddsförening: en förening, som den organiserade kvinnorörelsen i Tyskland tog avstånd ifrån. Redan det första krigsåret åstadkom emellertid en radikal omvärdering.* Kriget medförde främst det goda, att en mängd unga älskande, som hade en lång väntetid framför sig, nu i hast vigdes. Visserligen för att strax åter skiljas, visserligen för att ofta aldrig återse varandra. Men de unga husturna eller senare änkorna ägde dock kvar en del av sin korta lycka, ifall denna skänkt dem ett barn. Och folket får genom dessa unga föräldrars avkomma den tillökning, som nu vetenskapligt börjar antagas såsom den värdefullaste: unga föräldrars kärleksbarn. I England steg 1915 äktenskaps-siffran ofantligt och en stor del av dessa giftermål voro »krigsvigslar».

Men krigsvigsel har icke alltid kunnat äga rum.

* Det är betecknande att då man nu — 1918 — på ett möte i Tyskland fordrade statshjälp åt de utomäktenskapliga barnen — och en mycket omfattande sådan — anslöto sig aderton olika föreningar, sjukkassor och inrättningar obehörigt till förslaget.

En hel del soldater kvarlämnade i hemlandet endast fästmör. När man sedan under krigets gång — i folkökningens intresse — hemförlovade soldaterna, gjordes ingen skillnad mellan gifta och förlovade. Och vid de anstalter, som i alla land nu göras för att vid nedkomsten vårda och sedan hjälpa såväl soldaternas hustrur som andra fattiga mödrar, göres ingen skillnad mellan gifta och ogifta, liksom — vid motsvarande anstalter för »krigsbarnen» — ingen skillnad göres på »äkta» eller »oäkta». Tack vare dessa anordningar för hjälp åt mödrar och barn har nativiteten i Tyskland under krigsåren ej nedgått så mycket som man kunnat befara. Detta faktum att — i samma mån slagfälten sluka millioner liv — nativiteten blir en alltmer riksviktig fråga, omdanar familjerätten. Alltmer omtalas nu moderskapet i spartansk anda: som statsangelägenhet. Då alla slags lättnader beredas för krigsgiftermålen, sker detta emedan staten fordrar att männen alstra innan de dö. Det var för »att trygga årsklassen av år 1935», som Joffre i största möjliga mån gav de franska soldaterna fyra dagars permission och fria resor. Liknande åtgärder ske i Tyskland. Skatter på de ogifta eller barnlösa och skattelindringar för de barnrika voro redan före kriget på tal i Frankrike för att öka barnantalet, likaså att det sjunde barnet i en familj skulle uppfostras på statens bekostnad. Fadern till sju barn befrias nu från krigstjänst. Liknande åtgärder påyrkas även i de andra krigslanden. Men mot krigets verkningar hjälper intet.

Under första halvåret 1915 föddes t. ex. i Frankrike en femtedel färre barn än under motsvarande tid 1914. Man ropar där: tre barn av var ung kvinna bör bli en fosterländsk plikt motsvarande mannens tre värnpliktsår!

De sammanslutningar, som i alla kulturländer redan före kriget verkade för rashygien, ha nu fått en myndighet, som de i sin ofta beleda början icke kunde hoppas. Vid dessa föreningars sammankomster, i deras upprop och skrifter betonas åter och åter att all kroppslig och andlig duglighet, all bildning, allt samhälleligt värde ytterst vilar på de ur familjestammen, rasen är vda anlagen och att det därför är ett folks högsta uppgift att bevara sina arvsanlag. Man påpekar de redan oersättliga förluster, kriget i detta avseende vållat. Redan under första krigsåret började rashygienens målsmän angripa de krigsdyrkare, som missbruka läran om kampen för tillvaron genom att göra kriget till en form för denna kamp: eftersom de mest livsdugliga djur- och växtarterna äro de som bestå i denna kamp, så måste det folk, som i kriget hemför segern, ha bevisat sig som det livsdugligaste! Detta missbruk av darwinismen är nu så grundligt belyst att endast okunnigheten kan våga komma med detta ohållbara försvar för kriget.

Den kände tyske rashygienikern, doktor Schallmayer, har under fjärde krigsåret fastslagit: att detta krig överträffar alla föregående i fråga om absoluta antalet av stupade och av sina sår döda; därtill kommer många år framåt de i kriget deltagande

*Ras-
synpunkte*

och återvända att förete »överdödlighet». Denna framträder även bland civilbefolkningen på grund av hunger och andra lidanden. Endast spädbarnsdödligheten visar en fortsatt minskning. Men mot detta står den starka minskningen i födseltalen. Och detta kommer att fortgå även efter kriget. Ej endast de yngre årsklassernas död genom kriget utan även de återvändandes oduglighet för äktenskap eller de stympades olust för äktenskap måste under det närmaste årtiondet i hög grad minska äktenskapen. Och inom de som ingås kommer fruktbarheten ej att stegras: den allmänna utarmningen genom kriget avhåller från föräldraskap. Men det värsta är, betonar Schallmayer, att det onaturliga krigsurvalet försämrar rasarvet. De yppersta gå under, de mindrevärda bevaras. Med årsklass efter årsklass av de bästa dör även folkets bästa arvården. Årtusenden bota ej den skadan. Visserligen voro — genom rikedom — redan före kriget många mindervärda män lätt i stånd att få hustrur. Men dock föredrogo kvinnorna de kraftiga och sunda. Nu äro kvinnornas valmöjligheter — säger Vaerting — så minskade att varje manligt avskrap finner en hustru. Men dessa män skola dels visa sig sterila, dels ge upphov åt mindervärda barn. Vidare påstår han, att ett patologiskt arv framträder starkare hos söner än hos döttrar och således är det ej nog med de unga män, som kriget offerar på slagfältet: även de ofödda märkas av kriget redan i undfåelsens stund. Förblir hustrun däremot barnlös, kom-

mer hon att hemfalla åt frestelsen att vinna moder-
skap genom en annan man. Så långt Vaerting.

På liknande sätt talade redan i krigets första månader den engelske rashygienikern C. W. Saleeby.* Han anför forskare, som se huvudorsaken till romarrikets undergång däri, att de ständiga krigen utrotade de yppersta männen. Han pekar med vemod på de skaror av härliga ynglingar, som han i Londons parker ser inövas för kriget, beskådade av en mängd ur olika synpunkter minder-
värda män, som få gå lösa och lediga. Han vet att det blir dessa, som stanna hemma för att fortplanta släktet, medan de modiga, offervilliga unga män som strömma till kriget endast komma att lämna landet en ringa, eller alls ingen avkomma. En annan, i vissa fall omstridd, rashygieniker Kammerer i Wien har framfört liknande synpunkter. Han betonar att det politiska kriget och kampen för tillvaron inom naturen ej kunna jämföras, ja, äro varandra motsatta. Krigshetsarna, vilka försvara kriget som en oundviklig och oundgänglig form av tillvaron, som påstå att kriget framkallar ett hälsosamt urval, tala i strid mot erfarenheten. Visserligen skiljer kriget agnarna från vetet, men så att vetet förstöres medan agnarna bli kvar. Kriget verkar kontra-
selektoriskt, d. v. s. befördrar överlevandet av de sämsta. Ur kriget rädda sig ofta de fega, de för-
rädiska; bortom stridsplatserna sitta de svaga och

* Känd även i Sverige genom sin bok »Föräldraskap och raskultur». Han utgav 1914 en småskrift om rasför-
sämringen: *The longest cost of war.*

bristfälliga i säkerhet. Redan den beväpnade freden verkar kontraselektoriskt emedan blomman av den manliga ungdomen genom den långa värnplikten hindras från äktenskap i rätt tid. Men när man icke längre kan uppehålla satsen att urvalet sker mellan personerna fasthåller man att det sker nationerna emellan. Man erkänner att seger vinnes för priset av folkets toppskott, men man påstår att slutverkan dock blir den att det starkaste och mest motståndskraftiga folket behållit segern och får nya vidder för sina skapande krafter. Även denna krigsvidskepelse angriper Kammerer: visserligen blir det den krigsdugligaste eller den talrikaste nationen, som avgår med segern. Men detta bevisar ej att den segrande är den mest begåvade, eller mest arbetsdugliga inom kulturens område. Krigsduglighet och kulturduglighet gå ofta åt skilda håll.*

* Den för sin strid mot darwinismen bekante tyske biologen Oscar Hertwig har givit de av sina landsmän — vilkas eko vi hört i de svenska krigsdyrkarnas dityramber — ett dråpslag genom sitt nu till svenska översatta arbete: Mot den etiska, sociala och politiska darwinismen. Hertwigs åsikter i fråga om darwinismen äro mycket omstridda men på den punkten, där han träffar krigslovsjungarna, har han många meningsfränder även bland vetenskapsmän, som i övrigt ej inta hans ståndpunkt. T. ex. Nicolai i dennes *Biologi des Krieges*, vilken nu utkommit på svenska, gör samma åsikt gällande om det orimliga att behandla kriget som en naturlag, som en i kampen för tillvaron oundviklig faktor. I Hertwigs bok lämnas en översikt av hela problemet och även de, som bestrida hans åsikter, kunna med fördel ta del av hans insikter.

Och de relativt yppersta äro ej alltid de absolut bästa. Kammerer nedslår även den fördomen, att krigets förluster snart utjämnas, emedan födelsetalen pläga ökas efter krig. Familjer med ringa fruktbarhet utdö visserligen med den ende sonen som stupat i kriget — inom Englands och Frankrikes aristokrati blir detta nu ofta fallet* — medan de barnrika familjerna ur kriget återfå någon eller några söner, som fortplanta släkten, vars anlag för fruktbarhet då visar sig i dessa söners rika avkomma. Vidare medför den efter de många dödsfallen minskade konkurrensen och de ekonomiska uppsving segern medför, ökad äktenskapsfrekvens och därmed, antart man, ökat barnantal. Men Kammerer menar, att detta ofta blir störst inom de ur rasens synpunkt mindrevärda familjerna. Avkommans antal och dess värde stå sällan i förhållande till varandra. Ur raskulturens synpunkt blir det således ingen fördel när efter ett krig befolkningen snabbt tillväxer.

* Den lägsta nativiteten före kriget visar Frankrike, Irland, Belgien och Sverige. Detta beror hos oss på en låg giftermålsfrekvens — endast i Irland och Norge är den lägre — men också hos oss som annorstädes på sjunkande äktenskaplig fruktsamhet. Även i Tyskland var denna redan före kriget i nedgående. Där som i Sverige voro de utomäktenskapliga barnafödelsiffrorna i stigande medan de inomäktenskapliga voro i fallande. I några tyska stater, i Österrike och i några Balkanländer voro de förra t. o. m. flera än i Sverige. Vad kriget verkar synes av en enda siffra: I ett tyskt Regierungsbezirk (län) nedgick födelsetalet från 100,000 under 1914 till 60,000 under 1916.

Åter och åter ha vetenskapens målsmän betonat folkstammens tredubbla fara: männens förödelse vid och bakom fronterna, den nedbrutna folkhälsan och den oundvikliga rasförsämringen, och därvid bland annat visat på det vilseledande i det ovan anförda hoppfulla antagandet om ökade födelsetal efter kriget. Långt ifrån att besinna den sanningen att överbefolkning — med denna följande brist på livsmedel och arbetstillfällen — är en av krigets orsaker, beklagar man överallt nativitetens sjunkande.

»Avfolkningen» började bli Tysklands skräck och behovet av en »plats i solen» hängde samman med den sexuella frågan. Folknäringens problem är en av krigets huvudorsaker.

Vad man före kriget fördömde eller åtminstone beklagade kallas kanske snart ur nationalismens synpunkt plikt: giftermål utan kärlek, barn utom äktenskapet och öppna avvikelser från monogamiens ideal i mycket högre grad än dem, de europeiska folken redan före kriget i hemlighet tilläto sig. Kriget har mera rubbat det »heliga äktenskapet» än vi alla s. k. »osedlighetsapostlar» gemensamt förmått. Att vissa nya former för sexuella föreningar icke få statens sanktion är självklart. Men de torde komma att få sedens.

Moderskydd.

När det tyska Förbundet för moderskydd 1915 firade sin 10-årsdag, kunde Helene Stöcker fastställa att begreppet moderskydd, vilket för 10 år sedan betraktades som oanständigt, nu blivit krigstidens lösen. Förbundet för moder-

skydd, det tyska Sällskapet för befolkningspolitik och ett annat för Folkkraftens uppehållande och ökning ha alla vid sina sammanträden såsom huvudfrågan behandlat möjligheten att finna medel genom vilka barnadödligheten skulle bekämpas och moderskyddet utsträckas. Redan vid krigsutbrottet infördes ampriemier i tyska riket, och detta — i förening med den bättre vården av de ogifta mödrarna och deras barn — har varit huvudorsaken till att spädbarnsdödligheten alltjämt blivit mindre trots Tysklands näringsbekymmer under kriget. Barnsängshjälp, sjukhjälp för mödrar, amningsprier — överallt vill man nu genom staten skaffa medel härtill. Den tanke, jag redan i Barnets århundrade framställde: att modern skall betraktas som stats-tjänare, har redan funnit förespråkare. Och dessa göra nu ingen skillnad på modern med vigselring eller utan.* Bland de många förslagen må även nämnas en allmän barnförsäkring, till vilken alla vuxna skola skatta för att ge uppfostringshjälp åt föräldrar. Att det gamla förslaget med gemensam uppfostran i barnhus uppträder — även utan förbindelse med den ovannämnda polygamien — behöver ej ens nämnas. Bredvid denna kriminaldårskap — ur såväl föräldrarnas som ur barnens synpunkt kan den ej dömas mildare — komma mer förnuftiga förslag:

* I Frankrike har man gjort särskilda bestämmelser för att legitimera barnen efter deras födelse och — då fäder ej kunnat komma hem från fronten — låtit vigsel ske per procuram.

t. ex. omläggning av arvsrätten, som skulle utsträckas efter barnens antal, så att ett eller par endast fingo ärva en tredjedel men fyra och flera hela förmögenheten. Man invecklar även rösträttsproblemet genom förslag om rösträttens gradering efter familjens storlek, ett förslag vars orimlighet Kammerers nyss anförda synpunkt tillräckligt bevisar: den att de mindre värda ofta ha de flesta barnen. En annan sedlighetsfråga, som tidigare varit avhandlad — den om rätt till fosterfördrivning — har även blivit aktuell genom kriget. I Ostpreussen blevo tyska kvinnor våldtagna av ryssar och fråga har blivit väckt om att för dem upphäva lagen om straff för abort. I det ödelagda, utsvultna Polen väntades första krigsåret en halv million »krigsbarn». I Frankrike, där många kvinnor under lika utsäglich leda burit barn av sitt lands fiender, ha även röster höjt sig för rätten till fosterfördrivning; ja, några ha velat bevara rasens renhet genom att döda dessa våldtäktsbarn! Längre kan man icke komma i omvärderingen av vår mödosamt vunna kristliga sedlighet. Och ehuru dessa förslag blivit avvisade, är själva diskussionen betecknande för det faktum, som hela detta krig uppenbarar: att den religion, Europa numera omfattar, icke är kristendomen utan nationalismen och att allt, som ur nationens synpunkt anses nyttigt, försvaras såsom rätt. Frågan löstes i Frankrike genom särskilda barnhus för dessa barn, som endast kallas statens, när mödrarna ej önska behålla dem. I England har mrs Pankhurst och andra

satt i gång en kraftig rörelse för att omhändertaga alla s. k. *War babies*, av vilka man i England redan första krigsåret — på grund av soldaternas olika förbindelser — väntade omkring 37,000. Överallt har kriget frampressat vad humaniteten ej mäktat åstadkomma: en ändring till det bättre i utomäktenskapliga mödrars och barns öde. Att »krigsbarnen» nu — lagliga eller olagliga — till stor del komma att växa upp utan fäder, utan syskon, detta blir ett stort avdrag i deras utveckling. Och där de ha invalider till fäder behöver detta visserligen ej inverka på arvsanlagen men på utvecklingen av dessa, ty miljön blir tung och tryckande.

*

Den stora framtidsfrågan är denna: Har även kvinnornas patriotism i den grad blivit religion att de för denna vilja offra kärleken — som för de högst utvecklade nutidskvinnorna är oeftergivligt villkor för ett könsförhållandes sedlighet — och alltmer återgå till förnuftsgiftermålen?

Kvinnornas vilja.

Kärleken har i förhållandet mellan könen blivit en religion, för vilken mångfaldiga kvinnor offrat den enklare kvinnolyckan — den att genom äktenskapet få hem och barn — för att bli trogna det ideal av kärlekslivet, som de ej kunnat få förverkliga i och genom ett äktenskap. Driftens utveckling till kärlek är en av kvinnornas största insatser i kulturen, där Eros varit en faktor av högsta betydelse. Blir kärleken nedsatt till endast en köns-

funktion, då sjunker kulturen djupare än själva världskriget sänkt den.

Om många kvinnor torde det tyvärr gälla att den anpassningsförmåga, som kriget på många andra områden uppenbarat, kommer att visa sig också på det erotiska. Även under kriget ha de lättsinniga nöjt sig med de älskare, de kunnat få; de ha med fart ersatt sina män, ty för dem har icke, som för de känsliga och trofasta, hjärtat någon del i kärleken. Detsamma gäller om de torra och jordbundna, som lätt nog torde finna sig i att få män genom förmedling i en eller annan form, ja t. o. m. enligt något slags statsligt ransoneringssystem!

Men det finns en synpunkt, som för oändligt många kvinnor efter kriget torde bli avgörande: de komma helt enkelt icke att orka äktenskapet, åtminstone ej i förening med ett stort barnantal. Redan före kriget hade mångfaldiga kvinnor känt sig utslitna av det fyrdubbla kravet: att genom förvärvsarbete deltaga i familjens uppehälle; att som mödrar vårda och fostra barnen; att för mannen vara på en gång älskarinna och vän och slutligen att som husmor sköta hemmet. I framtiden måste millioner fler kvinnor vara familjeförsörjare, även om deras till invalider blivna män genom någon ny yrkesutövning kunna skaffa familjen en supplementinkomst. Många måste för livstiden bli sjuksköterskor för den man, kriget återgivit dem som spillra. Somliga återfå sina män så vanställda, att hustrurna isas av fasa och leda och då blir samlivet en sådan plåga att redan uthärdandet tar stora

summor av själskraft. Under de nya skattebördornas tryck ökas hushållsbördorna för att allt skall kunna gå ihop. Genom de manliga familjemedlemmarnas bortgång ha många kvinnor blivit ensamma i vården om orkeslösa åldringar. Visserligen ha många av dessa icke uthärdat de lidanden och umbäranden, krigstiden medfört, utan slocknat som svaga lågor i stormen. Men de, som äro kvar, ha nu endast en kvinnas arm mellan sig och nöden. I en del fall torde visserligen kvinnornas fysiska som psykiska kraft ha vuxit genom de arbetskrav och de förenklade vanor, som kriget framkallat. Många inbillningssjukdomar, mycket hälsopjunk har försvunnit. Men dessa fall torde icke vara närmelsevis så vanliga som de, där en kvinnas hälsa, genom krigstidens sorger, mödor och umbäranden, blivit bruten. På något område måste hon således spara sina kraftutgifter. Och detta blir just det, där staterna nu vänta sin återställelse genom kvinnorna: barnafödandet. »Detta är,» försäkrar tyska sällskapet för rashygien, »vår viktigaste krigsberedskap. Om några årtionden nödgas vi föra ett nytt krig och då gäller det att ha folk. Således kvinnor, fyllen er fosterländska plikt!» Så ljuder det i alla tonarter från krigstillståndets uppehållare.

*

Det ovanstående blev nedskrivet under vintertiden. Nu har det åter vårats.

Åter blomma körsbärsträden och i de tusentals *Livsskändan* klasarna, som lysa vita mot himlens blå, surra bien;

bokarna stå i sin genomskinliga, mjälla grönska, björkarna vaja sina tindrande slöjor; vitsippsdrivor ligga ännu i skogens skuggor medan hagarna lysa av millioner gullvivor. Sommarens mildhet är äntligen kommen efter vinterns långa hårdhet; lövens och blommornas dofter, fåglarnas sånger och insekternas surr, allt är en enda överströmmande hyllning till livet, allt är andakt, helg och fullhet.

Visserligen veta vi att döden hör samman med detta myllrande rika liv, att livsfrön i millioner var dag förgå. Men ännu för fyra år sedan gladdes vi att människan inom sin egen värld allt oftare mötte »den plumpe släckaren döden» med vapen, för vilka han nödgades vika. Och när våren förnyade jordens anlete kände vi den vissheten ljuv, att — medan naturen slösar med otaliga ämnen till liv, vilka aldrig nå sin fulländning — så blev den mänskliga kulturen allt mer livsvårdande, allt mindre livsförödande. Ja, den skattade som sina skönaste segrar dem över den för tidiga döden, den onödiga undergången, det meningslösa slöseriet med människoämnen. Livslängdens ökande, barnadödlighetens avtagande, farsoternas bekämpande voro samhällsomsorger av högsta vikt.

Nu är det naturen ensam, som alltjämt strålar i glans och kraft och skönhet, medan folken sjunka allt djupare i vansinnets natt och i dödens skugga. Nu är det folkens ledare, som ödelägga folkens blommande vårar såsom en frostnatt ödelägger fältens och trädens fruktämnen.

Under detta alltjämt fortsatta skändande av

livet kom en anglofob med beskärmselser över engelsmännens oerhörda anklagelser mot tyskarna: att dessa senare ur krigsoffrens lik skulle söka vinna fettämnen och glycerin för krigets ändamål!*

Huru underliga äro icke deras känslor, vilka uppröras över blotta påståendet om ett sådant »lik-skändande», medan samma människor finna det stort, eller åtminstone naturligt, att folkens ungdom ruttnar i massgravar eller, om de räddas till livet, stympas till oduglighet för livet! För den yngling, vars liv man sålunda tagit — en yngling, som aldrig fått leva sin lycka eller verka sitt verk — är det likgiltigt om man sedan ur hans sönderslamsade kropp vinner nya medel till krigets fortsättande. Även om så skedde, vore det väl på långt när så upprörande som att man t. ex. förvandlat mjölken — barnens föda — till sprängämnen? Man har beräknat att det fortsatta livs-skändandet redan under de tre första åren släckt, stympat, sårat mellan fyrtio och femtio millioner liv.** Och detta omtalas som en naturlig följd av

* Den hemska anklagelsen blev vederlagd genom bevis för att det endast var djurlik, som användes till dessa ändamål. Att det falska ryktet spreds bl. a. genom en engelsk överhustalare och en berömd läkartidskrift bevisar krigshatets höjd. Men att detta hat med rätt klandrades är ett, min härovan givna tankegång ett helt annat.

** Därvid räknades ej endast krigarnas utan även civilas; ej endast männens utan även kvinnornas och barnens; ej endast de omedelbara civila offren för luftanfall, u-båtar m. m. utan de medelbara, de under flyktens färd, de av umbäranden eller sjukdomar och sorg döda. Där räknades bland andra nära två millioner slaktade armenier.

de krav, som bestämma staterna, medan de sålunda dömande bli sentimentala vid tanken att utnyttja liken för samma »höga ändamål» för vilka man hänsynslöst förbrukar livet! Samma människor, vilka knappt finna ord för sin harm över nyss nämnda anklagelse mot tyskarna, finna inga ord av harm över de ständigt nya uppfinningarna av allt mer djävulska förstörelsemedel, genom vilka likhögarna dag från dag ökas i höjd och djup! Och de finna endast hån för den tanken, att krigstillståndet — och den med detta följande livsförödelsen — skulle kunna utbytas mot ett tillstånd, där folkens ungdom endast skulle behöva tjäna sitt land genom sin levnad och sitt verk, icke genom sin undergång! Under dessa år hava dessa krigsbekännare aldrig haft ett utbrott av sorg över kriget som livsskändande, över en all folkrätt och all humanitet nedtrampande krigföring, icke över krigets andliga ödeläggelser. De döma efter den vane tanken att i krig allt är tillåtet; att luften och vattnet och jorden och elden få brukas i förgörelsens tjänst; att de levandes boningar liksom mästerverken från fäderna, att sekelgamla skogar och brödbärande fält ödeläggas; att kvinnorna som männen pressas att tjäna kriget; att även nonkombatanten och den neutrale, spädbarnet och hundraåringen bli dess offer. Endast ett synes dessa underliga »humanitärer» upprörande: att man kunnat tro tyskarna om att utnyttja likhögarna för krigföringen!

Bredvid denna förunderliga uppenbarelse av vanetänkande må ställas en annan, den, genom vilken kvinnorna i krigslanden nu känna sig stolta över att föda söner — till »nästa krig». Det finnes tyska kvinnor, som tillkännage »en soldatgosses födelse», »en krigare född».*

Under detta fasansfullaste bland krig finnes det således alltjämt kvinnor, som med sitt kött och sitt blod vilja underhålla krigstillståndet! Det finnes kvinnor som, medan barnets läppar dricka livet ur deras bröst, kunna tänka att de nära detta liv för att det skall slockna på ett slagfält. Det finnes kvinnor, som — när de ägna de späda, mjuka, sprittande kropparna de otaliga omsorger dem det be-

* I Frankrike förkunnas ju även barnafödandets plikt, men där talas ej om »nästa krig». Inom ententen är den stora, enande lösen: att detta krig måste bli det sista. Allt fler bli även de tyska kvinnor, vilkas känslor en ung mor tolkat sålunda: »Det ges personer som ansågo och anse detta krig nödvändigt. Man får dock hoppas att alla dessa även tänka: »Aldrig mera, aldrig mera på jorden så mycken jämmer och så många tårar.» Och därför måste fredsrörelsen i Tyskland efter kriget växa i oerhörd grad. Vem är mera lämpad än kvinnan att deltaga i detta arbete? I hustrur, som gåven er käraste, I mödrar, som gåven er enda son, I mödrar, som gåven alla edra söner, I systrar, som icke mer ägen en kär broder vid er sida, tänken på framtiden! Skola vi unga hustrur, vilka ha små friska, blomstrande barn lekande omkring oss, även offra dem om tjuguar? Det får icke ske! Vem skulle då med glädje kunna uppfostra barn? Eller ges det kvinnor, som föda sina barn för kriget? Det är svårt att tänka detta. De tyska kvinnorna måste nu föda många barn för att fylla luckorna, men icke för ett krig, utan för en evig, välsignelserik fred.»

gynnande livet kräver — kunna tänka att dessa friska lemmar skola sönderslitas, kvinnor som, då den späda handens fingrar griper om deras, kunna tänka att denna hand skall giva döden åt en annan moders son. Det finnes kvinnor, som kunna se själen vakna i klara barnablickar, i jollrande ord och samtidigt tänka, att det huvud, inom vilket denna själ arbetar, skall bortslitas av en projektil. Det finnes kvinnor som, när de hos gossen se rika anlag, ädla egenskaper, fina känslor, kunna tänka sig att allt detta skall komma att släckas i ett ögonblick eller förgå under långa plågor och detta innan denna själ hunnit att ge livet något av dessa sina krafter.

De kunna tänka allt detta, dessa kvinnor och ändå giva barnen sina ömma omsorger, sina nattliga vakor, sina dagars möda; de kunna ändock le och leka, jollra och smeka såsom barn behöva; de kunna bevittna huru dessa unga själar lyfta sig mot ljuset och därunder känna att dessa deras barn äro vigda åt döden eller någon annan form av undergång — i »nästa krig». Men de kvinnor, som utan upprorskänslor kunna allt detta, äro numera alls icke hjältinnor. De äro livsskändare, för en fördomsfri syn många gånger hemskare än någon likskändare. Må deras kved uttorka, deras bröst sina, och den »soldatgosse», som de redan ämnat åt nästa krig, dö i sin vagga!

De enda kvinnor, värda att nu ge barn åt livet, äro de, som av allt sitt hjärta instämma i de flammade ord, med vilka en tyska predikat mödrarnas uppror mot livsskändaren kriget:

»Du moder till ett litet barn, du, som ännu håller dess kropp och dess själ varma mot ditt hjärta: förbannad vare du, om du ej i dess väsen nedsänker kärlek till det levande och vördnad för livet. — — — Tag sanningens svärd i din hand! Ljug icke längre, du blinda, du drömmande, du sovande kvinna!»*

*

Jag har alltid varit oenig med de feminister, som anse att den gifta kvinnans förvärvsarbete utgör tecknet på hennes fulla människovärde. Hennes värv som barnaföderska, som hemdanerska blir i den grad hämmat av ett, henne ur hemmet förande, yrkesarbete, att det icke kan finnas någon annan god lösning av problemet än den: att hennes modersmödor bli beaktade såsom lönad statstjänst.

*Moderskapet
som lönad
statstjänst.*

I Amerika har man redan börjat ge obe-medlade mödrar en s. k. mother's pension, som möjliggör att modern, befriad från förvärvsarbete, kan ägna sig åt barnens vård i de späda åren.**

Men denna ideala lösning på problemet om kvinnans moderskap och förvärvsarbete, låg redan

* Se *Mütter* av pseudonymen Hans von Kahlenberg (Helene Kessler).

** Domaren Henry Neil i Amerika, kallad »the father of mother's pensions», har oavlåttligt predikat att folkkraften — i fred som krig — beror på välnärda barn. Han har under en femårig olönad verksamhet — d. v. s. resor och föredrag — åstadkommit att »moderspensioner» nu utbetalas i 27 av Amerikas förenade stater.

före kriget i det vida fjärran. Visserligen talas även i Europa — i folkökningens intresse — om modersunderstöd i olika former. Men när freden kommer och skuldmilliardernas berg tynga folkens axlar, då finnes i Europa inga medel att hålla löften a.

Sålunda är den nyssnämnda lösningen framflyttad till ett än avlägsnare fjärran. Inom de av krigets bördor dignande folken måste man nu räkna med den hårda nödvändigheten att mödrarna, i ännu långt högre grad än nu är fallet, nödgas bli yrkesarbetare. Detta kommer att medföra ingripande ändringar i samhällslivet, i de ekonomiska förhållandena, i familjelivet och i folkökningen. Familjelivet blir under de närmaste generationerna allvarligare men även torrare.* Utdöendet av männen kommer att delvis minska konkurrensen mellan

* Bland de med en kraftig soldatproduktion sammanhängande reformförslagen är även det att upphäva ensamhushållen och införa storhushåll, på det kvinnorna må kunna förena barnproduktion och varuproduktion. Vidare uppfostringsväsendets förstatligande till lättnad för mor som far. Man kan om alla dessa utvägar — i den mån de upphäva hemmet — säga att de äro rationella endast när man betraktar moderskapet som krigsmaterialtillverkning. Ju mindre mödrarna få erfara moderskapets ljuvhet, dess lättare ge de sedan sina söner till nästa krig!

Att ensamköket i staden ersättes genom de tid- och utgiftsparande gemensamhetskök där maten hämtas, medför inget väsentligt avdrag i hemmens enskildhet och gör mödrarna friare för barnens vård. Men så snart man överskrider denna gräns och av hemmet slutligen intet annat bevarar än ett sovställe åt makarna och söndagstittar på barnen, då är det förgånget.

könen men på samma gång även äktenskapen. En väl ordnad kvinnoemigration till kolonierna omtalades före kriget som en utväg, i de länder där kvinnoöverskottet var abnormt. Denna utväg är nu föga värd eftersom kriget ju omfattar världen och mejar ned männen överallt.

Kvinnornas övertalighet kommer att framkalla lösa förbindelser i en sådan utsträckning, att de bli en fortsatt anledning till spridning av könssjukdomar. Redan nu lockas skolgossar av gifta kvinnor. De av kriget oskadade männen bli så eftersökta, att var Botten kommer att omsvärmas av hundra Titanior. Redan före kriget lär ett bland utslagen av den erotiska krisen ha varit den perversitet, som — när Strindberg anklagade vårt kön för den — syntes oss sunda kvinnor som en oerhörd skymf. Sådana förhållanden torde nu ökas inom kvinnovärlden på grund av kvinnornas avstängande från det område, där könslivet får sin naturliga utlösning.*

Om kvinnan för nationella synpunkters skull

* I Tyskland — jag antar även i de andra krigslanden — uppträda även vissa sjukliga fenomen hos kvinnorna, dem man tillskriver överarbete, undernäring, sorger och nervösa störingar. Dels ökas missfallen, dels förloras förmågan att amma, dels uppträder vad vetenskapen kallar krigsamenorrhöe. Man avhandlar med oro möjligheten att denna företeelse kan vålla sterilitet hos kvinnorna. Att sådan kan uppstå redan genom undernäring — liksom att de ofödda barnen försvagas av moderns svält — är en åsikt, som förfäktas bl. a. av d:r Vaerting, som påpekar att även männens undernäring kan innebära fara för sterilitet.

*Lösaktig-
heten.*

efter kriget sviker sitt högsta erotiska medvetande — att det endast är sin kärleks barn, hon bör giva släktet — då sjunker hon tillbaka i en förnedring, som varken rösträtt eller andra rättigheter kan lyfta henne ur. Ovan omtalades den teorin att även ur biologisk synpunkt (d. v. s. i och för de ärftliga egenskapernas överförande till avkomman) den ömsesidiga kärleken synes väsentlig. Min hånade mening i detta avseende torde kanske bli bekräftad. Vad vi tills vidare veta är vad kärleken betyder för den andliga växten, den själiska lyckan. Nu kallas det ju själviskt att tänka på egen lycka: den hör till den individualism, vilken man i 1914 års idéer förkunnade som övervunnen! Men den förjagade naturen plär återkomma för att hävda sin rätt. Och det kan hända att just ur den sociala synpunkten — släktets kvalitet — en hel del kvinnor i de åldersklasser, där nu celibat synes oundvikligt, hellre bära detta lidande än böja sig under den »nationella barnalstringens» krav och sätta för dem själva ovälkomna barn i livet. Den individualistiska och den sociala moralen komme då även i den frågan att sammanfalla!

I de romanska landen hade den mest utvecklade ungdomen redan börjat gripas av den germanska rasens idealism och förkastat den gamla seden att föräldrarna ordnade barnens giftermål. Hos de tyska som de engelska och övriga germanska folken hade utvecklingen hunnit så långt, att förnuftsgiftermålet började betraktas som en lägre

form av äktenskap. Återgången till denna låga form borde för alla friborna själar kännas som ett syndafall, även om frestelsen kommer i form av »fosterlandets välfärd».

I jämförelse med en sådan sänkning av den könsliga etik, som det behövts många årtusenden att uppbygga, blir den förvildning av den sexuella moralen, vilken kriget alltid medför, ofarlig. Lägerlivet, månadslånga vistelser i besegrade städer, verkar i detta avseende överallt löslighet i sederna, även hos under andra förhållanden sederena män. I vilken grad kriget, trots all disciplin, ger lösa tyglar åt de sämre elementen i millionhärarna, därom finns även från detta krig vittnesbörd nog. På längden bleve dock kvinnornas erotiska självuppgivelse till djupare skada för släktet än den, som deras egen och männens sexuella förvildning under kriget åstadkommit. Och dock är denna oerhörd. Inom farezonen äro kvinnorna få: dess mer förledande och dess lättare förledda. Dödens närhet gör njutningslusten otyglad under den dag mannen ännu äger. Venus vulgivaga blir den gudinna, de dödsvigda dyrka. Ja, en fransk läkare * säger att i farezoner uppträda de erotiska instinkterna så hejdlöst, att man kunde tro »krut-röken vara ett afroditiskt gift».

Därtill kommer att könen i kriget mer än annars närmat sig varandra under gemensamma fasor och arbeten. En svensk läkare omtalade att vid ett av-

* Doktor Huet i *Mercure de France* för 16 mars 1918.

snitt av ostfronten 500 gravida sköterskor hemsändes. Vid andra fronter ha kliniker för barnafödande sköterskor måst ordnas. Om orgierna bakom fronterna berätta många män. Fånglägren ha varit till skada ej endast för kroppens och själens hälsa utan även i fråga om homosexualitet, och detta sakförhållande kommer att ytterligare öka de könsliga förvecklingar, som höra till krigets följder.

De vanligaste av dessa är att kvinnorna under männens frånvaro tagit älskare eller att de trösta sig med en sådan när männen återvända vanställda till kropp som själ eller försjunka i ett sinnestillstånd, där hustrun blir dem likgiltig. Somliga hustrur ha fått falskt bud om mannens död och gift om sig. Andra finna att — om än mannen kan bli far till friska barn — så är han som invalid eller sjukling varken som familjeförsörjare eller uppfostrare fullgod. Många i hast krigsvigda par ha insett sin fullkomliga oförenlighet och snarast möjligt sökt upplösa det oäkta förbundet. Den ovan anförde franske läkaren har funnit att somliga kvinnor hos sig upptäckt en djup, förut under vardagslivet ej medveten känsla för sin i kriget kämpande make. Men många fler ha insett hur främmande han var för deras hjärta och hur lätt han var att ersätta. Nöden har kastat många krigsänkor in i prostitutionen. Äktenskapsskillnaderna ökas och flera bli de efter fredsslutet, som många i fält varande män avvakta för att inge ansökan om skilsmässa från otrogna hustrur. Från de andra krigslanden berättas detsamma och män få ofta barn att

försörja om vilka de veta att de ej kunna vara deras egna.

Samme franske läkare betonar att även kvinnor, besjälade av den högsta patriotism, villiga till alla offer för sitt land, inom det erotiska området kasta alla pliktbegrepp, begå sin otrohet utan minsta samvetsförebåelse och besvara invändningar med orden: »vad skall man ta sig till, det är ju krig?» Ja, de finnas, som mena sig vara trogna emedan deras hjärta alltjämt tillhör den frånvarande mannen, som de bedraga med sina älskare.

Den enkla tragiken att hustrur och brudar mista den älskade mannen, finnes ju kvar för mångfaldiga kvinnor. Men detta rent tragiska stoff blir dock allt magrare. För dem, vilka 1914 ordade om det sederenande, förädlade kriget har verkligheten blivit en förfärande vederläggning. Efter fyra veckors högspänning följde fyra år av nedgång.

Jämte de millioner hem, dem kriget förstört, den kärlekslycka det krossat, de livsmöjligheter det förspilt, har det även medfört oförutsedda tillfällena till lycka. »Krigsromantiken» innehåller ju icke endast berättelser om själsstarka kvinnor, som trotsat alla svårigheter för att följa eller förena sig med den älskade. Den berättar också om klarade öden, om tveksamhet, som blivit visshet. Även i erotiskt avseende har kriget blivit ödesdigert på mångfaldigt olika sätt. Ena gången har det verkat som befriare ur en förut olöslig konflikt, andra gången har det skapat en ny sådan.

*Osunda
julistillstånd.*

En ung dansk författare * har lämnat ett »bidrag till en erotisk nyorientering» i en bok, där han betonar att den i Europa av mammonismen undanträngda erotiska driften, som icke i lyckliga äktenskap och moderskap fick sin utlösning, före kriget hade framkallat en allmän hysteri, vilken efter 1914 uppträtt såsom krigshysteri. Vetenskapsmän ha även påpekat sambandet mellan krig och kön.

Många av kriget föranledda rubbningar i den själiska jämvikten ha — som medverkande orsak — hämningarna i de normala könsförhållandena. Så t. ex. anser en tysk neurolog att den bland män som kvinnor rasande epidemien att uppfinna och kringsprida de vildaste rykten om fienden, delvis hänger samman med den sjukliga fantasi, som ett onaturligt hämmat sexualliv kan få till följd. Framför allt är det naturligtvis själva krigspsykosen, som i detta avseende verkar. Det kritiska bearbetandet av intryck och uppgifter uteblir och de hämningar, som annars hos bildade människor funktionera för att hålla fantasi och omdöme inom rimliga gränser, äro upphävda. Den rubbade jämvikten visar sig bland annat genom nya kategorier av förbrytelser, som uppstått under kriget och i vilka kvinnorna spela en mycket stor roll. De utsprida nu oftare än förr falska rykten om sin nästa; t. ex. det att en hustru under mannens frånvaro i kriget tagit en

* Svend Borberg, som skrivit den självfulla boken *Smilet fra Reims*. Hans här anförda, tankeväckande sista bok heter *Krig og Køn*.

älskare. Detta förekommer ju allt oftare och vid mannens hemkomst leder det ej sällan till en tragisk utgång. Men i många fall har ryktet endast uppstått genom en annan kvinnas sjuka fantasi. Ofta förklara de ertappade ryktessmidarna att de begått brottet drivna av en »hemlig och oförklarlig kraft». Så händer det även att kvinnor meddela anhöriga sorgliga och alldeles osanna nyheter från krigsskådeplatserna. Dessa slags brott påminna om de andra slag av falska angivelser, som ägde rum under häxeriprocesserna, vilka just hade sin glanstid när de hysteriska tillstånden mångfaldigades efter det 30-åriga kriget. En annan nervspecialist* har påpekat kvinnornas förtjusning för krigsfångarna. Redan i krigets början klagade man i Tyskland över att kvinnorna trängdes omkring fångarna med kärleksgåvor men försummade de egna, och på sjukhusen måste av detta skäl systrarna stundom ersättas av manliga vårdare. Från Frankrike berättas detsamma, trots hatet till tyskarna. I Österrike ha kvinnor bland fångarna knutit förbindelser för livet. Läkaren gör över detta förhållande betraktelser, som här kunna utelämnas. Man kan helt visst i medlidandet finna orsaken till att en del kvinnor giva blommor, choklad, cigaretter åt krigsfångar. Att erotikerna ofta spelar in kan dock icke bestridas. Att en tysk kvinna fått fängelsestraff emedan hon föreslagit en rysk fånge att efter kriget gifta sig med henne — och andra dylika fakta —

* Doktor W. Stekel i Wien.

visar att erotiken icke låter hejda sig av rasteorier. Abel Hermant talar om »kvinnan, som icke vet att det är krig i Europa». Hon träffas i alla land och dessa kvinnor utgöra en nation för sig likaväl som mödrarna göra det. Den förstnämnda nationen torde i alla tider ha varit särdeles oemottaglig för »förädling genom kriget». Att den folkblandning kriget föranleder kommer att frambringa märkvärdiga raskorsningar är säkert. Vad verkan dessa kunna äga ur rasförädlingens synpunkt torde ingen kunna bedöma förrän om tjugu år. Även för ståndscirkulationen synes kriget få betydelse. Från England berättas t. ex. att förfinade stadsflickor under jordarbetet bli så glada i landsbygden att de stanna där och även gifta sig där. Företeelsen inskränker sig nog inte blott till England. Det ståndsmässiga giftermålet som det ståndsmässiga arbetet torde mer och mer bli ett försvinnande begrepp.

Ersättningar.

Inom nyssnämnda »mödrarnas nation» har detta krig framkallat en ny och rörande företeelse. Från många av dessa sonlösa vordna kvinnor har man hört ropet: »min son är död; giv mig en annan!» De ha fått anvisning på någon hemlös soldat, som de — utan att känna — brevväxlat med, omhuldat med kärleksgåvor och åt vilken de ha ett hem öppet vid hans återkomst. Att många, både rörande och komiska, upptäckter skett vid det slutliga mötet är naturligt. Detta blir även fallet med de många ogifta, äldre och yngre, kvinnor, som brevväxlat med någon soldat, de utvalt. Så kan en liten fin »krigsmoder» finna sin »krigsson» vara en grovhuggare eller om-

vänt. Eller en ung man, som fått romantiska drömmar genom sin kvinnliga korrespondent, finna denna vara en ful gammal flicka, och en ung flicka få se sin »krigsvän» som en äldre allvarlig herre. Men i många fall torde dessa nya ömhetsförhållanden ha skapat anspråkslösa glädjeämnen i stället för de många förlorade.

En soldat ber t. ex. att få brevväxla med en god kvinna. Han behöver ett sådant inflytande, ty från sin egen familj är han avstängd. Så uppstår det vackra förhållande, genom vilket »gudmödrarna» givit tröst, hjälp, styrka åt sina gudsöner, dels genom brev, dels under samvaron när gudsonen haft permission. Genom att skaffa underrättelser om de hemmavarande ha gudmödrarna även lindrat gudsönernas lidanden. Att otaliga små krigsbarn erhålla fostermödrar, som sålunda ersätta sina egna förluster eller förskaffa sig den modersglädje de aldrig ägt, hör till ett av de sätt genom vilka kvinnorna lyckats draga någon sötma ur krigets bitterhet.*

* Fransyskan Henriette de Vismes har utgivit en *Histoire authentique et touchante des mairaines et des filleuls de guerre*. Hon berättar att en fransk kvinna 1915 stiftade den första *Famille du soldat* för att hjälpa de från de sina i av tyskarna besatta landsdelar skilda soldaterna. Den nya »familjen» sökte att ersätta den gamla. Missbruken frånräknade, återstår en storartad verksamhet, under vilken de franska kvinnorna visat sin allra finaste sida. I Amerika ha kvinnorna bildat en *War Camp Community Service* för att ta hand om ynglingarna under deras utbildningstid,

Men huru fattiga, huru konstlade äro icke dessa ersättningar i jämförelse med alla de otaliga sunda, livsvarma, framtidsrika mänskliga förhållanden, som blivit krossade av de järnhovar, under vilka krigets svarta häst nedtrampar mödrarnas barn, släktets blommande vår? Huru många kvinnor ha ej blivit dödade innan de hunnit ge släktet ett barn. Huru många ha ej under kriget fött barn, som dött strax efter födelsen. Huru många ha ej under flykten blivit skilda från späda barn, utan möjlighet att någonsin återfå dem.* Huru många ha ej sett sina barn rått mördas; särskilt de armeniska kvinnorna ha i detta fall lidit outsägligt. Vi se med vemod vårens otaliga sippor svinna efter en kort blomstring. Vi se med samma vemod den vajande rågen mejas, som dock blir vårt bröd. Men oändligt mycket djupare är det vemod som vaknar vid tanken på de millioner unga liv, som likt markens örter fått blomstra en dag allena och sedan blivit kastade i krigets brinnande ugn. För var sådan i förtid skördad har en kvinna lidit förgäves.

bereda dem hem-ersättning, ädla nöjen och andlig vård, något som manar till efterföljd.

* I den avdelning av Röda korset, som i Genève arbetat för att återförena från varandra av kriget skilda familjemedlemmar, strävade man i två år innan en enda liten flicka kunde återges åt sina föräldrar och aktstyckena i saken bildade ett par stora band! Stefan Zweig har i en liten skrift *Das Herz von Europa* (Raschers förlag, Zürich) gripande skildrat denna verksamhet, igångsatt av den framstående människovännen och läkaren Ferrière i Genève. Bland hans medarbetare var några år Romain Rolland.

Vad båtar det släktet att hon sedan blir god mot en annan kvinnas son? Varje mor åt sin son, varje son åt sin mor, detta är det sunda livets villkor, dem kriget upphäver.

*

Den mest avgörande omvärderingen av alla tidigare värden torde äga rum i fråga om kvinnornas uppskattning av erotikens och moderskapets lycka. En i Amerika berömd filosof Dewey påpekar att kvinnan nu nått ett ekonomiskt oberoende, som ingen drömde om före kriget och att detta gör henne oberoende av äktenskapet som försörjning. De ogifta torde nu ofta få barn och kunna dra fram dem. Månggifte anser han ej troligt just emedan kvinnan nu är så ekonomiskt oberoende av mannen. Men han är viss att det nuvarande idealet i fråga om makarnas äktenskapliga monopol på varandra kommer att modifieras. Han lägger icke nog vikt vid den väsentliga ändringen att många kvinnor, just emedan de äro så säkert självförsörjande, bli »ungkarlar» till sina vanor, sina känslor, sin hela livshållning och likgiltiga för erotiken, åtminstone i någon dem bindande form. En engelska har skildrat denna nya kvinnotyp, som kriget skapat. Den synes mig vara en växling i koppar av ett guldvärde som fanns före kriget: den självförsörjande kvinnans vilja till mer än erotik, till andlig gemenskap och vänskap med den man hon skulle leva livet med, ett ideellt krav som ofta bestämde henne att förbli ogift då det ej kunde fyllas.

*Nya
livsvärden.*

Krigstidens nya kvinnor äro olika. Dessa unga damer kunna vara intagande, klä sig utmärkt väl, verka förfinade men vilja även äta goda middagar, bo vackert, unna sig utsökta nöjen, emedan de ha höga inkomster av sitt arbete. De vilja inte gifta sig, ty de njuta alla de behag och all den trygghet deras pengar skaffa dem och vilja ej mista något av allt detta genom giftermål. Yrkesutbildade unga damer ha glänsande inkomster. De äro roade av manligt sällskap under sitt uteliv och väcka alltjämt männens tycke. Men om en man söker deras kärlek — då tala de om vänskap i stället för äktenskap och det faller dem ej in att byta ett angenämt oberoende mot ett besvärligt hemliv.

Denna »nya typ» är icke alldeles ny. Även den har framträtt under de senaste årtiondena i samband med kvinnornas ökade förvärvsmöjligheter. Emedan kriget mångfaldigat dessa och fördubblat arbetslönerna framträda dessa kvinnor nu i tusental medan de förut kunde räknas i hundratal, detta är enda skillnaden. Kvinnor, som avslå äktenskapet emedan de ej vilja förena sitt liv med män, som komma hem efter fyllda mordplikter och ej vilja föda söner för att senare fylla samma plikter, hör man sällan talas om.

Den ovannämnda kvinnotypen varslar tyvärr om möjligheten av ett könshat mot vilket det av vissa diktare och tänkare skildrade bleknar. I det vilda tillståndet kämpa män mot män om kvinnor och byte. En tid kommer kanske, då män

mot kvinnor åter kämpa en lika rasande kamp för tillfredsställelsen av de båda grunddrifterna: självuppehållelsen och släktuppehållelsen. Dystra tecken tyda på att kvinnorna — som männens medtävlare på arbetsområdena och kvinnorna som obenägra för sin naturbestämda könsuppgift — torde bereda männen och sig själva lidanden, dem vi nu endast kunna ana. Här om någonsin ställer den tid, som kommer efter kriget, krav på en djupgående omvärdering av den omvärdering, kriget medfört i kvinnornas livsuppfattning. Framtiden är i detta avseende lika full av orosämnen som stunden är full av frågor, dem ingen nu levande kan besvara. En obetingad ljussyn vore lika tanklös som en obetingad mörksyn. Naturen har oanade läkekrafter, detta är den enda visshet, som bär oss genom den misströstans dy i vilken tanken på de släktled, som komma efter kriget, försänker varje tänkande kvinna.

Den ovan betonade anti-äktenskapliga riktningen hos kvinnorna blir värdefull så till vida, som den verkligen kommer att hjälpa den nuvarande kvinnogenerationen över en ungdom utan kärlek, en sådan som kriget gör till så många öde. Men i bredd med denna riktning hos kvinnorna går en annan hos männen, en från Nietzsche, Weininger och — under senare år — av Hans Blüher i Tyskland utbredd rörelse för att tvinga det kvinnliga inom de forna gränserna av könskärlek, barnafödande och hemplikter, att bekämpa kvinnornas inflytande inom det andliga som det samhällsliga livet och göra

Reaktion.

vänskap mellan männen till det ideala momentet inom dessas tillvaro. Denna riktning betonar det rent könsliga i kärleken men underkänner »Wander-Vogel»-rörelsen, som under friskt idrotts- och vandringsliv skapade kamratskap mellan ynglingar och flickor och därmed en könens ömsesidiga hjälp att bevara sin ungdom sund och kysk för att sedan inom äktenskapet fullfölja kamratskapets idé. Den Blüherska förkunnelsen går ut på att befria männen från den tyngd kvinnorna som kamrater och medtävlare utgjort, låta männen ha symposiet och gymnasiet, staten och talarstolarna för sig själva medan de i mannavänskapen finna den sympati och harmoni, den ädla tävlan och den livsstegring, som det feminina inflytandet aldrig kan ge. Även i Frankrike betonar man den ofantligt växande betydelse som kamratskapet under kriget erhållit och det återvändande till antika ideal som det medfört. »Antiken är överträffad,» utropar en krigsskildrare, som talar om ungdomens spartanska anda, om modet och bragden, om viljan att tjäna, om den stoiska energien, om frihetskärleken och hederskänslan. Men där finnes ännu intet inslag av ovilja mot det feminina. Tvärtom förhärligas hos kvinnorna samma antika anda och Edit Cavell hälsas som en ny Antigone vilken lugnt erkänner det »brott» genom vilket hennes moraliska känsla reagerade mot den brutala makten. Kvinnor i Tyskland ha betonat i vilken grad den ovan antydda riktningen att skilja könen tilltagit genom kriget. En betydande författare som Karl Scheffler har t. ex. föreslagit inrättandet av en teater

endast för män med den motiveringen att det folk är starkast där männen hålla kvinnorna inom vissa gränser. Han är — 1915 — blind nog att bevisa sin sats genom det ännu manliga Rysslands styrka men de av kvinnorna effeminerade landens — Englands och Frankrikes — svaghet! Att beviset nu ter sig löjligt ändrar ej den symptomatiska betydelsen i den tankegång det är ämnat att belysa.

Den kommer att leda till amazonslag i nya former ifall kvinnorna anse sin nyvunna ställning värd att kämpa för. Å andra sidan finnas tecken som tyda på ett frivilligt tillbakatåg å kvinnornas sida. Än från nordn och än från södern komma sådana tecken. I den segerrika kvinnorrättens land, Norge, har nyligen den framstående romanförfattarinnan Nini Roll-Anker uppträtt med »kätterska» meningar, som gå ut på att den politiskt och socialt verksamma kvinnan aldrig får den vikt och det värde, hon äger inom hemmet, vars uppgifter hon som politiskt verkande i många fall nödgas undanskjuta. Samma sanning uttalas av fransyskan Martha Borely (*Le genie féminin français*) som betonar att kvinnligheten är en kulturkraft i långt högre grad än kvinnans rättigheter och att i hennes land kvinnan såsom sådan äger en kraft som hon bör akta sig att förlora genom att stiga ned i det politiska stridsvimmel. Italienaren Lino Ferriani anför en annan fransyska Anne Lampérière (*Le rôle sociale de la Femme*) som — stödjande sig på Herbert Spencer — försöker att åter stänga kvinnorna inom trånga hemgränser och han beklagar att hans

landsmaninnor i sin tur stöda sig på denna fransyskas vederläggning av feminismen. Unga tyskor böja sig ödmjukt inför det Blüherska maktspråket och den som menar att världskriget uteslutande stärkt kvinnorna i deras rättskamp har blåst segerfanfarer innan fästningen är tagen. Visst är att det bör bli de barnlösa eller de som ha sina modersplikter bakom sig, vilka ägna sig åt de samhällsmoderliga uppgifterna, bland vilka röstplikten är den enda, som intet intrång behöver göra på mödrarnas omedelbara kall. Ingen tänkande kvinna kan önska att krigsårsförhållandena skola bestå såsom mödrarnas normala. Dessa års hemupplösande, barnaförsummande, ungdomsförvildande följder ha bättre än några anti-feministiska skrifter visat huru kvinnokraften missbrukas utanför hemmen. Men de ha även, som Ferriani betonar, visat oss vilka väldiga summor av kvinnokraft, som genom samhällets seger och oseder, varit o b r u k a d e. Och det blir icke möjligt att man efter kriget genom några antifeministiska rörelser skall kunna hindra att den ström av kvinnlig energi, som nu blivit frigjord, föres tillbaka. Detta lyckas redan icke därför att männen nu blivit beroende av kvinnornas arbetshjälp. Verklighetens efterkrigsvärld blir alltför hård för svaga teorier. Arbetsfredens som folkfredens rättfärdighetsrike kommer att beredas av män och kvinnor gemensamt.

Tills vidare kan om den närmaste framtiden med visshet endast ett förutsägas: att de sexuella förhållandena komma att giva vårt släkte mer lidande och mindre lycka än under något annat skede av

den europeiska kulturens historia. Kanske man rent av enas om att sätta denna historias gräns vid 1914 och att ge den närmast följande perioden indelningsrubriken: Det europeiska barbariets blomstringstid.

Är det sant vad rykten mäla från bolsjevismens Ryssland — att förslag varit framställda att göra alla kvinnor under fruktbarhetens ålder till statsegendom och att ge männen fri valrätt inom denna hjord — då har skräckväldet fullbordat sista snirkeln på den röda initial med vilken nämnda rubrik kommer att prunka i historien.

*

Vad betyda dock de vuxnas lidanden i jämförelse med de barns, som födas och som uppväxa under krigsåren?

Barnen.

Barn, ärftligt belastade, undernärda, tyngda av härmed sammanhängande sjukdomar. Barn utan fadershandens stöd, fadersblickens vaksamhet. Barn av utsläpade, ensamma mödrar. Barn utan de naturliga glädjeämnen, ungdom utan dennas sorglösa fröjder. Barn, tidigt tyngda av familjeförsörjarpplikter. Barn under krigets inflytande förvildade till brottslingar. Hem, där en sjuk invalid till far, en av leda, av trötthet utpinad mor, icke längre kunna le och leka, där barnen växa upp i en höstdimmas råkalla luft. Alla bedragna på sin ungdom och många därigenom på sin framtid. Barn hemfallna åt statens torra och hårda fostran. Barn, förslap-

pade av ovis samhällshjälp. I denna kallnade värld måste de späda livsämnen förfrysa. En frostnatt i lövsprickningen märker skogen för en hel sommar.

En och annan kvinna inser vidden av denna världsoolycka. Hos oss har Anna Lenah Elgström med helgad tunga talat om helgerånet, som begås när barn födas av mödrar icke lyckliga över deras födelse. Redan i krigets första månader talade en Amerikas kvinnliga diktare sålunda i de oföddas namn: »I krigets moderliv varda vi undfådda, med krigsgudens tecken varda vi märkta. I diken bli vi till genom lustgalna krigare, som gripit skrikande kvinnor. Av utskum, veklingar och sjuklingar bli vi avlade. Vi få livet genom makars stulna möten, makar druckna av trötthet, skräck och sorg. Av själar bedrövade intill döden bli vi födda, vi dia hatfyllda bröst. Hämd blir vårt dagliga bröd, blodbrunst vår näring. I våra kroppar bära vi märken av krigsdjurets klor, våra hjärtan bli tunna och hårda som svärdsblad. Är från år nödgas vi med bräckliga kroppar och krympta själar gälda edert 'ärofulla fosterlandssinne', vi de ofödda, som ropa till eder ur krigets moderliv!»

*

Det hopp besannades icke, som uttalades vid det tjugonde århundradets början: att det skulle varda barnets i den meningen att fäder och mödrar äntligen skulle besinna sitt ansvar mot det nya släktet. Mer än någonsin kommer detta släkte att lida av fädernas

missgärningar. Den stora, Europas framtid avgörande frågan är om detta nya släkte lär av sitt lidande och om det får styrka kvar att bärga sina sorgers skörd? Då varder kanske nästa århundrade i anda och sanning barnets.

Men att de nya mödrarna besinna sitt ansvar betyder först och främst att de fullfölja den naturliga uppgift, som redan i urtiden var deras: att anpassa livsvillkoren efter det nya släktets behov. Att bereda barnet en mjuk och varm bädd var människo-moderns första arbete. Nu har denna funktion vidgats till samhällsuppgiften att dana sådana livsvillkor att alla barn få huld och skydd, fostran och glädje. Men glömma kvinnorna därunder att barnen framför allt måste tillförsäkras goda mödrar och fäder då gå de vilse om vägen till framtidens land.

Kvinnoarbetet under kriget.

*Vidgade
arbetsfält.*

Det var med underliga känslor man den 22 april 1917 mindes att det var tusen dagar sedan världskriget börjat. Varenda en av dessa dagar innebar för Europas människor en sådan summa av kval, att man kan vända om det gamla ordet — om de tusen åren, vilka varda som en dag — sålunda att varje av dessa tusen dagar varit som ett år. Mått saknas då man vill uttrycka längden av den tid, dessa dagar lagt emellan den värld som var och den värld som är.

Då man ruvar i dessa mörka tankar, griper man den tröst, som ligger närmast: den, att krigstiden redan har och ytterligare skall bidra att revolutionera tankar och känslor så att nydaningar, dem man före kriget ej vågade vänta förrän om årtionden eller århundraden, nu synas vara nära möjligheter.

En vän skrev 1917 om den ryska revolutionen: »Man skulle nu vilja gå omkring och i sin lycka trycka okända människors händer. Men vi kunna ej länge känna denna strålande lycka när vi minnas vad nyfödelsen kostat. Det är ju ej allenast alla

revolutionens tidigare offer i Ryssland, nej, även alla världskrigets offer, som måste skrivas på förlossningskostnadernas konto.»

Detsamma gäller om två andra stora idéers genombrott, vilket världskriget medelbart främjat: fredsrörelsens och kvinnorörelsens.

En enda sida av sistnämnda rörelse — kvinnoarbetets betydelse för kriget — visar huru revolutionerande nöden verkat.

För detta krig är det ju intet nytt att kvinnorna tillverkat förbands- och beklädnadsartiklar; att stickor och virknålar överallt, även på teatrarna, varit i gång. Vad man nu menar med kvinnoarbetet för kriget är framför allt det inom de olika industrierna. I de europeiska krigslanden och nu även i Amerika ha millionhärar av kvinnor inträtt i den medelbara krigstjänsten, dels som arbetare inom de industrier, som tjäna kriget, dels som ersättare åt de stridande männen, vilka nu måst lämna sina forna fredliga arbetsfält. Överallt prisas det mod, den sinnesnärvaro som t. ex. i ammunitionsfabriker utvecklas av dessa ofta unga kvinnor. I bilder från krigslanden ser man dem i nätta dräkter, med glada ansikten frambringa de medel, varmed andra kvinnors fäder och bröder skola dödas! Bilderna äro för den tänkande hemska som de från slagfälten. Jämte alla de kvinnor, som drivas till dessa fabriker för livsuppehållets skull, deltaga andra för fäderneslandets. Andra åter underlätta mödorna för de arbetande: de ordna i närheten av vapenfabrikerna barnkrubbor, där mödrarna kunna amma sina små-

barn och marketenterihem, där arbetarskarorna kunna få goda måltider till billigt pris, äga en samlingslokal och finna moderlig omvårdnad med råd och dåd.

Efter den jättedemonstration i London — då 400,000 kvinnor ställde sig till regeringens förfogande i och för krigsberedskapen — blevo de anmälda fördelade även på andra områden än krigsindustrierna. En kvinnlig försvarskår ställdes i städerna till myndigheternas förfogande, kvinnliga poliser utbildades. På landet ha fiskarkvinnor utfört grävningensarbetet vid en av de viktigaste befästningarna. Inom alla industriens områden måste nu kvinnor taga platsen allt eftersom krigets malström suger bort männen. I gruvorna användes i stor utsträckning kvinnlig arbetskraft. De utföra de tyngsta arbeten vid blästerugnarna, bära tunga järnstänger och trästockar på varven eller vid andra byggnadsarbeten liksom vid lastningar. De äro tegelslagare, de arbeta vid elektrotekniska fabriker. Redan 1915 uppräknade en engelsk tidning omkring 30 olika arbetsområden — inom vilka före kriget kvinnor alls icke eller i ringa antal förekommo — som nu till stor del äro i kvinnohänder. Ja, det vore lättare att påpeka de grenar av industrien där kvinnorna inom krigslanden ej användas, än alla de — tidigare åt männen förbehållna — arbeten där kvinnor nu ersätta den manliga arbetskraften.

Inom handeln, bankväsendet och samfärdseln möter man överallt kvinnor, icke blott som kontorister, biljettförsäljare och vid andra lättare syss-

lor såsom hissar, telefoner o. s. v. Nej, man finner dem t. ex. såsom kuskar och konduktörer på last- och spårvagnar, omnibusar och automobiler. Överallt delta kvinnor i transportarbetet; de äro mjölkutkörare och slaktarbiträden, stationsföreståndare och postbud. Särskilt inom två, för det dagliga livet outhärliga arbeten — produktionen och omsättningen av livsmedel samt gaturenhållningen i städerna — ha kvinnorna i samtliga krigsland icke blivit skonade från det allra tyngsta »karlgöra». Detta »nya» är i själva verket uråldrigt. I det vilda tillståndet var det ju mannen som stred, kvinnan som arbetade. Allestädes gjorde kriget männen till kämpar, kvinnorna till lastdjur. Först sedan kvinnan upphörde att vara lastdjur blev hon i djupare mening moder. Det är till vildestadiet vi genom kriget nu återgått.

Redan första krigsåret var det gubbar och gossar och kvinnor, vilka i krigslanden bärgade skördarna. Och de nya skördarna ha spirat upp, till stor del tack vare kvinnornas flit och slit. De ha plöjt fälten, sått säden, satt potatisen, ombesörjt vinplanteringarna, skött trädgårdarna och utökat deras areal. Medan landsbygdens kvinnor sålunda arbetat som män samman med gubbarna och gossarna, ha de därtill haft allt det under freden vanliga kvinnoarbetet med barnen, husdjuren och hushållet, där dessutom deras arbetsbörda på grund av krigstidens särskilda svårigheter blivit mångfaldigad.

Inom alla krigslanden — men särskilt i England

— ha många överklasskvinnor genomgått utbildning för jord- och trädgårdsarbetet. Ingenstädes ha dock de kvinnliga kroppskrafterna till fullo kunnat ersätta de manliga. Detta har framkallat kravet på lätta maskiner för att göra kvinnoarbetet fulldugligt. Alla krigsland ha måst lita till kvinnorna som skaffare av näringsämnen. Det tåliga ryska kvinnolastdjuret har burit sina dubbla bördor utan att veta mycket om meningen med alla hennes sorger och svårigheter. Och fred, huru som helst och så snart som möjligt, har varit hennes enda önskan, medan hon släpat som jordarbetare, som skogsarbetare och timmerflottare. De flitiga italienska lantkvinnorna, vana att sträva i de branta vingårdarna och de våta risfälten, ha troligen icke mycket mer än de ryska förstått varför deras mödor och sorger genom kriget behövde mångfaldigas. Men i Tyskland, i Frankrike, i England har icke endast nödvändigheten utan fosterlandskärleken förmått kvinnorna att tappert bära sina mångdubbla bördor, liksom att vid äldre eller nyupprättade yrkesskolor allt mer utbilda sin arbetsskicklighet, eftersom de erfarit att såväl beskaffenheten som uppskattningen av deras arbete till stor del beror av yrkesdugligheten.*

* I England fanns före kriget endast en, av Lady Warwick upprättad, lantbruksskola för kvinnor, nu finnas flera. Ensamt bostadsanskaffning åt de kvinnliga jordbrukarna — som i England bilda en samlad kår — *The Women's Land Army* — har sysselsatt en mängd andra kvinnor. De bildade unga kvinnorna ha i sina tillfälliga lanthem övat ett glädjande extra arbete: det att genom

Både fransmän och andra ha vittnat om att det är tack vare parisiskan, livet i Paris går sin jämna gång. Parisiskan, som främlingarna — med den ytlighet, vilken utmärker den ömsesidiga folkpsykologien — ansett vara den endast erotiskt upptagna modedockan, sköter sig så utmärkt att män försäkra att, om kvinnorna från början fått samma utbildning som männen, skulle de på nästan alla områden göra dessa överflödiga.

Ehuru även de franska och de italienska kvinnorna av alla klasser i hög grad upptagit de manliga arbetena lära de dock i mycket mindre mån än de engelska, de tyska, de ryska ha tagit efter männens dräkter och väsen. Den italienska och den franska kvinnan har framför allt sökt att fylla sina rent kvinnliga uppgifter och att bevara sitt kvinnliga behag under det hon utvecklar manligt mod. Den tjuvningsmakt, genom vilken de ge livet glans, ger döden gloria.

Att för söner, bröder och makar vara tröst och ingivelse, att ingjuta sin egen styrka i deras hjärtan, detta ha fransyskorna funnit vara sin mest bjudande uppgift.

vackra nöjen lysa upp ledsamheten på landsbygden. Uniformen de bära bidrar däremot att göra tillvaron färglösare. Uniformen har i England blivit det yttre tecknet på det förlopp varunder de många samhällsparasiterna omvandlats till arbetsmyror. Det är med de förras antal i tankarna man förstår engelska vittnesbörd om att »kriget frälst England».

Att kvinnorna i alla stridsland till stor del måst ersätta männen även i ämbetsverk och inom andliga arbetsområden är självklart. Överallt har den stora läkarbristen skaffat alla kvinnliga läkare arbete. I England, där de t. ex. inom pressen förut mest sysslade med kvinnointressen — vare sig dessa rörde kvinnorätsfrågor eller världslighet och huslighet — ha de nu nödgats behandla politiska och sociala frågor och göra det väl. En Londontidning, som bekämpat kvinnorörelsen, redigeras nu — av kvinnor! Huruvida kvinnorna infört vackrare mönster i den lögnvävnad, som det är dagbladens huvuduppgift att tillverka, vet jag ej. Att kvinnorna inom pressen nu få makt att främja sitt köns livsfrågor, kommer att spara andra kvinnor den förödmjukelsen att för sina livsintressen tigga en plats i de stora bladen eller att få den på nåder i den skamvrå, som kallas Damernas spalt. Frågan är ännu öppen om kvinnans inflytande i pressen kommer att medföra en överpolitisk anda, en ny anda av sanning och rättfärdighet. Inom intet yrke är deras makt till gott som ont större. De ha tyvärr under världskriget flitigt brukat den senare. De hemska prov man härpå sett ha dock varit fullt motvägda av andra kvinnors ädla insatser såsom härnedan — i kap. VIII — betonas. Och när kriget är slut, när självbesinningens tid kommer, torde kvinnomakten inom journalistiken visa sig vara en av de från krigstiden bestående vinsterna. En humanisering av stridsmedlen inom papperskriget är ett fredsarbete, som särskilt borde bli kvinnornas.

Om det är sant att i alla krigförande land minst 50 procent av de arbetsdugliga männen äro i kriget — i Serbien lär så gott som hela den manliga befolkningen ha deltagit — då blir det en självklar sak att i storstaden som på landsbygden, inom bondbefolkningen som inom aristokratien, från Balkanhalvön till de Brittiska öarna, från Moskva till Pyrenéerna bekräftelser komma på det sakförhållandet: att utan kvinnornas arbete bakom fronterna kunde kriget icke fortgått under dessa fyra år.

*Kvinnornas
som krigets
förlängare*

*

Man har med rätta betonat att männen förut varit »ridderliga» nog att utestänga kvinnorna från en mängd arbetsområden, emedan dessa icke »passade en svag kvinna», emedan »hennes plats var vid den skyddade husliga härden», emedan hennes »kvinnliga behag kunde taga skada», o. s. v. Nu däremot — såsom kvinnoakskvinnor påpekat — frågar staten icke efter vad som passar eller icke passar kvinnorna. Ja, de kategorier av kvinnor, som åtnjutit krigstidsunderstöd, ha i Tyskland blivit hotade att förlora detta, ifall de nekade delta i de behövliga arbetena! Nu drivas kvinnorna från den husliga härden, ej blott genom krigets framrullande vågor, utan i och för fyllandet av krigets krav på de hemmavarande. Detta åter får svåra följder, bland dem ungdomens förvildning. Ty ehuru orsakerna till denna förvildning äro många — bland

dem fädernas frånvaro — höjas från stridslanden allvarliga röster, som varna för den främsta av dessa orsaker: barnens hemlöshet på grund av mödrarnas arbetsbelastning.

I fråga om sina krav på »det kvinnliga behaget» ha männen nu blivit mycket milda fordringsägare. När de engelska och tyska kvinnorna t. ex. ikläda sig halvt eller helt manliga arbetsdräkter och uniformer, kallas dessa klädsamma av herrar, som före kriget skulle funnit dem avskyvärda. Från och med denna småsak ända upp till den kvinnliga rösträtten ha de tänkande kvinnorna kunnat fastslå: att männen först blivit omvända till en vidare syn på kvinnlighetens väsen och kvinnornas rätt sedan de — på ammunitionsfabrikerna göra sig förtjänta om fäderneslandet! Alla deras tidigare bidrag till den intellektuella och etiska kulturen, till produktionen av förnödenheter, till social hjälpverksamhet — m. a. o. hela deras samhälls uppbyggande verksamhet — har ej varit skäl nog att ge dem medborgarrätt! Deras produktion av förstörelseverktyg har däremot blivit ett övertygande bevis på deras medborgerliga värde!! Tankegången är parodisk och kvinnorna ha med skäl påpekat detta.

Men månne de krigstjänande kvinnorna verkligen ha rätt att kalla denna tankegång parodisk? Månne icke framtidens historieskrivare komma att söka en del av krigsårens skuld hos de kvinnor, som förlängt kriget genom att av all sin själ, allt sitt hjärta, alla

sina krafter arbeta för detsamma? * En sådan parodi på kvinnoväsen, ett sådant missbruk av kvinnoarbete har världen förut aldrig sett, hur vilda än forna tiders krig rasat. Kvinnorna i den nyare tiden hava förut nöjt sig med att läka och lindra krigets offer. I våra dagar — under vilka kvinnorna som aldrig förr krävt sin medborgarrätt för att kunna omskapa den värld, där våld och orätt härska — ha de som aldrig förr givit sitt arbete åt att förlänga kriget.

*

I den mån den kvinnliga arbetskraften användes och kvinnorna övertaga alltmer av männens arbete, blir lönefrågan brännande. Visserligen har engelska regeringen lovat lika lön för lika arbete; visserligen har en stor engelsk kvinnokonferens uppställt samma krav — och samtidigt fordrat att männen efter kriget skola återfå sina platser — samt att kvinnorna, som sålunda åter bli arbetslösa, då skola tillförsäkras annat arbete. Men ehuru dessa krav om lika lön för lika arbete på vissa håll behjärtas, så följa dock i det stora hela arbetsgivarna den gamla vägen till största möjliga vinst: den att låta kvinnorna arbeta för lägre lön. Man kan därför väl förstå männens oro att, när de återvända från kriget, de skola finna sina arbetsmöjligheter minskade eller rent av stängda emedan arbetsgivarna då behålla de billigare kvinnorna. Problemet är dock knappast så svårlöst som männen

Lönefrågan

* Här menas ej de av brödnöd drivna utan de ledande kvinnorna.

antaga. Ty dels blir det ju många av dessa, som aldrig återkomma. Andra återkomma, men som invalider, ur stånd att återupptaga sitt forna yrke. Genom dessa invalider torde en hel del manlig arbetskraft komma att inställas på områden där förut huvudsakligen kvinnor varit sysselsatta och därmed en viss utjämning äga rum. Därtill kommer allt nytt arbete, som återställelsen av det förstörda kommer att bereda.* Slutligen att krigets följd kanske blir en överallt införd och ökad värnplikt — såsom beredelse till »det nya kriget»! Således torde det samhällseliga behovet av kvinnoarbete tills vidare vara en viktigare faktor än ett möjligt lönetryck genom kvinnorna. Men det är glädjande att dessa själva börja taga hänsyn till den förut förbisedda sanningen: att lika lön för lika arbete icke endast är en rättvisa ur de helt självförsörjande kvinnornas, utan även ur männens synpunkt. Ett annat berättigat krav har åtminstone i England med kraft blivit hävdadt: att intet intrång av frivilliga arbeterskor bör ske på den avlönade arbetsmarknaden. Alla dessa arbetsvilliga damer hänvisades till vård av de genom kriget på ett eller annat sätt nödställda och lidande. Kvinnorna ha allestädes sökt ta upp kampen mot svältlönarbete, mot missbruket av arbetskraft och

* Ensamt transporterarna, d. v. s. nytt byggande av fartyg och järnvägar för dessa, bli oerhört krävande. De i kriget inbegripna millionerna skola ju återvända, råämnen hämtas, det ödelagda återställas. Demobiliseringen blir lika krävande som mobiliseringen.

mot arbetslösheten. Denna har blivit mycket kännbar t. ex. på säsongarbeterskornas område, de som haft de rikas lyx att tacka för sitt uppehälle. Inskränkningen av denna lyx har medfört behov av nya arbetstillfällen och såvitt detta varit möjligt har detta även givits. Särskilt i England, fordom de talrika hemtjänarnas land, ha många damer måst sköta hemyrkena — sedan deras forna tjänarinnor gått till fabriker — liksom även sina trädgårdar. De, likaväl som de andra krigslandens kvinnor, ha offrat blomsterprakten — den dem kära och vackra lyxen — för matnyttigheten. Man kan även hoppas, att överklassens kvinnor allestädes offra alla de futtiga s. k. sällskapsplikter, för vilka de avstått sina väsentliga värden, liksom de petigheter, som blivit gjorda till kategoriska imperativ inom den fina världen. Männe t. ex. engelskorna nu ha tid med de meningslösa handgrepp, som krävde timmar för måltider man kunde hunnit på minuter? Alla dessa överförfinade vanor hade tyvärr icke höjt själarna i det Europa, där man sedan 1914 sett utslag av vildens psyke hos kvinnor lika väl som hos män även i de bildade klasserna.

Allt eftersom kriget fortgått och kvinnorna insett sin betydelse för detsamma ha de även blivit mera målmedvetna i sina fordringar och bättre organiserade i sin samverkan. Sålunda ha kvinnorna i England bildat en Kvinnornas intressekommitté.* Genom dess försorg ordnas i varje

* Se *Women and War Work*. By Helen Fraser. New York 1918.

by arbetsförmedlingar för kvinnornas inträde i de tomrum, som männens utträde i kriget lämnat. Arbetsförmedlingen meddelar även kvinnorna uppgifter om männens lönestandard för att hindra kvinnoarbetets underbetalning. Nu — 1918 — ha de engelska kvinnor, som arbeta inom samfärdseln, genom strejk sökt hävda grundsatsen om lika lön för lika arbete. Överallt söker man svar på frågan huru arbetsmarknaden skall ställa sig för kvinnorna när männen, med sina högre lönekrav, åter inträda på denna. I Frankrike ha flera stora kvinnoför-
eningar utfärdat ett upprop för att väcka kvinnorna till insikten: att det är såväl deras intresse som deras plikt att begära lika lön för lika arbete.

Det påpekas att de måste göra detta av solidaritetskänsla mot andra kvinnor — eftersom lägre löner på något håll medför allmän sänkning av lönerna inom yrket — och av hänsyn till männen i kriget, så att dessa icke finna löneförhållandena försämrade vid sin hemkomst.* I England ha många stora kvinnoför-
eningar förklarat sig solidariska med de franska. Allt mer börja kvinnorna inse att de ej längre få nöja sig med supplementlöner eller med att erhålla ungefär hälften av de löner männen haft. De påpeka att de manliga och kvinnliga arbe-

* I en broschyr — av signaturen Françoise Delavané *Travail égal Salaire égal?*, utgiven 1916 i Paris — har M:me Gabrielle Duchêne upptagit frågan till behandling. Denna broschyr är försedd även med noter och bilagor, som meddela fakta rörande manliga och kvinnliga löner såväl i Frankrike som i andra länder.

tarna måste sluta ett lönernas försvarsförbund, i vilket de gemensamt värna varandras intressen i stället för att konkurrera med varandra. Ur alla synpunkter måste man hoppas att denna kvinnorörelse skall bli internationell, ty detta är den enda vägen att göra den segrande. Först när båda könen arbeta under lika löne villkor kan ett naturligt urval äga rum, sålunda att de för ett visst arbete dugligaste erhålla detta, oberoende av sitt kön. Först då kan erfarenheten avgöra var kvinnans och var mannens arbetskraft är mest produktionsduglig, m. a. o., mest samhällsgagnande och utvecklingens riktlinjer uppdragas efter dessa rön.

Där det varit omöjligt att skaffa kvinnorna arbetsförtjänst, har man brukat använda de arbetslösas och understöddas tid för utbildning i huslig ekonomi eller i något yrke, genom vilket senare dessa änkor eller faderlösa flickor skola kunna bli självförsörjande. Den ökade kvinnliga dugligheten blir sålunda en verklig behållning från krigstiden, som genom sin stränga verklighet förjagar så mycken både kvinnlig och manlig diletantism och tvingar till allvarligt förvärvsarbete. Det sociala framtidsmålet — att avskaffa den blott tärande samhällsklassen och göra alla till närande — kommer efter kriget att närma sig. Även om man måste räkna med ett bakslag i form av återvändande lyxbegär och nöjeslust, ha dock många forna kvinnliga lattdjur, lärt känna arbetets välsignelse och komma ej att vilja umbära densamma.

*Krigs-
ekonomien.*

Organisation är lösen ej blott inom kriget men inom krigsekonomin. Denna senare har i hög grad berott av kvinnorna. Undanträngandet av lyxvanor, bruket av surrogater, användandet av gamla material, aktgivande vid förvaring, sparsamhet och noggrann tillgodogörelse; bruket av hittills förbisedda naturalster samt förlängd bruksmöjlighet, alla dessa krigsekonomis krav äro, framför allt i Tyskland, till stor del ställda på kvinnorna. Enligt alla vittnesbörd ha de fyllt dem på ett beundransvärt sätt. De ha genomfört en ny och systematisk näringsekonomi; de ha planterat, inlagt och konserverat massor av trädgårdsalster. »Köket räddar fäderneslandet» heter det. Husmödrarna bilda förbund i detta syfte, ordna upplysningsföredrag, matlagningskurser och tillhandahålla krigskokböcker. Uppfinningsrikedomen och anpassningsförmågan ha sålunda utvecklats. Alla dessa nyvunna vanor, som innebära system och sparsamhet, måste i alla krigsland alltjämt visa sina välgörande verkningar på folkhushållningen även efter kriget. Överallt har man hållit föredrag om kvinnoplikterna under krigstid. Det är föreningen för *Frauendienst* och det stora, redan före kriget bestående, *Bund Deutscher Frauenvereine*, som i Tyskland mobiliserat kvinnorna och dessa båda föreningar bilda medelpunkten för det arbete kriget fordrar.

Ej endast i krigslanden, i alla land har kriget framkallat liknande rörelser. Vi ha av kriget tvungits till en viss livsförenkling (»simplification of life»), som, ehuru länge omtalad, varit föga för-

sökt. Tvärtom hade ju kraven på livets bekvämlighet snabbt mångfaldigats i »uppfinningarnas tidevarv». All slags dum lyx hade under senaste årtionden blivit livsbehov och icke blott inom de klasser, som lätt kunde tillfredsställa den, utan även i dem, där lyxens tillgodoseende i nuet undergräver framtidens trygghet. Nu har nödvändigheten delvis förändrat detta. Men just emedan förenklingen dock främst varit en frukt, icke av övertygelse utan av tvång, kan denna verkan av kriget höra till de övergående. Ja, den torde redan vara i tillbakagång. En tysk författare påstår att det nyskapade »tyska modet» för kvinnodräkterna är lika dyrbart som de nu förkastade franska moderna och klackarna på de tyska damskodonen lika höga som på de parisiska, dem ingen »patriot» numera bär.

Men allt detta gäller ju endast om de alltjämt rika; de andra gå i utslitna kläder och dessa hölja utmagrade gestalter. I de djupa lagren måste även efter kriget i alla land skuldmassan sänka allas levnadssätt och tvinga husmödrarna tillbaka in i de mångfaldiga, småaktiga arbetsbördor, omsorger och sparsamhetsmetoder från vilka det växande välståndet under årtiondena före kriget börjat befria dem. Därigenom komma kvinnorna att förlora den tid och råd till intellektuell självutveckling, som för den nya kvinnogenerationen inom medelklassen blivit ett behov. Det blir icke endast lyxen, som för dem blir oåtkomlig. Nej, även de berättigade kraven på sunda och rymliga bostäder, på god näring, på bildningsmöjligheter och förädlade nöjen, komma

att bli svåra, i många fall omöjliga att tillfredsställa på samma sätt som samma familj före kriget kunde göra det. Ökade försakelser och arbetsbördor, detta blir för kvinnornas flertal världskrigets oundvikliga följd.

Nu under själva kriget ha utan tvivel de mångfaldigt ökade gamla och vana — liksom de många nya och ovanliga — arbetsbördorna varit en hjälp att uthärda. Många kvinnor ha under kriget blivit sjuklingar, självmördare, svagsinta. Men dessa olyckligas antal torde blivit mycket större om ej kvinnornas heta, skälvande händer varit fyllda av arbete och sysslor; om ej tröttheten efter alla dessa mödor givit dem sömnens vila från kvalen; om ej svedan i de egna såren blivit svalkad genom att lindra andras lidanden.

*

organisation.

I alla de stridande landen ha kvinnorna, icke allenast inom det produktiva arbetet utan även inom det sociala, visat sig kunna fylla krav mycket större än något annat århundrade ställt på dem. Hela den stora kvinnorörelsen har nu om någonsin visat sin medelbara betydelse såsom en skola till organisationsförmåga och disciplin. Utan denna förberedelse skulle kvinnorna varit ur stånd att så effektivt som det nu skett utnyttja de redan danade sociala institutionerna eller skapa nya sådana, som beundransvärt anpassat sig till de nya förhållandena. Men när man t. o. m. i

Tyskland önskat att kvinnorna ägt mer disciplin och organisationsduglighet, då kan man vara viss att ej heller i andra land dessa egenskaper varit regel. Det har allestädes visat sig att ju bättre intellektuellt begåvade och skolade kvinnorna varit, dess bättre ha de fyllt de uppgifter, dem man i Tyskland sammanfattat under rubriken Krigsfürsorge und Volksnahrung. Hjärtats villighet är icke nog att skapa förmåga: det är de utvecklade kvinnliga hjärnorna som i Tyskland — liksom i andra land — mest gagnat, bäst förstått det enskilda hushållets sammanhang med folkhushållningen i dess helhet, bäst anpassat sig efter förhållandena. Den i Tyskland så länge fruktade intellektuella kvinnan har visat sig överlägsen den gamla »Hausfrautypen», som hade de »fyra K» (Kirche, Kinder, Küche, Kleider) till sin hela sfär.

Under den första krigstidens villervalla var det naturligt att de hjälpvilliga kvinnorna störtade in på arbetsfälten huller om buller. Ju mer krigets växande krav fordrat full effektivitet vid uppfyllandet, har även den naturliga arbetsdelningen mer och mer blivit genomförd mellan de för andligt och de för kroppsligt arbete mest lämpade kvinnorna. Men samverkan dem emellan är alltså så mångsidig, att man överallt ser, att kvinnornas krigsarbete haft det goda med sig att utjämna många skarpa motsatser i åsikter och livsställning. Inom alla krigsland ha de många kvinnoföreningarna, som redan funnos vid krigets utbrott, visat stor villighet att samverka även där föregående

rivalitet kunde lagt hinder i vägen. I Frankrike fanns t. ex. redan ett kvinnornas nationalråd, med en hygienisk, en pedagogisk, en juridisk avdelning och dessa ha nu ingripit på alla de områden där krigsarbete skapat behov av nya anstalter för att tillvarataga kvinnornas och barnens hälsa, skapa teoretiska och praktiska anstalter för kvinnornas yrkesutbildning inom industrien och lantbruket eller för deras psykiska och fysiska fostran. Man har stiftat föreningar för ömsesidig hjälp. Vid Museet för sociala studier funnos redan kvinnoavdelningar, som nu skapat en centralbyrå för att leda den kvinnliga arbetsviljan in i de fåror där den blev mest betydande. Byrån har övat en storartad arbetsförmedling, framför allt mellan städernas arbetsökande kvinnor och jordbruket eller trädgårds-skötseln. Men även till de civila förvaltningarna och handeln ha dessa kvinnokrafter strömmat. De som kunnat ge sitt arbete fritt ha framför allt hjälpt landsbygdens gamla män och kvinnor och de unga kvinnliga studenternas arbete har givit mycket bättre frukter än lönearbeterskors. Där om vittna många fält, trädgårdar och vingårdar i Frankrike liksom även i England och Tyskland.

Hjälperksamhet.

I det stora hela torde dock kunna sägas att de av löner oberoende och bildade kvinnornas arbete samlat sig inom alla de olika slag av hjälpverksamhet som kriget i allt högre grad påkallat.

Under hjälpverksamheten ha kvinnorna i Ryssland, England, Frankrike och Italien, Österrike och

Tyskland haft rik anledning att visa sin förmåga av snabbt ingripande i och för vården av flyktingar och från fiendeland utvisade, utblottade landsmän. På öst- som västfronten ha flyktingar från de ödelagda hemmen föranlett det kanske mest ansträngande arbetet för kvinnorna. Även Amerika sände, före sitt inträde i kriget, många av sina döttrar för att delta i detta hjälparbete inom Europa, ett arbete, som de även med ofantliga summor understödde.

Såväl i det ena som i det andra krigslandet har man behövt en omfattande verksamhet för landsmän i utlandet och utlänningar i hemlandet.*

Man kan i ett neutralt land knappast föreställa sig den arbetsböda dessa anstalter haft att bära under sina omsorger för internerade eller utblottade främlingar, för till fiendeland bortsläpade barn och andra flyktens och »krigsbrukens» offer. De nödstäldas och arbetssökandes stora skaror, de långa tågen av »evakuerade» kunna förtälja om kvinnornas kärleksverksamhet. I England har Womens Emergency Corps verkat på alla olika områden för denna gren av hjälpverksamhet. I Tyskland hava lik-

* Det tyska Auskunft und Hilfsstelle i Berlin har som ledare haft en över de nationella lidelserna högt stående kvinna, Dr Elisabeth Rotten, och tack vare henne har denna verksamhet varit besjälad av ädel mänsklighet. Detsamma har varit fallet inom den hjälpkommitté i London, där man — alldeles oberoende av den tyska — redan i augusti 1914 bildade en Emergency Committee for the Assistance of Germans, Austrians and Hungarians in Distress. Samarbetet mellan de engelska och de tyska anstalterna har oavbrutet fortgått.

nande organisationer arbetat för Ostpreussen. Det är naturligt att de mellan de stridande belägna neutrala landen — med det röda korset som utgångspunkt — just på detta område utvecklats en äkta mänsklig verksamhet. Även svenska kvinnor ha besökt fånglägren, fört och förmedlat brevväxling med dessa, sänt dem kärleksgåvor och böcker. Från och med kungafamiljen till skolbarnen har man i Sverige på detta område visat den äkta neutralitet, om vilken det i andra avseenden tyvärr här ej finnes mycket gott att säga. Frånsett invalidutväxlingarna över Sverige ha de skandinaviska landen av geografiska skäl icke kunnat betyda så mycket för krigsfångar och flyktingar som de mellan de stridande belägna neutrala landen Holland och Schweiz. Dessa ha ägt de bästa möjligheterna både att uppehålla det internationella sambandet mellan de stridande och att åt krigets offer giva sin hjälp. Det för detta krig nya är — bland mycket annat sorgligt — även det oerhört stegrade behovet av förmedling mellan åt olika håll förströdda familjemedlemmar, liksom mellan de stridande eller fångna och deras anhöriga, som varit oroad över fångarnas öde i sjukhus och fångläger. Schweiz har haft de bästa förutsättningarna att kunna skaffa upplysningar åt de ångestfyllda och förmedla sambandet mellan de skilda. I Genève har den ovannämnda Agence des prisonniers de guerre och i Bern den Internationella fredsbyrån övat en storartad verksamhet i dessa syften. Den holländska fredsföreningen Anti Orlograad — som kring

sina grundsatser för varaktig fred samlat omkring 300 föreningar och många tusen enskilda — har även arbetat för liknande syften. Även i andra land finnas byråer för samma ändamål och överallt ha kvinnor och män där verkat gemensamt.

En av kvinnornas mest mödosamma uppgifter har varit det nyssnämnda hemsändandet av de till krigslanden meningslöst bortförda åldringarna, kvinnorna och barnen. Särskilt är det över Schweiz som dessa från Tyskland återsändas till västlanden efter år av — för krigets utgång alldeles meningslösa — lidanden. Tåg efter tåg ha kommit med urgamla, vanföra, barn utan mödrar, mödrar med hela barnaklungor, sjuka på bårar. Här ha kvinnorna förplägat, vårdat, hjälpt till rätta, medlat i konflikter mellan de återförenade. Den mötande familjefadern upptäcker — genom ett barn — sin hustrus otrohet, förtvivlade föräldrar söka sina barn. Skilsmässor, bedrägeri och återföreningsglädje fylla luften med skrin av raseri och snyftningar av lycka. Vid en enda sådan mottagningsstation ha — jämte läkare och sjukvårdare — 300 kvinnor haft händerna fulla av arbete för att reda ut dessa trassliga härvor.* I alla krigsland finnas dels otaliga kvinno-

* I Holland liksom i England och Frankrike ha de största svårigheterna vållats genom de stora skarorna av belgiska flyktingar, för vilka allt måste göras. Men även i Schweiz ha åtskilliga av dessa hamnat och bland dem äro de hundra belgiska barn, som där vårdas i ett gott hem, tack vare svenskan Anna Glasell-Anderssons outtröttliga nit att om denna uppgift samla svensk hjälpverksamhet.

föreningar, dels samfund för gemensam manlig och kvinnlig hjälpverksamhet för krigets offer inom hären. Man upprättar konvalescenthem, invalidstiftelser, invalidskolor och för undervisning i nya yrken, man ordnar sällskapsaftnar för tillfrisknande eller hemförlovade soldater. I Tyskland har man ordnat »fronthem» invid gränsen, för att omedelbart hälsa och förpläga de hemvändande tyska soldaterna. Man har bildat samlingsställen för insamling av kärleksgåvor och böcker till skyttegravar, sjukhus och fångläger. Otaliga äro de sällskap, som skaffat hem åt de hemlösa, kläder åt de utblottade, föda åt de uthungrade. En form av kvinnlig verksamhet återför de bibliska tiderna, den, att erbjuda de marscherande soldaterna bad. Engelskorna ha öppnat sina prydliga badrum för dammiga »Tom-mies»; en liten fransk nunna höll inom krigszonen fotbad i ordning åt de förbitågandes pinade fötter. Inom stridslanden har vid alla stationer, dit de sårade ankommit, funnits en hjälpkår av kvinnor, som sökt lindra de kval, dem resan och omflyttningen förvärra.

Ett gott kommer kriget att medföra för de framtida hemmen, ifall det påskyndar förverkligandet av ett värnpliktsår för kvinnorna.*

* Liksom det var en svensk kvinna, Fredrika Bremer, som framställde det första världsfredsprogram, som kommit från kvinnorna, är en annan svenska, Sophie Leijonhufvud-Adlersparre, en bland de första — om ej den första — som framställde den kvinnliga värnplikts-tanken.

Nu har man vid allt socialt hjälparbete liksom vid alla de nya kraven på hushållsduglighet funnit huru nyttigt det skulle varit om alla kvinnor ägt en bättre skolning på dessa områden. Och sålunda har kriget bragt idén till mognad. Kriget har visat i vilken grad ett land behöver kvinnornas krafter i sjukvården, i den sociala hjälpverksamheten, i ledningen av förbrukningen, i ersättningsarbeten för de bortavärande männen. Införandet av en obligatorisk kvinnornas värnplikt står redan på dagordningen i Tyskland. Ej endast i Tyskland, men även i de andra stridande landen, ha redan nu en stor mängd kvinnor vunnit så

Jag anslöt mig genast till denna idé, men fann den för ensidig, då den stannade vid utbildning till sjukvård i fält. För mig var kvinnans moderliga och husmoderliga värv under freden det viktigaste och i Barnets århundrade (1900) föreslog jag en »värnplikt» med utbildning även för dessa värv. Ingen upptog då tanken. Men under åren före kriget började den — i utlandet som i Sverige, särskilt genom fru Gerda Hellberg — att bryta sig väg och nu har den tidsandan för sig. Den igångsatta svenska rörelsen för den kvinnliga krigsberedskapen pekar åt samma håll. Även den i Sverige kände schweiziske vetenskapsmannen A. Forel har visat vikten av ett värnpliktsår för kvinnan liksom han vill att den manliga värnplikten för krigets ändamål skall ersättas av ett värnpliktsår till utbildning för medborgartjänst av olika slag. Han mötes här av en svensk kvinna, Lotten Scholander, som i två — under signaturen L. Fredenheim utgivna — skrifter föreslår en sådan värnplikt. För båda könens fostran till arbetsallvar, disciplin och hårdighet blir ett sådant obligatoriskt värnpliktsår av stor betydelse.

grundliga insikter i administration och organisation, en så sträng träning i metod och uthållighet, att de kunna bli ypperligt »befäl» för de skaror av unga kvinnliga värnpliktiga, dem de komme att handleda.

*

Här har ej varit avsikten att ge någon fullständig redogörelse för vare sig det kvinnliga yrkes- eller hjälparbetet under kriget, endast att framhålla de allmänna dragen. Vi finna att hjälparbetet fördelat sig på fyra stora områden: de sårades vård; de hemvändandes eller de ännu stridande soldaternas välfärd; deras hemmavarande familjers understöd och de krigsdrabbade flyktingarnas omvårdnad. Överallt har man funnit att vissa kvinnor — framför allt de »nya rika» — icke visat någon arbetsvillighet. Men dessa kvinnliga desertörer från krigstjänsten i hemlandet ha ej varit flera än de manliga desertörerna från krigstjänsten i fält. Såsom enastående bör nämnas en förening kallad »de franska kvinnornas korståg», till vilket några författarinnor, konstnärinnor och högadliga damer togo initiativet. Syftet var rent ideellt: att med moraliska medel i ord och skrift verka för en annan syn på den franska kvinnan än den i utlandet vanliga; att stöda varje strävan att höja kvinnan till en verksammare varelse, ett väsen av en högre, mer upplyst patriotism, m. a. o. att av den franska kvinnan själv göra det bästa propagandamedlet för fäderneslandet! Och detta har hon även varit. »De i kriget

mest beundransvärda äro våra kvinnor,» så ljuder nu lovet från fransmännens läppar.

Som sammanfattning kan fastslås, att kvinnornas kroppskrafter visat sig större än man antagit, innan man såg dem t. ex. bära tunga plankor på varven, tunga mjölsäckar i kvarnarna, tunga kolsäckar vid av- och pålastning. Men man har även hört varnande röster i fråga om den överansträngning, som icke förnekas och kan bli till varaktig skada. Även de yppersta anordningar mot olyckor, skyddande arbetsdräkter o. s. v. kunna i detta avseende endast hindra de omedelbara arbets-skadorna.

De tyska »storindustriella» ha vittnat att kvinnorna äro flitiga, villiga, läraktiga och punktliga men mindre rådiga, mer hjälplösa än männen inför det oförutsedda t. ex. en maskin, som krånglar. Däremot har en engelsk arbetsgivare funnit ammunitionsarbeterskor »underbara» både i mekanisk begåvning, intelligens, precision, ansvarskänsla, initiativ, mod och uthållighet.

Å andra sidan har man funnit, att vissa kvinnliga yrken — sömmerskans och pianistens t. ex. — uppövat en fingerfärdighet, som gjort kvinnorna överlägsna männen i fråga om arbeten där det gällt den finaste noggrannhet, särskilt inom ammunitions-tillverkningen. Även på ett annat område, där en sådan noggrannhet kräves, de optiska instrumentens, äro t. ex. vid världens främsta anstalt, Zeiss-verken i Jena, nu 5,000 kvinnor anställda mot 700 före kriget! Hos de kvinnliga tjänstemännen i sta-

Slutsats

tens och kommunens byråer har man funnit mer stramhet än hos männen, en lika »ämbetsmannamässig» torrhet. Över huvud har under kriget hårdheten hos kvinnorna framträtt även i samband med hjälpverksamheten. Psykologiskt sett har detta en orsak i övermättet av de lidanden de bevittnat och de omsorger som belastat dem. Kvinnor ha klagat över den likgiltighet gent emot varandra som kvinnorna visat och det är naturligt att då lidandet är så allmänt, bördorna så tunga, orkar den enskilde endast med de egna. Man har funnit att kvinnornas självkänsla vuxit genom de storverk de utfört och genom männens erkännande av deras medborgaranda och fosterlandskärlek. Men även självsäkerheten har vuxit på grund av deras ökade anseende och inkomster. Den visar redan en stark lutning åt en självtillräcklighet, som kan bli ödesdiger.

Kvinnorna i alla klasser ha lärt yrkesarbete. Döttrarna i de hem, där tiden förut delades mellan sport och sällskapsnöjen, varuhusbesök och välgörenhet, arbeta nu i flera månader med endast en veckas permission. På Englands härliga lantgårdar — där husfruns allvarligaste bekymmer varit att väl sammansätta sällskapet under »the week-end», i vilken hennes sociala ärelystnad nådde sin höjdpunkt — äro nu omsorgerna av annan art. Arbetshetsen har gripit även kvinnorna inom de folk, som å vardera sidan strida för segern. Tyskland hånade tidigare den engelska viljan till vilodagar och halvvilodagar, medan England lugnt förlorade millioner

på dessa vilodagar, viss att kunna unna sig den vackra lyxen. England har nu måst följa den tyska arbetshetsen, har börjat frångå sina föråldrade metoder. Men det vore en stor kulturskada om kvinnor och män under krigets inverkan skulle mista viljan och förmågan till ädel vila, denna källa till andlig och kroppslig förnyelse. Söndagens frid, arbetsdagens avslutning med lugna timmar i hemmet, ferietider fria från arbete, allt detta som ger ro för uppbyggelse — i vad form den än sökes — detta är ett livskrav, som måste tillgodoses. Sker det ej, förtappas själarna i omsorgen om mångahanda.

Det är därför även ur denna synpunkt av vikt huru man kommer att lösa frågan om arbetstidens nedbringande till sex—åtta timmar. Detta kan framför allt bereda dubbelt flera människor arbetsförtjänst. Och det behövs. Efter krigets slut har man i Europa åtskilliga millioner kvinnliga krigsindustriarbetare att anbringa på annat håll — ifall freden blir sådan att det arbetet kan nedläggas! De hemvändande soldaterna, som finna sina platser besatta av kvinnor, måste erhålla annat arbete. Även om kvinnorna ville återvända till hemmen och lämna rum åt männen, skola de ej kunna det. Deras fäder, bröder, män äro döda, de äro själva familjeförsörjare. Såsom utväg återstår arbetet, vilket dessutom många lärt sig älska och ej vilja uppge. Det måste bli på många fronter de svåra problemen angripas. Den nyssnämnda arbetstidsminskningen är en.

Modern som yrkesarbetare.

Vidare nödgas folken på allvar upptaga frågan att mödrarnas arbete med barnavården under vissa år betraktas och lönas som statstjänst. I Frankrike, där Colette Yver är en allvarlig motståndare till de gifta kvinnornas utomhus yrkesarbete — hur många kvinnor, som försökt det, ha ej givit oss s. k. »reaktionärer» rätt! — har denna författarinna nyligen behandlat frågan om »la dame employée».*

* Där för fästmön »den nya tidens» talan. Man måste se den med nya ögon, denna »nya» tid, som ger familjen en annan form. Makarnas verkliga förening blir kamratskap i arbetet, genom vilket båda bereda varandra det angenäma hemmet. Barnen måste modern visserligen då lämna åt andra, men det är dock dem man arbetar för och denna mindre egoistiska föräldrakärlek blir endast en fördel. Fästmannen åter kämpar för hemmet, för att barnen skola tillhöra föräldrarna och ej bli en angelägenhet, »reglerad av herr födelseministern». Endast så kan hemmet fortfarande vara en varm vrå i världen, fylld av kärlek mellan familjens medlemmar. Den energiskt »nya» kvinnan pekar på Frankrikes behov av alla kvinnors arbete för att ersätta de i kriget stupade männen. Fästmannen pekar på den stora kvinnoskara, som förlorat eller aldrig kommer att erfara kärlekens och moderskapets lycka, men han kan ej överbevisa sin »tidsenliga» fästmö. Brytningen är nära, då en av den unga flickans gifta arbetskamrater mister sitt barn emedan arbetet på byrån hindrat henne att amma det. Från moderns läppar ljuder nu klagan »att barn är det värsta, som kan hända en kvinna med anställning, ty antingen förlorar hon platsen eller riskerar hon barnet». Den unga fästmön beslutar sig då äntligen att ge sig helt åt det anspråkslösa hem, som de på mannens lön kunna skapa. Men båda se emot en tid, då staten skall inse att männen måste lönas så, att hemstiftandet ej ofta måste ske på bekostnad av hustruns möjlighet att dana ett verkligt hem åt make och barn.

I somliga fall visar erfarenheten att mannen står på barnets sida mot kvinnans vilja att genom yttre arbete kunna få ett prydligare och bekvämare hem. I andra fall tvinga mannens lyxvanor hustrun till utearbete; i de flesta fall är det båda s val av skenvärden i stället för livsvärden. Skall det stora arbetsdelningsproblem, som världskriget mer än någonsin gjort brännande — d. v. s. fädernas arbete för hemmet och mödrarnas inom det — lösas till släktets bästa, då beror detta på om kvinnorna efter världskriget visa en ny och sundare syn på såväl produktions- som konsumtionsförhållanden, en av de verkliga livsvärdena bestämd syn. Vanan att genom eget arbete förtjäna penningar har vant kvinnorna att bruka dem för lyx- och nöjesändamål, för dessa tusentals onödigheter, som överfylla bodarna och sedan hemmen. Denna svindel börjar med linneutstyrseln, av spetsprydda spindelvävstyger, som ej hålla att tvätta — medan en för femtio år sedan sydd linneutstyrsel höll under en livstid — och fortsätter med onödiga och oändamålsenliga köksredskap, husgeråd, prydnadsaker, möbler. En värdelös produktion och en lika vettlös konsumtion stod i visst samband med ej blott de sysslolösa rikas utan även med de arbetande kvinnornas fyllda börsar. Hur länge ha ej vi »gammalmodiga» klagat över vad Rathenau nyli-gen skarpt belyst som »vanan att hantera pengar, göra inköp, springa på gatorna, uppträda utåt och råda sig själva». Långt före honom sågo vi att detta »ej kunde fördjupa den moderliga sidan av

kvinnans väsen». Hellre än att i hemmet äga och vårda några barn, lyfta kvinnorna rundliga månadslöner, som brukas till all denna förgängliga, ofta skadliga flärd, med vilken de förfula sig själva och hemmen, till alkohol- och nikotinstimulans — med ett ord till alla slags skadligheter. Men kvinnolivets stora värde, det välfyllda moderskapet, betraktas som den lyx, man måste avstå! Kanske kommer efter kriget moderskapet att bli en så sällsynt lyx att kvinnorna rikta sin fåfänga på att uppnå det och att detta vållar en omvärdering av värdena? I denna stund bebåda kvinnohärarnas inryckande på alla arbetsområden en lika ödesdiger omvälvning som mannahärarnas nedslaktande på slagfälten. Och långt ifrån att vi varsna en omvändelse från den mekanisering av tillvaron, som föregick världskriget, synes vi gå till mötes ett ännu torrare och tommare skede än det före augusti 1914. De stora vinsterna, de höga arbetslönerna ha gjort även kvinnorna mammonssjuka. De vilja lätt fylla sina börsar för att kunna slösande förbruka. Kan någon säga att krigets allvar givit kvinnornas flertal mod till en av stilfull enkelhet präglad levnadshållning, gjort dem likgiltiga för den sociala fåfängans tillfredsställelse, ja, ens berövat dem deras festlyne? Ser man att flertalet vunnit en sund syn på den enskilda hushållningens samband med statshushållningen? Besvarar man dessa frågor nekande, då måste man även medge att kvinnoarbetet tills vidare endast omgrupperat icke omvärderat de nationalekonomiska sakförhållandena.

Kvinnor skriva nu böcker, där de peka på de summor av särskilt kvinnlig hjälpverksamhet, som kriget framkallat, för att bevisa krigets förädlande inflytande. Men — som ärliga kvinnor och män påpekat — det har visat sig att tusenden, vilka i början anmälde sig, snart tröttnade. Och även bland dem, som fortsatt hjälparbetet, var det endast under de första veckornas patriotiska högspänning, som fåfänga, rivalitet och intriger höllos nere. Den gamla Eva kom snart åter fram ur de buskar, där hon dolt sig och där hon tillverkat sig en fikonalövskrud för sitt småsinne, sin klanderlust, sitt skvaller. Denna skrud är hämtad från chauvinismen, en fikusart, som växer vild även i nordliga zoner.

De kvinnor, som verkligen hållit ut i offervilja, plikttröhet, storsyn och människokärlek ha, som en tysk betonat, icke genom kriget vunnit dessa egenskaper, de ha endast fått tillfälle att visa dem på ett storartat sätt. Och även i fråga om dem, säger samme författare, torde talet om krigets förädlande verkan vara tanklöst. Samma kvinna, som vid en sjukbädd till det yttersta mödar sig att rädda ett liv, kan med heta kinder och strålande ögon lyssna till berättelsen om en flygraid. »Huru många döda?» frågar hon. »Bara femtio? Skada att det ej var fleral!»

*

Vi kunna sammanfattande fastslå: att det nuvarande kriget givit kvinnosakskvinnorna rätt i

deras strävanden och därigenom har det på ett stort område — kvinnans arbetsval — givit tiden en väldig stöt framåt.

Kvinnosakskvinnorna ha framför allt fått rätt i sitt krav att inga utifrån kommande hinder böra stänga kvinnan från något allmängagnande arbetsområde. Kriget har verkat så, att detta krav icke längre ens kan diskuteras, eftersom millioner kvinnor nu visat sig dugliga på en mängd områden, som tidigare voro männen förbehållna.

Kvinnosakskvinnorna hava städse fordrat lika lön för lika arbete. Nu, sedan millioner kvinnor måste vara familjeförsörjare, kan ej heller denna grundsats bestridas.

Kvinnosakskvinnorna ha allt kraftigare fordrat kvinnans utbildning såväl för arbetet i ett yrke som arbetet i hemmen. Kriget har visat vikten härav.

Det faktum, att många millioner kvinnor nu nödgas förbli familjeförsörjare, måste framtvinga ökat yrkesarbete för kvinnorna även efter kriget.

Således synes vissa kvinnosakskvinnor kunna motse att deras ideal — yrkesarbetande mödrar och statsuppfostrade barn — blir verklighet.

Men då stå vi inför den svåraste krigsskada, som mänskligheten får att övervinna. Endast genom nya mödrar, bättre mödrar, mödrar uppfostrade i konsten att uppfostra, kan mänskligheten djupgående omskapas. Men en sådan fostran är omöjlig genom en utomhus arbetande mor. Det är ej genom att modern talar om

fredshjältar i stället för krigshjältar eller ger gossen lokomotiv i stället för kanoner, som hon verkar mot kriget och för freden. Det är genom att hos honom dana nya känslor. Detta är den långsamaste, mödosammaste, den dagligaste och stundligaste av uppgifter. Och endast en mor, som helt kan och helt får ge sig åt den, har utsikt att i någon mån fylla den. Världskriget ställer alla fredsvänner inför det ovillkorliga valet mellan att åt mödrarna bevara arbetsplatsen i hemmen för att där arbeta på krigens bortvissnande i brist på andlig näring eller att låta mödrarna stanna på de yttre arbetsplatserna och därmed göra dem medellösa i kampen mot krigsandan. De, som bestämmas av denna anda, böra välja statsbestämd barnalstring och barnuppfostran samt mödrarnas yrkesarbete, ty sålunda främjas krigsvännernas mål: att få soldater utan egenart och mödrar utan känslor. Sådana varelser tjäna bäst de blivande krigen.

*

Kriget har visserligen satt ofantliga summor av förut obrukad kvinnokraft i rörelse. Men hur oändligt mycken kraft har icke samtidigt blivit tagen från andra, det sunda livets krav! Jag frånser då de egna barnen, åt vilka mödrarna ej kunnat ha kraft över under ökade husliga mödor, strängt förvärvsarbete och tidskrävande hjälpverksamhet. En god barnavård, en samvetsgrann fostran, ett soligt hemliv ha de ännu »gam-

maldags» kvinnorna med grämelse sett sig ur stånd att bereda sina barn. Men då de ej mäktat ens dessa sina viktigaste uppgifter, huru mycket mer ha de ej måst försumma andra hjärteplikter mot sina gamla, mot sina vänner, mot sig själva?

Och ställa de sitt arbete i dess världssammanhang, med vilken sorg måste de ej säga sig att detta arbete — liksom de milliarder detta och hela kriget kostat — hade bort brukas för att omskapa världen i stället för att lappa samman dess spillror!

Innan Amerika inträdde i världskriget hade man där utarbetat en skolbok för räkneundervisningen, med alla exempel hämtade ur kriget. Så och så mycket kostar ett skott, en kanon, en kulspruta, en undervattensbåt, ett luftskepp, en dreadnought o. s. v. Vad nyttigt kan anskaffas för den summan? Så och så stora summor för ammunition, gevär, fartyg o. s. v. ha åtgått inom världskriget, vad hade kunnat vinnas för dem? Vinnas som goda bostäder, folkbad och folkparker, bibliotek och museer, idrottsbanor och skådebanor, sjuk- och ålderdomshem? Huru många barn hade kunnat vårdas, huru många unga studera, huru många hem bildas för de milliarderna? Huru hade konsten och vetenskapen, rättvisan och religionen, folkbildningen och uppfinningarna kunnat främjas?

En sådan lärobok vore efter kriget den i alla land nyttigaste. Redan nu behöver man ej utreda endast ana talen för att ens hjärta skall sjunka djupt i förtvivlan och kvinnoarbetet under kriget

te sig såsom en av de oerhörda kraftförluster, dem folken efter kriget ha att sammanräkna. Och sedan jämföra med vad all denna kraft kunnat uppbygga om den varit ställd i samhällets tjänst för att bekämpa det av naturen och samhällsorätten danade lidandet, i stället för att bortkastas på lidanden för vilka naturen ingen skuld äger och i vilka samhället endast kan giva en ömklig nödhjälp.

Dessa slutsatser måste göra alla dem stumma, som glada kvittrat över kvinnans härliga arbete under kriget. För den tänkande finnes ingen annan tröst än den en engelsk kvinna uttalat:

»Folkens själar arbeta för sin nyfödelse i en natt av ångest och tårar. De syften, som sålunda förberedas, äro så stora att vår begränsade mänskliga syn ej klart ser dem. Men i vissa ögonblick skymta vi dem och kunna sedan gå till våra uppgifter i ljuset av denna syn, vetande att — ehuru vi nu måste kämpa i skuggan av det fasansfulla och vidunderliga onda, människorna åt sig själva skapat — nalkas dock dagningen och ljuset måste bryta fram. En tidsålder dör, en ny kommer. Huru den skall varda, denna fråga måste världens män och kvinnor gemensamt besvara.»*

* Helen Fraser: *Woman and War Work*.

VI.

Kvinnorna i krigets närhet.

Från alla de stridande landen — stundom även från de neutrala — ha kvinnor i krigets närmaste närhet ägnat sig åt fosterlandets och mänsklighetens sak.

Högaristokratiens kvinnor ha ofta ställt icke blott sina rikedomar utan även sina personer i sjukvårdens tjänst. Somliga ha på sina slott inrättat sjukhus, andra utmärkt organiserat den ambulatoriska sjukvården omedelbart bakom fronten. Att många av dessa hjälpvilliga till en början saknade duglighet och mera voro till hinder än gagn är självklart. En massa arbetskraft gick åt endast för att besvara deras ansökningar. I varje krigförande land var man vid fronten förtvivlad över alla de prinsessor, grevinnor och operettsångerskor, vilka strömmade dit och som, förtjusta över den klädsamma rödakorsuniformen, i den läto fotografera sig för alla möjliga tidskrifter. Flertalet ledsnade då de väntade romantiska äventyren uteblevo. Småningom blevo de bästa av dessa amatörer utbildade sjuksköterskor, vilka varit de sjuka till verklig hjälp och

modigt utsatt sina liv t. ex. under uppgiften att uppleta och bortföra de sårade. Fransyskor ur de högsta kretsarna ha sålunda nattetid med lyktor genomsökt stridsplatser, från vilka de sårade blivit bortförda, men där bland de som döda lämnade även de av stelkramp drabbade kunde kvarligga. Av allt rysansvärt, de upplevat, anse soldaterna detta ha varit det värsta: att, fullt medvetna, men ur stånd att ge ett livstecken, höra sig omtalas som döende eller döda. Kvinnorna ha i sådana fall mer än annars för dem varit frälsande änglar.

Kvinnor ur alla kretsar, vilka genomgått utbildning såsom sköterskor, ha i regeln tagit sitt värv på fullt allvar. I Österrike har man sett ärkehertiginnor skura golven i sjuksalarna. En av dessa hertiginnor har uppfunnit en utmärkt sjuksäng för transporter. Många andra, förut onyttiga lyxkvinnor, ha sålunda erfarit de personliga mödornas pånyttfödande verkan. Stora skaror av engelskor ha i Ryssland, Belgien, Frankrike och på Balkan upprättat sjukhus, arbetat i ambulanserna, uppsökt sårade i skyttegravarna och lindrat nöden i de härjade byarna. Särskilt i Serbien ha många av dessa läkarinnor och sköterskor dukat under av sjukdomar och umbäranden.* De franska kvinnorna ha i alla avseenden storartat hjälpt sitt hemsökta land att uthärda kriget. För dem liksom för de belgiska kvinnorna har kriget inneburit en dubbel sorg: den över

* Utom Röda korset finnes i England en kvinnlig *Voluntary aid detachment*, som främst ägnar sig åt sjukvården vid fronten som i hemlandet.

de döda och över deras härjade land. Överallt ha såväl de stora som de mindre kvinnoföreningarna snabbt och väl mobiliserat sig för sina nya hjälpuppgifter, liksom mångfaldigat de olika arter av hjälpverksamhet åt vilken de redan före kriget ägnat sig.*

Många av de kvinnor, som sålunda utsätta sig för livsfara antingen nära elden eller på sjukhusen ha under fredstid varit ivriga sportkvinnor. De ha sålunda en tränad kropp, äro uthålliga, ha vant sig att handla snabbt och rådigt. Det är ofta dessa kvinnor, som vid ambulanserna och sjukhusen göra det bästa arbetet. De ha ordnat transporter av sårade, av kläder och gåvor åt soldaterna; badanstalter, fältkök och marketenterier; steriliseringsapparater för vatten; allt detta ofta i stor skala samt under otroliga egna umbäranden. De ha t. o. m. haft upptagningsstationer endast tjugu meter bakom skyttegravarna. De ha tagit vård om de gamla och barnen i byarna, medan granaterna ännu regnat över dem.

Krigsambulansernas och sjuksalarnas hjältinnor äro otaliga och många äro redan de kvinnor, som under sin kärlekstjänst givit sitt liv eller sin hälsa. Hjältinnor finnas i alla nationer, klasser och åldrar, från Belgiens drottning till den elvaåriga österrikiska bondflicka, som förlorade sitt ena ben då hon mitt i drabbningen bar vatten till soldaterna — driven av

* Detta ämne behandlas i kap. V. Här betonas det åter emedan det blir dubbelt beundransvärt, då det skett i närheten av kriget och alla dess fador och hinder.

tanken att hennes bror kunde vara bland dessa — och en Edit Cavell, som med sjukvården förenade vågstycket att hjälpa soldaterna att fly, det företag, som kostade hennes liv. Bland alla dessa kvinnor, som öga mot öga med döden visat mod och sinnesnärvaro, äro många nunnor. Så t. ex. den fransyska, syster Julie, som genom sitt höga lugn och det förtroendeingivande i sitt väsen lyckades göra så djupt intryck på en tysk befälhavare att hon från bombardering räddade sitt hospits och dess sjuka skyddslingar.*

Den drivkraft, som uppehåller dessa och andra sköterskor i deras mödor, faror och lidanden, är ofta den kristliga kärleken. I andra fall är det endast den, av varje konfession oberoende, människokärleken. Hos många ha dessa känslor varit förenade med den fosterländska hänförelsen. Andra åter hava endast drivit med den ström av orena känslor, som leder många kvinnor — liksom många »frivilliga» bland männen — till slagfältet. Åtskilliga av dessa medströmmande kvinnor ha ej ägt stora skatter av ömhet och medkänsla. Och därför hör man även berättas om sjukvårderskor, vilkas barmhärtighet blivit avtrubbad, vilka med mindre tålamod än läkarna underkastat sig de mödor, som behövts för att rädda en arm eller ett ben och som med kärvhet behandlat de klagande. Bäst besked får man av de sårade själva. En ung preussisk frivillig har i följande ord sammanfattat sin er-

* Se Anna Levertin: På nära håll (Norstedts förlag).

farenhet: »På sjukhuset har jag lärt känna kvinnorna. Jag hade aldrig vetat att det fanns så goda, men ej heller att det fanns så dåliga exemplar. I balsalen äro de alla förstklassiga, men i sjukhusen! Nu har jag sett huru de egentligen äro.» En annan yttrade: »Jag vill ej se åt unga flickor mera. Den man, de roa sig med eller som har pengar, den vårda de på sitt vis, men den fattige eller den, som inte är stilig, eller den som talar om sin hustru och har vigselring på fingret, den se de ej åt...»* För mången sköterska torde kanske en skenbar förhärdelse ha varit enda möjligheten att uthärda de fasor, de nödgats bevittna.

De flesta av de kvinnor, som av hjärtat ägnat sig åt sjukvården, torde ha avhållit sig från att tänka

* Båda talade till Erica Handel-Mazetti, den berömda österrikiska författarinnan, vilken intygar att hon ofta hört detsamma. Se hennes små böcker från sjukhusen: *Der Blumenteufel*, *Der Roman eines Ruthenen*. (Förlaget är Köfelsche Buchhandlung Kempten o. München.) En bild utan skuggor ger däremot den schweiziska författarinnan Noille Roger i *En sjuksystems anteckningar*¹, en bok av gripande skönhet. Där, som i den österrikiska författarinnans, bleknar allt vårdarinnornas tålmod inför krigsoffrens eget. Däremot har en engelskspråkig författarinna, Ellen Lamotte, skrivit en bok *The backwash of War*, där hon visar huru lösaktiga många av de ockuperade landsdelarnas kvinnor visade sig, där hon berättar om männens — de äldres som de yngres — sexuella yra och beklagar att fronten väl öppnades för de prostituerade men ej för husturna. Hon skildrar vilda och fula sjukhusbilder, ej blott de vackra, de dåliga »systrarna» ej blott de goda.

¹ Den franska titeln är *Les carnets d'une infirmière*.

och nöjt sig med att handla. Men ett och annat vittnesbörd har dock kommit om den sinnesstämning i vilken de mera utvecklade blivit försatta, när de besinnat det vanvettiga i den verksamhet åt vilken de ägnat sig: att mottaga transport efter transport av män, som, nyss sunda och kraftiga, nu söndertrasade och lemlästade lämnas åt läkarnas och kvinnornas vård för att om möjligt återställas, och — om de räddas — senare avlastas på samhället såsom mer eller mindre livsodugliga eller återsändas i elden! Det är gott för de lidande att deras sköterskor knappast hinna tänka: alltför många hade säkerligen då mist sitt förstånd i grubbel invid den avgrund av meningslöshet bredvid vilken de arbetat!*

* En svensk sköterska på ett sjukhus i Wien hör till dem, som ej kunnat undgå att tänka. Hon skrev under första krigsåret: »Vad beträffar de nya erfarenheter, som vi vinna genom vården av dessa stackars lemlästade soldater, är det min innerliga önskan, att de ej måtte komma till användning i praktiken hemma i Sverige. Lyckligast hade nog varit för många av våra patienter, om de fått dö på slagfältet. Vid ronden nattetid genom sjuksalarna med det ihållande ljudet av de sårades stönanden och jämmer ljudande i öronen, framstå krigets direkta konsekvenser i all sin hemskhet och jag frågar mig med fasa, om detta är resultatet av 'samfärdseln' människor emellan i 20:e århundradet? Få av patienterna kunna sova utan sömnmedel men unnas de knappast då ett par timmars frist från sitt elände. Sedan ligga de där återigen med sina plågor; och vilka plågor måste ej en del av dessa stackars sårade soldater uthärda! Krigslasaretten borde också utgöra studiefält för ansvariga representanter inom nationernas styrelser. Kanske då — vid lösandet av kommande konflikter stater emellan — svärdet ej sutte så löst i skidan.»

Som ett sorgligt vittnesbörd om missriktad jämlikhetssträvan, atavistisk vildhet och snedvriden patriotism framstår kvinnornas personliga deltagande i kriget. Icke egentligen de outvecklade kvinnornas spontana deltagande sida vid sida med männen i en förtvivlad kamp, som t. ex. i Serbien och Montenegro. Men kvinnornas kallblodiga utbildning i och för beredskapen att döda. Det har ej varit nog att t. ex. mrs Pankhurst, hennes ena dotter Christabel och deras tidning *The Suffragette* med samma krigiska sinnelag som det, varmed de fört sitt eget krig för rösträtten, ställt sig på det nationella försvarets sida; ej nog att engelska och amerikanska kvinnor som talarinnor verkat vid möten där de med flammande ord uppeggat för rekryteringen; att de med många andra medel, framför allt pennan och den enskilda personliga inverkan, främjat densamma. Nej, engelskor ha i hundradetal strömmat till den kvinnliga reservkåren, som övat och väpnat sig, för ett omedelbart deltagande i landets försvar. Denna kvinnoarmé utgöres till stor del av desamma, som deltagit i suffragettstrider och hungerstrejker. Där finnas gifta likaväl som ogifta kvinnor; kvinnor från den högsta adeln t. o. m. kokerskor. Aldern är mellan 18 och 40 år. Truppen har sin kakiuniform. Dess övningar ledas av underofficerare och framför allt lägges an på skjutfärdighet. Den undervisas i signalering, fäktning, marschövningar, rapporter. Den lär sig gräva och inreda skyttegravar. Trupprovisantering, matlagning, sjukvård och hygien i fält höra även

till läroämnena. Kvinnohären ville strax ut till fronten och menade att det endast var den engelska konservatismen, som hindrade regeringen att därtill lämna sitt samtycke. Nu äro de helt nära den.*

För varje djupare livssyn blir den krigande kvinnan en pinsam självmotsägelse. Att vara kvinna innebär moderliga uppgifter genom att omedelbart eller medelbart vara givarinna och vårdarinna av människoliven. Hela den framtida betydelsen av kvinnans ökade rättigheter hänger samman med hennes vördnad för denna sin uppgift och med

* Women's army auxiliary corps (sammandraget till Waac) och Womens service in the navy (sammandraget till Wrens) äro nu — i femte krigsåret — i full aktiv krigstjänst. Visserligen delta de ej i slagen. Men de befinna sig i krigszonen strax bortom linjerna och utstå där alla slags faror. De hjälpa flyktingar och de av bomberna skadade, tjäna hären som kockar, bagare, gravvårdare, bestrida bokförar-, telefon-, telegraf- och chaufförtjänst m. m. Deras hållning och disciplin är fullt militärisk; de fortsätta sin fysiska träning och lära stråla av kraft och hälsa. Kamratskapet med männen säges vara gott och kvinnorna bevara förmågan att omkring sig skapa en viss hemtrevnad även då de stå på fältfot.

Det finns även en Womens royal air force. Man hoppas utbilda kvinnorna till goda militärflygare och kvinnorna ha hälsat detta budskap med hänförelse! Dessa krigstjänstkvinnor — men isynnerhet ammunitionsarbeterskorna — utgöra nu ett framträdande drag i den engelska gatubilden, där de om kvällarna ej sällan uppträda mycket fritt men ej mycket kvinnligt. Vid lägren råder däremot inom som utom England så stark tukt, att de ej ens få promenera med sina manliga fränder.

Även i Italien är en dylik kvinnlig flygarekår bildad.

hennes hat till all livsförödelse, framför allt den massförödelse som kriget är.

Ej blott kvinnor i Serbien och Montenegro ha tappert kämpat vid sina mäns sida: man berättar även om enstaka ryska eller polska kvinnor, som klätt sig i mansdräkt och stått i soldaternas led. Stundom var detta för att ej skiljas från en älskad man eller brudgum. Oftast äro dessa kvinnokrigare endast besjälade av fosterlandskärlek, stundom kanske också av äventyrlust. Ryssland fick tidigt sin Jeanne d'Arc: en småborgarflicka från Irkutsk, Ludmila Ozareff, som trott sig genom gudomlig uppenbarelse kallad att strida för fäderneslandet. Hon tillryggalade — mest till fots — de 800 milen till fronten, som hon efter tre månader uppnådde; deltog i striderna, blev fången då hon modigt framstormade vid ett angrepp, men lär sedan ha blivit befriad och stupat. Åtskilliga av dessa slaviska kvinnor ha vanställt eller färgat ansikte och händer för att verka såsom män, när de smugit sig in i ledet efter någon fallen soldat. Redan våren 1915 beräknade man att omkring 400 ryska kvinnor deltagit i kriget och att ett 50-tal där funnit sin död. Våren 1917 bildades av 250 kvinnor ur alla klasser den s. k. »dödens bataljon». De yälsignades både av en präst och av — mrs Pankhurst, som fann denna syn vara »den största i historien sedan Jeanne d'Arcs dagar!» En sibirisk lantkvinna, Botchkarova, vars man stupat, bad att få hans plats i regementet, hade som underofficer deltagit i kriget och blivit dekorerad. Det var hon, som bildade kvinnobatal-

jonen. Den gick modigt i elden, flera stupade, andra sårades eller blevo fångar. Botchkarova lär själv som soldat ha varit mycket modig och rådig. Många med henne voro brinnande av nit för uppgiften att genom sin insats väcka de vikande människors mod! Men andra insågo till sin heder att de inte dögo till soldatyrket och kände sig mycket illa till mods under sina krigiska erfarenheter, ja, somliga ungdomar gräto bittert redan då de — nödgades klippa av sina stora hårflätor!

Många av de kvinnor, som stredo samman med rödgardisterna i Finland, lära vida överträffat sina manliga kamrater i råhet, uppfinningsrik grymhet och mordlust. Dessa tillhörde dock samhällets drägg, medan flera av de ovannämnda ryskorna voro studenter och kommo ur bildade hem. Hemska tedde sig även vissa av hämndlust vildvordna finska kvinnor ur de vitas led. De döda, dessa kvinnor ha på sitt samvete, torde ej vara så många. Det oförlåtligaste onda, de gjort, består i synden mot den heliga ande, som inom varje kvinnosjäl borde tala om en högre uppgift.*

Kvinnan som krigare utgör en varning för ljussyn med avseende å det inflytande hon kan få i fråga om fredsarbetet. Man menade att kvinnor aldrig komme att förstå att deras söner och män skickas ut att mörda och mördas. Men vi se nu att millioner kvinnor med hänförelse tjäna

* I Sverige ha kvinnor bildat föreningar för att öva sig i vapenbruk. Man kan endast hoppas att de upplösas sedan den hetsiga stämning, som framkallade dem, hunnit svalna.

kriget, i vilket deras söner och män dödas. Och än värre: i stället för att torka faderlösas tårar, lindra sårades lidanden, vilja de själva göra faderlösa, själva såra och lemlästa. Många män hoppas på kvinnan som den nya, milda makt vilken samhället behöver, den makt, som under årtusenden lärt mannen att älska. Men nu ha vi sett kvinnor ej endast såsom krigets förhärigare, utan som dess utövare. Män ha vittnat, att kriget synes ha en större makt att göra kvinnorna råa, grymma och osköna än det gör dem motsvarande män. Detta är psykologiskt naturligt. Sedan de inom sig våldfört sin yppersta instinkt, den moderligt hjälprika, blir deras fall ned i omänskligheten helt naturligt djupare än det vari kriget sänker männen, för vilka vapenstriden dock ursprungligen varit deras beskyddande funktion i och för släktets bestånd och som många ännu frimodigt utöva i tron att de »låta sitt liv för de sina».

VII.

Kvinnornas fredsverk.

De kvinnliga fredsvännerna ha i sin syn på nuet varit relativa, men radikala i principen. De ha ärligt medgivit, att kvinnor i stor utsträckning anammat krigets anda. De ha icke bedyrat att människokärleken skall göra krigen omöjliga; de ha tvärtom betonat, att ett målmedvetet arbete för att lägga grundvalarna till en internationell rätt måste föregå innan folken nå fram till ett av alla aktat fredstillstånd. De ha ej talat om ögonblicklig avväpning. De veta, att så som de enskilda i varje land underkastat sig de lagar, vilka skydda allas liv, egendom och rätt eller så som man i inrikespolitiska frågor låter voteringar, icke slagsmål avgöra besluten, så måste en ordning danas, under vilken även folken i framtiden böja sig och att innan ett sådant folkens förbund finnes varaktig fred är otänkbar. Före kriget delade rösträttskvinnorna Olive Schreiner's ljussyn.* Nu kunna kvinnorna blott

Vanmaktskänslor.

* Hon yttrar (i *Women and Labour*): »Kriget kommer att upphöra sedan kvinnorna genom intellektuell bildning och verksamhet satts i stånd att ta lika del med mannen i

instämma i hennes rop: »Vi som föda männens kroppar, vi som göra den värderikaste insatsen och som — icke i stridens larm och gny utan ensamma och med det nyktraste mod — gjuta vårt blod och kämpa med döden på det att slagfältet må få sin näring, dyrbarare än vårt hjärteblod, det är särskilt på krigets område vi ha vårt ord att säga, ett ord, som ingen man kan säga i vårt ställe.»

— — —

När vi nu — i femte krigsåret — trots otaliga kvinnliga och manliga fredsförsök ej kommit ett steg närmare freden, börja kvinnorna inse att de orsaker som ligga bakom kriget, de problem som innebäras i freden äro av sådana mått, att politiskt tänkande huvuden måst betrakta kvinnornas fredsstiftande försök såsom de vuxna betrakta barnets mot åskan knutna hand. Kvinnornas omedelbara fredsbemödanden ha ej ökat tron på deras politiska skarpsyn.

De olyckliga kvinnorna voro först icke i stånd att inse sin vanmakt i den nu inträdda världsstriden. I sin förtvivlan ha de oavlåtligt velat verka för ett snart fredsslut. De ha utvecklat en beundransvärd offervillighet för ett mål, som på deras väg var oåtkomligt. Klarare än någonsin har kvinnornas vilja till freden visat dem deras maktlöshet. Tyvärr ha kvinnorna kvar sin barnatro på att allt blir annorlunda endast deras kön blir likställt

ledningen och förvaltningen av det moderna folkliga livet. Mycket förr upphör det nog icke, och längre än så äger det nog icke heller bestånd.»

med männens inom statslivet. Skola kvinnorna slutligen genom kriget lära sig vidden av sin egen skuld: den att hos män och söner ha närt krigstron, den att var inom sin krets ha uppflammat de lidelser och begått de falska värdesättningar, som ledde till kriget? Det är dessa kvinnors män och söner, som nu hånle när de i papperskorgen kasta t. ex. den inlaga som 1918 tyska kvinnoutskottet av föreningen för en varaktig fred riktat till riksdagen: för folkens självbestämning och mot militärens inblandning i utrikespolitiken. Det är dessa kvinnor, som göra helt andra upprop — mot en samförståndsfred och för en tysk maktfred!

I det härjade Frankrike förstår man att kvinnorna eggat männen att hålla ut; att en ung hustru vid sin mans bår finner de orden: »jag var endast hans hustru. Frankrike var hans mor»; att en mor kan bära sin ende sons död genom tanken att »alla nu äro min son», som strida för Frankrike. Tyskarnas grymma krigföring har stegrat den franska fosterlandskärleken till den höjd, som ömma barns kärlek når inför en misshandlad moder. Alla ha de uppsänt samma bön som den franska bondkvinnan: »Gud, giv mig kraft för 24 timmar!» Först i det blekblödda Frankrike förstår man hela högsinnet i dessa ord av en återvändande krigsflykting, en fattig kvinna, som vid talet om hämnd för krigsoffrens lidanden svarade: »Våra lidanden få icke tynga på vågen vid beslutet om fred.» I Frankrike ha kvinnorna i alla klasser bragt alla offer, burit alla faror,

givit sina liv under modiga handlingar mitt i elden och blodbadet, då de räddat sina sjuka, hållit liv i gömda flyktingar, vaktat bombarderade hus. Att dessa kvinnor skulle tänka på annat än seger, vem har kunnat vänta det?

Vi kvinnor i de neutrala landen till vilka kvinnor i stridslanden vädja om fredsmedling,* ha måst svara dem: att de handla som sjuka, dem läkaren föreskrivit egen självverksamhet för återvinnande av hälsan men vilka sucka att de icke orka, att medicinen måste komma utifrån. Men på samma gång vi insett detta, ha vi måst säga oss att om krig utbrutit hos oss — med eller utan vår vilja — då hade vi säkerligen handlat som kvinnorna i krigslanden. Under kriget blir det för sent att verka för freden. De tyska som de engelska, de franska som de ryska kvinnornas skuld är att icke hava verkat för freden innan kriget kom.

Och de få som verkade, gjorde detta endast på ytan; de trängde icke ned i de djup, där krigsandan lever redan i barnasjälarna. Nu har det kommit en djupare ton i deras stämmor.**

* En sådan har kommit offentligt genom diktarinnan Else Bud, en enskilt genom författarinnan Margaretha Huch (ej att förväxla med Richarda Huch) och ännu andra.

** Jag har redan — i nr 25 och 26 samt 27 och 29 av Forum 1918 — haft en följd av uppsatser, genom vilka jag låtit Kvinnostämmor mot kriget ljuda. Jag vill här endast göra ett tillägg, även det utan anspråk på någon som helst fullständighet. Bland de neutrala landens klaraste röster må nämnas Helène Claparède-Spir — dotter till filosofen African Spir, som övade en

Alla lands kvinnor drabbas av F. W. Foersters dom över de tyska: Våra kvinnor ha ej gjort sin plikt. Till en del är vår skuld ursäktad genom den brist på fantasi i fråga om andras lidande, som är ett flertalet bestark inverkan på Tolstoy — och hustru till professor Claparède i Genève samt Henriette Roland-Holst, den holländska socialistiska diktarinnan. Från Frankrike känna vi alla Marcelle Caby — genom den på svenska översatta boken *En kvinnas röst i stridslarmet* — där på det ädlaste sätt den äkta kvinnlighetens väsen talar, samtidigt som hon bekämpar även den krigstro, som med kriget ämnar övervinna kriget. Hon ansluter sig till sin stora landsmaninna, George Sand, som 1871 skrev: »Jag hatar blodsutgjutelsen och vill ej veta av satsen att man må göra det onda för att främja det goda — — — Förbannade vare de, som gräva massgravar. Ur dessa spirar intet liv. — — — Av det onda födes endast ont.» Från Österrike-Ungern lysa främst namnen Rosa Mayreder, Rosika Schwimmer, Wilma Glücklich och flera andra, som förbigås emedan de hos oss äro föga kända. Storartad är Helene Stöcker, som gång efter annan tagit till orda mot kvinnliga hathetsare. En ädel mänsklighet har präglat alla hennes uttalanden. Så är även från krigets början fallet med vissa tyska kvinnor, som mer eller mindre verkat inom rösträtts- och fredsrörelsen. Minna Cauer, ledarinnan inom den radikala tyska kvinnorörelsen, har dock haft rätt att uttrycka sin besvikenhet över att kvinnorna, som giva livet, icke alla hata kriget, ja, att till och med rösträttskvinnor i samma grad som männen visat sig blinda av nationalism och fiendehat, fyllda av krigsjubel. En engelska, Augusta Kirby, lär ha skrivit en bok kallad *The way to peace*, om hvilken jag dock intet vet, medan jag däremot sett en del fredsvarma och kloka uppsatser av engelskor och amerikanskor.

tecknande drag. Kvinnorna äga dock mer av denna fantasi än männen, men även de kunde icke före kriget ana, icke under kriget veta ens en tusendel av det nutida krigets fasor.

Även de bästa kvinnornas fredsrörelser voro före 1914 utåtvända, såsom även männens. Hela tidsskedet före kriget var ju sådant. Kvinnorna sträckte sig efter rättigheter. De voro brinnande i sin övertro att deras rösträtt — och annan deras rätt — är det medel varigenom världens anlete skall förnyas. Att deras egen självuppfostran och deras barnuppfostran var så dålig att de utgjorde mörka fläckar i världens anlete, detta ha de nu först börjat inse. En efter en upptäcker, att innan kvinnorna börja omvandla sina egna själar och sina barns, är en bättre värld otänkbar. Om papper — tryckt papper — kunde omvandla, då vore världen länge-sen fullkomlig. Men även det papper, på vilket fredsförslag tryckas, förblir bara papper innan rättfärdighetens och fredens, sanningens och kärlekens lagar skrivs i kött och blod genom det arv mödrarna ge sina barn.

Det är ett lätt söndagsarbete att åstadkomma resolutioner och petitioner av det slag som t. ex. de 500,000 spanska kvinnors, vilka för några år sedan petitionerade till sin regering att hålla fast vid freden eller den nyligen av de holländska kvinnorna framförda.*

* Den var ställd till de »krigförande statsöverhuvudenas gemåler, till den holländska drottningen, till drottningarna i

Det enda djupt betydelsefulla kvinnor göra för freden är vardagsarbetet inom själarna. Det är tyst, tåligt, tungt. Det sker utan berömmelse, ofta utan framgång.

Kvinnornas omedelbara arbete för fredsslutet har icke lagt en flugvinges vikt på vågskålen där världens öde avgöres. Men ihärdigt ha vi ökat antalet luntor dem de papperstroende — i form av petitioner och resolutioner — lämnat åt krigsorkanens lek! Den anda, som drivit oss till dessa försök, har dock i så måtto verkat att den utbrett själva fredstanken bland förut mot denna tanke fientliga eller likgiltiga inom våra egna land. Detta är den enda betydelsen av kvinnornas trägna fredsagitation.

Det innan kriget utförda fredsarbetet var — från de europeiska kvinnornas sida — obetydligt i jämförelse med andra kvinnors krigsagitoriska. De amerikanska kvinnorna hade varit mer brinnande för fredsidén. Deras klubbar kallade t. ex. 1912 Bertha v. Suttner till föredrag runt om i U. S. A. över vad »kvinnorna kunna göra för att bekämpa kriget och bereda freden». Amerikanskan Anna Eckstein fick vid den internationella fredskonferensen i Stockholm ett förslag antaget om en världspetition till fredens tryggande. Jämte de amerikanska voro de engelska kvinnorna vid världskrigets utbrott genast färdiga till handling för freden neutrala länderna och till påven». Stackars påvar och drottningar! Deras makt inskränker sig till att dö eller förlora förståndet, ifall de ha själ nog till ett sådant lidande.

den, d. v. s. de som tillhörde den internationella rösträttsalliansen.*

* Den utfärdade ett manifest till regeringarna, vari dessa anropades att avvärja och förhindra kriget. Manifestet överlämnades till Grey samt de främmande makternas sändebud i London. Ännu i augusti anordnades på initiativ av alliansen ett massmöte i London i vilket följande föreningar deltog: Engelska kvinnornas nationalförbund, Kooperativa kvinnogillet, Kvinnornas fackförbund och Engelska landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt. Resolutioner mot kriget antogs och kvinnoföreningarna uppmanades att lindra deras öde, som ledo av krigets verkningar. — Nästa led i den internationella rösträttsalliansens fredsaktion var när 18 kvinnoföreningar i 13 länder genom en deputation vände sig till Förenta staternas president för att av denne begära medling i kriget.

Atskilliga kvinnliga fredsinitiativ hade föregått kvinnokongressen i Haag. Så t. ex. hade en ung lärarinna från Canada — Jura Grace Walls — numera lärarinna i Wisconsin — under sin kvalfulla ångest för sitt land och alla andra lidande land, uttänkt ett förslag till ständigt medling utan vapenvila. Förslaget innebar det klokaste av alla medlingsförslag: att en sakkunnig kommission skulle studera de problem, som sammanhånga med kriget; söka en plan till rättvis lösning av stridigheterna och sedan samtidigt förelägga de krigförande denna plan med frågan om de ville antaga den som grund för underhandlingarna? Om någon eller några av de krigande svarade nej, skulle kommissionen fråga dem om deras egna villkor, försöka en sammanjämkning och fortsätta ända tills en för alla antaglig underhandlingsbas blivit funnen. Med värme omfattade Amerikas kvinnor förslaget, de vädjade till presidenten Wilson att upptaga det som sitt. Förslagets grundtanke blev antagen vid kvinnokongressen i Haag; kvinnodeputationerna reste med Grace Walls skrift och Haagsresolutionen till de krigförande och de neutrala landen. Sedan detta försök

Kvinnor som män i »Neutralien» ha sökt uppehålla det internationella utbytet och främja det folkförbrödrande sinnelag, som är ett av villkoren för en varaktig fred.*

blivit resultatlös, återupplevde det i Fordexpeditionen. I Skandinavien beslöto kvinnorna 1915 på en svenskas — Anna Whitlocks — förslag att vid en fredssöndag bedja sina regeringar börja en fredsaktion. Förslaget omfattades med stor värme men omintetgjordes genom ett kvinnligt inflytande. När senare de svenska kvinnorna ensamma upptogo — och även utförde — tanken anslöto sig visserligen inemot 100,000 svenskor till resolutionen. Men detta var en obetydlighet mot den anslutning, denna fredsaktion kunde vunnit ifall den fått äga rum vid den först planlagda tidpunkten.

Även kvinnor deltog i den internationella församling, som april 1915 i Haag samlade sakkunniga på folkrättens och fredsteknikens område för att uppgöra ett minimiprogram för de krav, vilka böra genomföras om den blivande freden skall bli en verklig. I såväl krigförande som neutrala land ha sedan representativa män och kvinnor samlat sig kring detta program och utfärdat utprop till dess undertecknande. Hos oss har norsk-svenskan Anna Wicksell med stor sakkunskap, klar hjärna och brinnande nit outtröttligt verkat längs denna linje.

* Så t. ex. har en amerikanska, mrs Guthrie Cocke, i Schweiz den 9 febr. 1915 stiftat The World's Union of Women. Dess byrå är 6 Rue de Rhône, Genève. Dess medlemstal har ännu — 1918 — ej uppgått till 10,000. Och dock borde det omfatta alla kvinnor. Ty dess medlemmar förbinda sig att söka bekantgöra alla fakta, som kunna bidra att öka den ömsesidiga aktningen och förståelsen mellan folken och skapa en ström av sympati mellan människorna och staterna. Vidare att söka avhålla sig från att utbreda nyheter eller rykten, som kunna väcka illvilja, hat och bitterhet mellan folk eller enskilda.

Jag vet ej om det var från detta förbund eller någon fredsförening i Schweiz, som en maning utgick till mödrarna att ej till jul ge gossarna krigs-
utrustningar och krigsleksaker. I vilken grad dessa fylla leksaksbodarna veta alla. Vilken del de äga vid fostrandet av krigsandan veta vi även. Men icke ens så pass har världskriget väckt mödrarna att krigsleksakerna försvunnit! På ett vackrare sätt sattes de amerikanska barnen i samband med kriget genom den stora leksakssändning, de skickade till alla stridslandens barn. Flera millioner julgåvor utdelades sålunda. Men samtidigt arbetade de amerikanska kvinnornas Navy league upp Amerikabarnens krigsstämning, ja de ville ta löfte av varje skolbarn att försvara Amerikas lagar, ära och flagga! Detta var redan innan Amerika inträdde i kriget, som dessa och många andra kvinnor nu av alla krafter tjäna. Wilson har vittnat om deras originella insatser, deras initiativ, deras organisationskraft.

*

Haag.

Kvinnornas kongress i Haag — en strålande handling av kvinnlig solidaritet i fredens tjänst — är så mångomskreven att den här kan behandlas kort. Betonas bör att de framstående svenskor — av i övrigt mycket skilda åskådningar — som skildrat densamma varit eniga i sina vittnesmål om kongressens värdiga hållning och om det upphöjda intryck, de från densamma hemförde. Framför allt

voro de gripna av det ädla sätt på vilket kvinnorna från de stridande landen bemötte varandra.

Av dessa voro alla ryskor nekade pass. Omkring 180 engelskor hade ämnat komma, men hindrades av myndigheterna. Det blev således endast genom tre framstående engelska kvinnors närvaro, som deras landsmaninnors fredsvilja kunde visa sig.

De båda största franska kvinnoföreningarna sände kongressen en skrivelse i vilken de franska kvinnorna motiverade sitt uteblivande. De påminde om att de franska kvinnoföreningarna på sina program haft obligatorisk skiljedom, barnens uppfostran i fredens anda och absolut vördnad för nationalitetens rätt. Men, fortsatte de, huru skulle vi nu kunna möta kvinnor från det folk, som härjat vårt land och Belgien? De tyska kvinnorna ha ej tagit avstånd från sina regeringars folkrättskränkningar och intet samarbete kan äga rum förrän aktningen för rätten allmänt erkännes såsom grundval för allt socialt arbete...

Man kan förstå deras känslor om man än beklagar deras beslut.

Tyskorna hade ju icke fransyskornas skäl för uteblivande. En tapper liten skara tyska kvinnor infann sig. I vilken grad dessa voro modiga bevisas genom att styrelsen för Bund Deutscher Frauenvereine utfärdade en förklaring att de tyska kvinnor, som deltagit i Haagkonferensen, visat en sådan brist på fosterlandskärlek att de för fram-

tiden borde uteslutas från varje förtroendepost inom detta förbund! Från åtskilliga håll ha skarpa insagor skett mot denna förklaring. Särskilt har de Tyska kvinnornas fredsförening inlagt en protest, där de bland annat förklarat att de fredsviljandes fosterlandskänsla är fullt ut så äkta, som deras, vilka vilja fortsätta kriget.

Om således flertalet kvinnor i Tyskland togo avstånd från de högsinta landsmaninnor, som i Haag verkade för fred och folkförsoning, så bör å andra sidan nämnas att en grupp franska kvinnor togo avstånd från den synpunkt, vilken föranledde de stora franska kvinnoföreningarna att avhålla sig från kongressen. Över femtio franska kvinnor ur alla slags yrken sände nämligen en skrivelse till Haag där de såsom sin övertygelse uttalade: att man på ett osunt sätt frossat i krigets grymheter, att man slösande sått hatets frön, utan tanke på den olycks-skörd, som skulle spira. De för sin del voro vissa att vid varje tillfälle då ord av medkänsla växlades, skedde detta icke förgäves och att det framför allt ålåg kvinnorna — även i de stridande landen — att uttala sådana ord. De uppskattade vikten av att icke slita sambandet mellan de franska kvinnorna och de tyska kvinnor, som genom att komma till kongressen utsatte sig för alla slags kränkningar.*

* En av det kvinnliga fredsarbetets främsta i Tyskland, fru Perlen, blev vid gränsen förbjuden att fortsätta resan och flera blevo av andra skäl hindrade. Tillstädes voro 28, och från Österrike-Ungern 16. Från Förenta staterna kommo

I en längre motivering uttalade de sina skäl för den kvinnliga fredsrörelsen. Framför allt borde kvinnorna verka för freden och framtiden, eftersom männen, vilka äga den beslutanderätt kvinnorna sakna, av politiska och patriotiska orsaker känna sig förhindrade att uttrycka sina tankar om kriget eller sitt hopp om freden.

Ur den skrivelse, med vilken Österrikes kvinnliga rösträttsförening motiverade uteblivandet från kongressen, ljöd en varm fredskärlek och en högsint anda. De tyska kvinnoföreningarnas nej-skrivelse var däremot stramt nationalistisk och regeringstrogen.

Efter kongressen ha överallt kommittéer bildats, som stå i förbindelse med varandra. De ha i International sitt organ och de olika landssektionerna, som sammanfattas i International Committee of Women for Permanent Peace, stå i växelverkan. Genom nuets fasor och lidanden lyser som morgonstrimman till en bättre tid denna samhörighetskänsla mellan kvinnor ur alla land. Framtiden får visa om de sålunda underhållna mellanfolkliga sympatikänslorna bli ett hållbart murbruk för sammanfogandet av den nya folkrättsbyggnadens stenar.*

47 — det största antalet efter Hollands 1,000 — från Sverige 16, Norge 12 och Danmark 6. Kanada och Belgien hade några, Italien en enda ställföreträdarska.

* Sektionerna sända varandra t. ex. årliga hälsningar. Den franska sektionen utmärkte sig i år — 1918 — genom sin dom över villan att en varaktig fred vinnes genom

Amerikas kvinnor ägde en förhärskande plats vid kongressen icke endast genom sitt antal utan framför allt därigenom att kongressens ordförande var Jane Addams, vilken ledde förhandlingarna mönstergillt med lika mycken klarhet som takt och sinnesnärvaro. Om vid något tillfälle någon ansats förekom att bryta mot regeln att krigshändelser och krigsföring icke borde införas i diskussionen, då förstod Jane Addams att på det finkänsligaste sätt avvända faran.*

vapenseger. De franska kvinnorna upprepa ett av Wilsons forna ord: *Varje äkta fred måste vara segerlös; kriget självt, icke folken måste dömas.* Protester komma från amerikanska kvinnor — t. ex. den bemärkta pacifisten Lucia Ames Mead — mot planen att efter kriget bojkotta Tysklands industri och handel. Tyska kvinnornas rösträttsförbund och sektion för varaktig fred ha nyligen med ädel harm tillbakavisat den officiella maningen att hålla ögonen på alla »Flaumacher» och städse ange ententen som ensam skyldig till kriget! Tyska kvinnorna peka på Tysklands del av skulden, säga sin uppgift vara att bygga broar mellan folken, ej att hetsa dem mot varandra och framför allt att neka åtaga sig den föraktliga spiontjänst om vilken de anmodas. I Frankrike har Seinekretsens lärarinne- och lärarförbund protesterat mot de förföljelser, de lärarinnor utsättas för som icke inympa tyskhat hos barnen. Dessa äro några i högen gripna vittnesbörd om kvinnornas fredsverk i det tysta. Nu ha de skandinaviska sektionerna anhållit om en kommitté för att utarbета förslag till ett nationernas förbund och svenska kvinnoföreningar sänt en vädjan till amerikanskorna att verka för fred.

* Det är med vemod man minnes Haagkongressens amerikanska deltagare. Bland dem, som deltog, torde ej få ha gjort samma vändning som mrs Chapman Catt, vilken till kongressen telegraferade att den »inledde ett

Vänner ha sagt mig, att några av de mest gripande ögonblicken på kongressen framkallades genom tyskorna. Man såg där en tyska, som med strålande bekännarmod icke blott talat för freden, men även som ett brott brännmärkt tanken på annekationer. Man hälsade där med hänförelse en tyska, som vid kongressens slut föreslog hälsningstelegram till England och Frankrike. Det var en ungerska — Rosika Schimmer — vilken gav kongressen dess mest oförgätliga stund, då hon manade församlingen att under några minuters tystnad tänka på alla de unga män, som aldrig mer skulle skåda solens eller stjärnornas ljus, aldrig mer återse

nytt tidevarv», men som när hennes land sedan beredde sig att ingå i kriget, sökte — ehuru förgäves — förmå Amerikas första kvinnliga senator, miss Rankins, att rösta för kriget, emedan det skulle gagna kvinnornas rösträtt att männen funno dem vid sin sida i den nationella saken! Jane Addams åter, som uppträtt mot kriget, är t. v. politisk död. Före kriget var hon den mest inflytelserika kvinnan i Amerika på grund av sitt storartade sociala arbete i Chicago. Jane Addams, född 1860, studerade i Europa och Amerika, är juris och filosofie doktor, flitig författarinna i sociala ämnen. Sitt sociala livsverk — Hull house i Chicago — började hon 1889. Huset ligger på en plats där i kvarteret runt omkring bor den fattigaste befolkningen i Chicago, negrer och immigranter; det är framför allt dessa, Jane Addams vill hjälpa. Hon bor själv med 30 medhjälpare i Hull house, där det finns barnkrubba, Kindergarten och friluftsskola på taket, systuga, skolkök, tvättstuga och arbetsmuseum. Där finns kooperativa föreningar, folkkök och restauranger, klubbar för män och klubbar för kvinnor, studieklubbar och nöjesklubbar. Kurser i textilarbeten, bokbinderi etc. anordnas. Jane Addams har bildat sångföreningar, orkester, en

fädernejorden, som blivit berövade det liv de hade framför sig. Alla reste sig. »Under den tystnad, som härskade bland de tusentals människorna i den stora salen, fingo vi,» skrev en väninna, »mera styrka än av alla talen sammanlagda.»

Kvinnorna i Haag kastade ej ensamt skulden för kriget på fiendens ondska eller diplomaternas oduglighet. De erkände att kvinnornas egen tröghet i arbetet för freden hade en stor del av skulden.

En annan etisk insats i kongressen var den självövertvinnelse genom vilken de olika nationella synpunkterna ställdes i bakgrunden så att enighet blev uppnådd. Ett annat vittnesbörd om självtukt var det lugn, den frihet från all hysteri, den jämvikt, dramatisk klubb, som skall motverka de dåliga biograferna och där medlemmarna själva under långa månader lära in sina roller i klassiska skådespel. För de mindre barnen finns där lekplatser o. s. v. Dessutom har hon en mängd andra verksamheter, alla inom det sociala området. Det är denna av män som kvinnor, inom Amerika och vid kongresser i Europa lika hedrade kvinna, som nu anses mindrevärdig emedan hon, sitt samvete trogen, uppträtt mot kriget! Ingenting belyser bättre den amerikanska stämningen. Att hon har många meningsfränder bland kvinnorna i Amerika förmår ej ändra något förrän även Amerika smakat dräggen i krigets kalk. Av åsyna vittnen har jag hört skildras kvinnomöten före och även efter Amerikas deltagande i kriget, vid vilka kvinnor med hänförelse talade fredens sak. Och vi måste minnas att flertalet av de rösträtts- och fredskvinnor, som nu godkänt kriget, gjort det i övertygelsen att Amerika bäst tjänar världsfreden och ett nationernas förbund genom att bekriga tyskarna. Endast världsförloppet kan visa om de få rätt, men rättvisan fordrar att man redan nu betonar denna deras övertygelse.

som präglade förhandlingarna. Till stor del berodde detta därpå att de nationalistiska kvinnorna uteblivit, såväl från den tyska som från den engelska och franska sidan. Bland de nationalistiska engelskorna äro just *The militant suffragettes*, vilka, liksom de tyska nationalistkvinnorna, betraktat sina landsmaninnor vid Haagkongressen som landsförrädare.

Alla veta, att några av Haagkongressens delegerade kvinnor — med Rosika Schwimmer i spetsen — brinnande i anden begåvo sig till Europas regeringar för att där fågnas med fraser; att Rosika Schwimmer sedan framjagade Fordkorståget och till sin sorg fann att flertalet deltagare saknade hennes egen heliga eld; att detta försök i hög grad verkade demoraliserande på fredsrörelsen, sedan man sett den stranda genom någras ränker och allas oförmåga att finna former för ett fruktbart samarbete.*

Vill man mäta tillväxten av kvinnornas målmedvetenhet sedan ytterligare tre års världskrig mognat dem, då må man jämföra besluten i Haag med dem, som 1918 fattades på kvinnliga internationella kongressen i Bern, även den hållen i april.**

* Inom Sverige ha de bittra erfarenheterna av småsinnets makt mot stora idéer blivit bevarade i den av Frida Steenhoff, Elin Wägner, Anna Lenah Elgström m. fl. utgivna försvarsskriften för Rosika Schwimmer, *Den kinesiska muren* och i Poul Bjerres drama *Fredskongressen*.

** Haagkonferensens resolution innehöll detsamma som alla andra dylika, av pacifister avfattade: att freden skall

*Bern-
kongressen
1918.*

Som 1918 alla stridande land utan undantag nekat sina egna kvinnor pass och de neutrala landens kvinnor genomfart, skulle det varit omöjligt att nu tala om en internationell kongress ifall icke just i Schweiz flera kvinnor från stridslanden av olika skäl uppehållit sig. Dessutom lyckades en och annan kvinna i ett krigsland att sända en hälsning.*

grundas på nationernas självbestämmanderätt; att mellanfolkliga strider skola biläggas genom medling och skiljedom; att staterna skola samverka mot den stat, som griper till vapen i stället för skiljedom; folkrepresentationernas kontroll över utrikespolitiken m. m. Haagkongressen protesterade mot krigets våldshandlingar, särskilt dem för vilka kvinnorna varit offer, och betonade vikten av den kvinnliga rösträtten. Kvinnorna stannade 1915 helt och hållet inom allmänlighetens ram. Men dessa allmän-sanningar voro då ännu hånade som pjoller. Nu ha de hunnit bli självklarheter, dem man nästan drar sig för att upprepa. Det kommer alltid att förbli ett hedersblad i kvinnornas historia, att de redan i världskrigets första år vågade bära namnet som hjärtlösa fosterlandsförrädare eller löjliga fantaster för att inför världen utropa de då som utopier behandlade idéer, vilka tre år senare hunnit bli truismer, lika den att det i morgon kommer att dagas!

* T. ex. lady Courtney of Penwich, som skrev: »Hela världen har levat i lögnen, men nu vaknar den och dess stora tänkare — tillsamman med massan som arbetar och lider — ana redan en ny mellanfolklig ordning. Det fordras endast det befriande ordet för att förvandla aningen till verklighet. Vare sig man kallar denna nationernas förbund eller något annat, dess frö finnes, det kommer att växa och taga form! Jag hälsar med förtroende mina i Bern samlade systrar, vilka arbeta för att denna stora tanke skall varda morgondagens verklighet.»

Vid detta års kongress behandlades krigets inverkan på kvinnorna ur rashygienisk, ekonomisk och social synpunkt; de medel med vilka man kan övervinna hindren för folkens ömsesidiga förståelse; kvinnorösträtten i samband med kvinnans framtidsuppgifter och slutligen återställelsen.

Ett betecknande moment vid denna kongress var det föredrag, en man — icke en kvinna! — höll om Bertha v. Suttner, den outtröttliga krigarinnan mot kriget.*

Det var den österrikiske diktaren Stefan Zweig,** som bekände sin och sin samtids skuld att ej i tid hava lyssnat till Bertha von Suttners profetiska stämma. Med värme och vördnad tecknade han den stora kvinna, som länge ensam — och hånad in i det sista — stred mot kriget. En kvinna, i vars anda allt arbete för freden måste ske och vars namn aldrig skall glömmas i historien om fredens tillkomelse.

Vid kongressen fick man av en österrikiska veta att 300,000 kvinnor i hennes land enat sig i demonstrationer för freden. Dessa — och liknande — tecken till uppvaknande bland stridslandens kvinnor ge den rätta belysningen åt kongressens resolutioner. Den första gällde alla folks självbestämmanderätt vid

* Se min Verdandiskrift, *Två föregångerskor i kriget mot kriget*.

** Hans dramatiska dikt *Jeremias* är en enda upphöjd anklagelse mot krigets anda, av vilken Zweig lidit djupare än de flesta på centralmaktsidan. Han var nämligen Verhaerens vän och översättare. Belgiens öde blev för honom både en sorg och en skam.

fredsslutet men med det tillägget att kvinnorna icke kunna erkänna någon annan än en försoningsfred, ty endast en sådan blir verklig. Vidare beslöt man att kvinnorna genom sina organisationer borde verka för den demonstrationsfrihet, som nu i alla stridsland undertryckes. Skarpt fördömdes alla förslag om tvångsåtgärder för krigslandens återbefolkande och all industriell och ekonomisk exploatering av kvinnornas arbete. Kongressen fastslog att ungdomens väckande till samhällsansvar var enda vägen att verka för varaktig fred och att denna väg framför allt var den åt kvinnorna anvisade. De borde dessutom bekämpa alla krigiska tendenser som — genom pressen, litteraturen, konsten — förgifta allmänmeningen. Slutligen — och detta är det väsentligt nya — uppmanade kongressen kvinnorna att avhålla sig från allt sådant deltagande i det pågående kriget, varigenom de finansiellt och fysiskt, intellektuellt och moraliskt understödde detsamma.

Om de fredsviljande kvinnorna i alla land 1914 samlat sin kraft att verka på denna sistnämnda front, då hade deras verksamhet kunnat betyda något för ett påskyndande av freden. Vad dessa 70 kvinnor i år enades om får ju intet inflytande i den riktningen.

*kvinnornas
skuld.*

Men beslutet skall kanske väcka andra kvinnor till eftertanke rörande den skuld i världskrigets fortvaro, som faller på »armén bakom fronten». Det är tyvärr icke sant vad vissa goda kvinnor försäkra: att då de föddes till kvinnor — d. v. s. till den härliga

uppgiften att giva och vårda livet — föddes de samtidigt till krigshatare! I de stridande landen offrade kvinnor icke endast sitt guld och sina smycken för kriget; de eggade sina söner och män att gå ut som frivilliga, de äro beredda att mista allt och offra allt, hellre än att deras land icke skulle »krossa fienden». Framtiden skall fråga: var voro kvinnorna? Och svaret måste lyda:

Ej heller kvinnorna hade hunnit så långt att de satte de nationalistiska målen efter mänsklighetens. Den stora världsföreningen av kvinnor — International Union of Women — som omfattade tjugutvå land, kunde icke förena kvinnorna till någon gemensam handling för freden, den kunde nätt och jämnt hålla samman.

Det dröjer innan man ens hos alla kvinnor kan störta dogmen om krigets nödvändighet och det berättigade i folkens erövringsdrömmar. Att ett lands lycka, kultur och ära icke har något att göra med dess invånareantal och utsträckning, förstå kvinnorna inom stormakterna lika litet som männen. Först när flertalet av jordens kvinnor avlagt samma löfte som Selma Lagerlöf låter sin Fridkulla uttala:

Så länge min tunga kan forma ett ord,
så länge blod flyter i mina ådror,
vill jag verka för fredens sak
skulle det så kosta mitt liv och min lycka —

ha de blivit en stormakt mot detta.

11. — *Allsegraren.*

Bertha v. Suttner gladdes när vid en stor demonstration i Wien för kvinnans rösträtt yttrades, att kvinnorna som röstande skulle motsätta sig millionrustningarna för broderkrig. Och mot beskylldningen att detta skulle vara feminin politik svarar hon »nej, den är human. Det är på tid att den rättslösa halvan av mänskligheten får börja hjälpa till att dana den tid då politikens högsta mål blir mänsklighetens väl och rätt. Hon betonade att den av tyske kejsaren tillbakavisade rörelsen för kvinnans rättigheter icke lät sig hållas tillbaka av kejsarord, ty den var en mänsklighetens och en mänsklighets fråga, som icke längre kunde underordnas fäderneslandets begrepp. »Fosterlandets väl kan bäst tillvaratagas samman med mänsklighetens och för bådas väl gäller det att skapa fredens i stället för krigets tillstånd. Vid detta arbete få minst av alla krigets födda och svurna fiender, mödrarna, fattas.»

Bertha v. Suttner hoppades för mycket. Mödrarna ha begråtit fallna söner och fött nya. De ha prisat sig lyckliga att äga söner att skänka fäderneslandet. De ha visat ett spartanskt sinne sådant som den franska mor, vilken skrev till sin ene son i Amerika: »Din bror har stupat; kom nu du hem och tag hans plats — eller kom aldrig hem!» I alla land ha mödrar varit beundransvärda i mod och offervilja. De som mist fyra, sex, alla sönerna ha visserligen stundom lagt sig att dö, andra ha mist sitt förstånd. Men hur sällan ha de varit i stånd att höja

sig över folkhatet och manat sönerna att minnas att de hade andra mödrars söner framför sig!

Har något krigslands mödrar förenat sig med dem i ett fientligt för att åstadkomma fred? Nej, de kvinnor, som förenat sig »ovan stridsvimlet» ha sällan varit mödrar. Ha kvinnorna inom stridslanden protesterat emot krigföringens meningslösa grymheter? Nej, tyska kvinnor t. ex. ha visat lika liten medkänsla för luftkrigets offer som de visade för de polska kvinnornas vädjan, när man i Preussen bedrev den skamliga politik, genom vilken polackerna drevos från sina fäders land.* Att enskilda tyskor gjort det vet jag. Men ingen offentlig massprotest har kommit, lika litet som från engelska och franska kvinnor mot luftraidrepressalierna, vilka i sin ordning drabbat tyska kvinnor och barn.

Icke endast framtiden kommer att fråga var kvinnorna voro. Soldaterna i skyttegravarna ha frågat detsamma med en städse stigande besvikelse. Varför, undra de, hindra ej kvinnorna sina mäns och söners utsändande i kriget? Varför kasta de sig icke själva på skenorna, i stället för att kasta blommor efter de bortresande soldaterna? Varför tjäna de kriget på alla sätt? Varför fortfara de att med sina händer dana den döda och inom sina sköten den levande krigsmaterielen?

* 1908 riktade femtio framstående polska kvinnor, bland dem Polens största diktarinna, Eliza Orzeszko, ett öppet brev till de tyska kvinnorna, där de bådo dem höja protester mot det lagförslag, som då blev genomdrivet under namn av Die ostmärkische Enteignungsvorlage.

Allt vad kvinnorna syndat före kriget och under det får i de från fronterna återkommande männen sina strängaste domare. Hör t. ex. en fransman:

»Om alla kvinnor ville räcka varandra handen, om de ville strejka i arbetet, i hemmen som i verkstäderna, om de ville göra strejk mot kärleken, mot moderskapet, på det att deras livs verk icke må i vanvett förstöras, på det att icke de barn, som kvinnan föder med smärta och med oavlätlig ångest skyddar för de faror, som hota deras kroppar och själar, icke må kastas i kval värre än döden eller i en död, mer rysansvärd än alla de dödar, från vilka deras ömhet bevarat dem! På det att icke deras män på samma sätt skola frånryckas dem. På det att deras bröder, deras män, deras söner icke må sudlas med blodet av deras systrars män och söner. På det att icke deras gamla skola släpas från härden, där de vilat och från kyrkogården, där de hoppas få sova.» — — —

Eller denne tyske soldat -- i ett brev från ostfronten:

»Då man är mitt inne i det, förstår man först tillfullo krigets vederstygglighet. Jag har många gånger undrat över, varför icke kvinnorna fordra fred? Enligt min tanke vore meningen med alla länders kvinnorörelse den, att se till att grunden blir lagd för ömsesidigt förstående, att hejda nationalhatet. Kvinnorna måste säga varandra: »Vi vilja rädda våra män, blodsutgjutelse är vanvett.» Ett sådant rop från kvinnorna skulle vinna genklang...»

Eller den ungrare som skriver: Det är icke genom fredskonferensen mellan lika sinnade, som man åstadkommer något.

Denne man har själv varit i kriget och skildrat

det i en av de starkaste böcker,* som kriget framkallat. I några uppsatser har han senare sagt kvinnorna att de ingenting komma att betyda för världsfreden förrän de själva utgå ur kriget. Så länge bildade damer vid tebordet underhålla sina väninnor med männens krigsupplevelser; så länge kvinnor — det har skett ännu i juli 1917 — protestera mot ett snart slut på kriget, som måste ge Tyskland en lysande seger; så länge det kan hända att en fransk Röda korssyster nekar en försmäktande tysk vatten, så länge deltaga kvinnorna i kriget.**

* Andreas Latzko Menschen im Krieg. (I svensk tolkning utkommen på Svenska andelsförlaget.)

** Det finnes ännu svårare anklagelser mot några franska sjuksystrar, dem man dock torde kunna skriva på ett abnormt själstillstånd. Denna mildrande omständighet är utesluten i ett fall som det då i en järnvägskupé i Frankrike två damer — tillhörande engelska Röda korset — sågo en del tyska fångar och beklagade, att de icke hade en revolver till hands så att de kunde skjuta ned dem! En engelsk läkare, som befann sig i samma kupé, protesterade mot deras uttalande. Damerna anmälde honom inför de franska och engelska militärmyndigheterna, som ej ansågo skäl föreligga till någon åtgärd. Men en polisdomstol dömde läkaren till höga böter och dessutom måste han lämna Frankrike, där han bott i 20 år! Vad amerikanskorna angår, kan man anföra lika hemska saker. I en enquête om kejsar Wilhelms straff (i den stora tidningen New York Herald) ha även kvinnor deltagit. En vill spika fast Kaisern och hålla en truppevy framför honom, då alla soldaterna skulle späcka honom med kulor, och en annan vill sätta honom naken i en järnbur för att svälta ihjäl. Latzko

Samme man påpekar kvinnornas svaghet för den slags manlighet, som uppenbarar sig i kriget, medan de förbli likgiltiga inför de fredliga hjältar, som, överhöljda av hån och förtal, kämpa för freden. Först när kvinnorna skapa sig ett nytt ideal av man, när de icke längre tillbedja det hjältemod, som visar sig i dödandet, först då bli kvinnorna verkliga bundsförvanter för freden. — — —

Allvarliga och tänkande kvinnor hava haft svårt att godtaga denna kritik. Men detta bevisar endast att de ej levat i de kretsar, om vilka den ungerska författaren säger dessa — och ännu många andra — rättvist hårda ord.

Den, av de ledande kvinnorna förbisedda, stora massan av medsystrar borde dock uppmärksammas. Skulle vi bygga hoppet om världsfreden på rösträtt för kvinnorna, sådana de nu äro

berättar även att fransyskor spottat på »bocher», som blivit fångna; tyska kvinnor jublat när 80,000 söner av ryska mödrar drunkna i Masuriska träskan! — Så länge, säger han, är det icke »kvinnorna» — tagna som helhet — vilka kunna skapa världsfreden. Det är icke de kvinnor, som i hårdhet övergå männen, vilka de från kriget hemvändande fröjdas över att finna. Om än kvinnorna få valrätt och valbarhet, rätt till universitetsstudier och ämbeten — det, varigenom kvinnorna kunna verka på männen och gemensamt med dem för mänskligheten — är endast godheten. Männen äcklas av den nationalistiska hårdhet, som de sorgfloromvadjade kvinnorna visa, när de med fosterländskt patos ropa att det gäller att hålla ut intill segern. Varför gören I icke de första stegen till freden, ni, som nu ären den större hälften av den levande mänskligheten?

i världskrigets femte år, då stode vårt hopp på en än mer glidande grund än ett genom männens militära seger vunnet fredslut skall visa sig vara.

*

Det är antagligt att kriget kommer att främja kvinnornas rösträtt ifall fredsslutet blir en seger för rätten mot våldet och att, i motsatt fall, »den maskulina» världsåskådningen tränger »den feminina» åsido — tills vidare. Men även om kvinnorna i alla land erhålla rösträtt, beror dennas värde för världsutvecklingen av kvinnornas frigörelse från de nationalistiska lidelserna, dem de med männen dela så länge de därigenom vinna männens bifall.*

* Den tänkande måste instämma med en dansk författare, i anledning av hans landsmaninnors 1915 vunna rösträtt:

»Den Kamp for Kønnenes Ligestilling, i hvilken den lige politiske Valgrets Opnaelse er det foreløbig sidste Led, betegner jo et Brud med Menneskehedens hele hidtidige Udvikling. Mandens Tankegang, Viljes- og Følelseliv har præget Politik og Moral, Kunst og Literatur; Kvinden har i Hovedsagen været den udelukkende receptive Part. Nu stiller man hende med et Slag lige med Manden i Fædrelandets højeste Anliggender; det er ikke blot hendes Ret, men hendes Pligt at give afgørende Bidrag til de politiske og sociale Problemers Løsning. Hvor kan man vente, at dette ingen Virkning skulde faa, at alt skulde blive, som det var tilforn? Men hvorledes Virkningerne vil udforme sig, er umuligt at forudsige. At allerede i første Omgang Følelselivet og Moralkravene, ogsaa i snævertskaarne Former, vil gøre sig stærkere gældende, synes at kunne slutes af Erfaringerne

I England ha redan kvinnorna under kriget erhållit en — åldersbegränsad — rösträtt och män ha vittnat att kvinnorna under denna för landet kritiska tid visat sig så överträffa alla de förväntningar, man vågat ställa på dem — i fråga om fosterlandskärlek, självupoffring, organisationsförmåga — att det endast är en naturlig konsekvens av deras prov på medborgarskap, att de lämnas samma rättigheter som männen. I Ryssland medförde marsrevolutionen 1917 rösträtt åt kvinnorna, men ännu har den där ej kunnat verka inom bolsjevismens kaos.

Många meningsfränder har den franske politiker, som sagt att Frankrike efter kriget har två stora frågor att snarast lösa: alkoholfrågan och kvinnofrågan, bägge mer aktuella än någonsin. Och Maurice Barrès har föreslagit en »de dödas rösträtt» genom deras änkor. De franska feministerna äro dock ännu föga verksamma för rösträtten. Deras organ *La française* råder dem att stanna vid den kommunala. De äro så vissa om sin makt att en fransyska yttrat att de kunna få rösträtten endast genom ett leende och att kriget kommer att ge dem den. De, som nu arbeta för den, stöda sig på sin vilja att skapa rätt, fred och lycka i världen.

I preussiska lantdagen har en socialdemokrat betonat att vid en blivande rösträttsreform fra Australien og fra de Stater i Nordamerika, hvor Kvinderne har faaet Valgret; men dette tillader næppe at drage sikre Linier til en fjernere Fremtid, allerede fordi vi slet ingen Anelse kan have om, hvilken Virkning Kvindens revolutionært forvandlede Stilling vil faa paa hendes eget fysiske og aandelige Liv.» (Gustav Philipsen i Tilskueren.)

måste även kvinnorna medtagas. Men som männens rösträttsfråga ännu är olöst kan man anta att kriget icke omedelbart medför rösträtt åt de tyska kvinnorna. Där härskar ännu så mycken maskulin »maktilosof», så ringa uppskattning av kvinnans värde som människa, att hennes insatser i kriget icke torde räcka för att inom den tyska politiken motivera den rösträtt, om vilken dock tyska kvinnor under kriget inlämnat en stor petition.*

Även de tyska männen få nu svårare att finna skäl mot den kvinnliga rösträtten sedan även de i de högsta toner prisat kvinnorna för den fosterlandskärlek, det mod, den uthållighet, den offervilja, den duglighet, den klokhet, den organisationsförmåga, som de visat, sedan de vittnat att kvinnorna under kriget »uthärdat som män och arbetat som män!» **

* Förutsägelsen har nu besannats: i preussiska valrättsförslaget nämndes ej ett ord om kvinnorna. Ej ens inom de utslutna s kategori påminde en rad om dem!

** De kvinnor i krigslanden, som ropat på fred ha däremot blivit polisbevakade, utsatta för husundersökningar, brevöppnanden, fängelse. De ha alls ej blivit lovordade för patriotism. Den ädla engelska, Emily Hobhouse, som avslöjade Englands skamfläck — koncentrationslägren under boerkriget — gjorde sig misshaglig genom ett upprop, där det bl. a. sades: »Militarism kan icke krossa militarism. Krig kan icke göra slut på kriget. Därtill behövs en starkare makt — andliga krafter — som göra vapen mellan stater lika obehövlige, som de nu äro mellan de folkslag och provinser, som lärt sig leva i fred med varandra. — — —

Kvinnor, kamrater! Kan moderligheten i Europa utan medkänsla vända sig bort från barnens ångestrop? Skola kvin-

De enbart pacifistiska kvinnorna ha överallt på grund av sina tidningar och organisationer där de arbetat mot folkhat och nationell förhävelse likaledes haft svåra obehag och straff att utstå. När freden en gång ger världen den av censuren undertryckta sanningen, kommer kvinnornas fredsarbete att visa sig ståtligare än det nu synes.

*

norna icke förena sig i ädel beslutsamhet och med en röst, fast på skilda tungomål, ge uttryck åt ren människokärlek och medkänsla, bedja — nej — fordra att kriget upphör, att barnen skonas från kval och död?»

Sedan hon sökt visa att man — i agitatoriskt syfte — i England överdrev Belgiens förödelse är hon som Jane Addams t. v. »politiskt död».

Tyskan Lida Heymann, som likaledes vågat klandra sitt land och tala mot krigets anda, har haft en process och andra obehag. Så även Anita Augspurg. Den inom Föreningen för etisk kultur verksamma Lilly Janatsch har varit fängslad o. s. v.

De mest flammande protesterna ha i alla krigsland kommit från de socialistiska kvinnorna. Deras händer ha — snabbare än deras manliga kamraters — funnit varandra över blodströmmar och ruinhögar. De ha ropat: »Ingen kamp intill folkens förblödning. Inga annektioner, inga för något land förödmjukande fredsvillkor.» Men Rosa Luxembourg, Klara Zetkin och andra ha bötat för sitt mod med fängelse. Den senare höjde sin starka stämman redan efter fyra månaders krig och sände ett upprop till de socialistiska kvinnorna i alla land med följande högstämda slutord:

»Må vi med stolthet veckla ut de socialistiska fredsfordringarnas baner, socialismens baner! I alla länder skall okunnigheten och egennyttnen förfölja och smäda oss såsom

Även antaget att kvinnorna i alla stridsland och i alla neutrala land — t. o. m. i Sverige — komma att få rösträtt efter kriget, så har jag dock ända sedan dess början ej kunnat dela hoppet om världens omskapande genom kvinnornas rösträtt — innan kvinnorna själva omskapas!

Liksom Edith Cavell, med döden för ögonen, vittnade att »fosterlandskänslan icke är nog», så kan man inför alla de storartade yttringar av kvinnans mänskligetskänsla dem kriget framkallat med ve-mod fastställa en annan sanning: den att människokärleken icke är nog. Man kan tänka gamla tankar även om man ger sin lekamen att brinna för andras väl. Men tiden ställer till kvinnor

fosterlandslösa. Låt vara! Vi veta, att vi tjäna vårt fosterland bättre med vårt fredsverk än genom skymfande och förödmjukande av främmande nationer och genom sabelskramlande krigsbedrifter. Om männen döda, så hör det oss kvinnor till att kämpa för livets uppehållande. Om männen tuga, så är det vår plikt att höja vår röst, vi som äro uppfyllda av våra ideal.

Partikamrater, systrar! Uppfyllen det löfte den socialistiska Internationalen gav under den minnesvärda fredskongressen i Basel: 'Vi socialistiska kvinnor skola i kampen mot kriget alltid tillhöra de framåtsträvande, de stormande.'

I Frankrike har en Zimmerwaldriktningen tillhörande framstående lärarinna — Helene Brion — varit anklagad att ha drivit »nederlagspropaganda» och måste uthärda en lång process med den åtföljande fängelse. Överallt blir det de kvinnor, vilka helst borde få rösträtt, dem man kommer att anföra som bevis för faran av kvinnlig rösträtt, d. v. s. så länge nationalismen ännu förblindar folken.

som män den obevekliga frågan: är din själ beredd för nyskapandets uppgift?

På ett folkmöte i England uppträdde den av alla rösträttskvinnor kända och vördade mrs Despard. Rop höjdes: »vi vilja icke ha någon fred på Tysklands villkor utan på Englands! Lugnt svarade hon: Ni få varken fred på Tysklands eller på Englands villkor: freden kommer endast på Guds villkor!»

Jag vet ej om mrs Despard utvecklade vad hon menade med Guds villkor. Jag anför svaret därför att det visar den höjd över såväl fosterlandskärlekens som fiendehatets blindhet, från vilken alla kvinnor borde betrakta tidshändelserna.

Vilket begrepp man än må hysa om »Guds villkor», visst är att de varken sammanfalla med de tyska eller de engelska eller någon annan nations. De avse inga krigsmål av militärisk eller handelspolitisk art. De avse sanning och rättfärdighet, frid och mänsklighet. De medföra icke nationell likgiltighet. De kunna förenas med brinnande kärlek till alla äkta fosterländska värden. Men de innebära ett genomtänkt, målmedvetet arbete för den största av alla de uppgifter inför vilka detta krig ställt oss: den att utrota alla de former av nationalism, som framkalla krig och rustningar för krig, och att väcka den på en gång fosterländska och allmänmänskliga världskänsla, som tar sitt uttryck i den runt om pågående strävan att förvandla folkens krigstillstånd till ett rättstillstånd i och för fredens bevarande.

Endast i den mån, kvinnorna med sin rösträtt deltaga i denna nyskapande verksamhet, blir deras rösträtt till lycka för mänskligheten. En tysk radikal har uttalat det avgörande ordet i denna fråga: Kvinnorörelsen måste bli pacifistisk, eller upphöra att finnas till.

Vad jag här sagt innebär ingen ändrad syn på kvinnans rösträtt. Denna måste vinnas även om flertalet kvinnor komma att ställa sig på den krigstroende och rustningsivrande sidan. Men må vi minnas, att rösträtten endast är ett verktyg, en yxa, som kan användas för att bygga hem åt människor eller för att ödelägga dem. Dess välsignelse för mänskligheten beror på det bruk, kvinnorna komma att göra av verktyget.

Ha kvinnorna icke lärt sig inse såväl krigets vanvett som människokärlekens vanmakt att ens lindra det helvete detta vanvett skapar — en vanmakt, som de nya krigföringsmetoderna alltmer ökar — då komma kvinnor alltjämt att göra insamlingar för flygskepp och kulsprutor; då bli de som röstande och som riksdagsvalda endast en förstärkning i det världstillstånd, som måste övervinnas, men aldrig kommer att övervinnas förrän människornas själs-tillstånd blir ett annat. Även om krigets flammor icke längre slå upp i skyn kommer jordbranden att fortgå. Innan kvinnorna bruka sin upp-rorsrätt mot det tillstånd i samhällena och i själarna ur vilka världskriget framgått, kommer rösträtten icke att omskapa denna »mandanade värld». Med all vördnad för de många lysande

undantagen påstår jag att icke ens rösträttskvinnorna äro fria från det nationalistiska vane-tänkandet och att rösträtten ensam icke åstadkommer denna frigörelse. Bästa beviset är Englands suffragetter. De ville med våldsmedel skaffa sig rösträtt för att — omdana den av våld, orättfärdighet och krig fyllda världen! När kriget bröt ut nedlade de sina fientligheter mot det engelska samhället men blevo lidelsefulla krigsfrämjare; ja ville — som jag visat — deltaga i vapenkriget. En av deras svenska beundrarinnor har nu betonat den himmelsskriande orimligheten i kvinnornas krigstjänst. Men suffragettkåren, som anmält sig till krigstjänst, står ju bara följdriktigt på samma ståndpunkt som när den begick våldsdåden inom det fredliga samhället? Det ena som det andra står i rak motsats till den idé — en genom kvinnorna förbättrad värld — som är rörelsens utgångspunkt. Även kvinnor, som icke förordat kvinnornas omedelbara deltagande i kriget, ha inom pressen tagit del i ordkriget — lika förgiftande, lika ödeläggande som vapenkriget — på ett sätt som ingalunda bekräftar hoppet om fredens tryggande genom kvinnornas rösträtt.* Många tecken tyda på att deras röstsedlar även komma att höra till de värdelösa »papperslapparna», när de nationalistiska lidelserna råda. Först då kvinnorna träda in i det offentliga livet med den brinnande vissheten att mänskligheten står lika mycket över

* Ture Nerman har i sin kraftiga nykterhetspredikan mot krigsruset, Folkhatet, anfört sorgliga bevis, dem jag kunde öka.

det enskilda folket som detta står över sina enskilda medlemmar; först när kvinnorna få mod som makt att politiskt handla efter denna insikt, först då blir kvinnans rösträtt en av de vägar, som från nutidens kaos kan föra vårt släkte till framtidens sköna jämvikt mellan alla folks rätt och frihet.

*

Det har varit med berättigad stolthet, de svenska kvinnorna upptäckt att tanken på den första kvinnliga fredsföreningen redan framfördes av vår Fredrika Bremer. I augusti 1854 utfärdade hon i *Times* sitt förslag, i vars inledning hon talade om »krigstillståndet i världen, vilket då utbredde sig som ett blödande sår, förhärjande folken och länderna». Hon framhöll att »kvinnornas samfundsanda och moderlighetskänsla borde mana dem att sammansluta sig för att motverka krigets följder och förhjälpa till ett välde av frid, välstånd och sällhet, färdigt att utbreda sig över jorden, när krigets lågor slocknat och härjningarnas tid var förbi».

Hade den tidens kvinnor varit färdiga och värdiga att förverkliga Fredrika Bremers stora tanke, då såge världen nu annorlunda ut!

Men det tjänar till intet att tala om vad som under tiden före syndafloden kunde hava skett! Det betydelsefulla är huru kvinnorna efter syndafloden komma att handla. Skola de alltjämt böja sig under den gamla åskådningen att de måste bära

sitt öde eftersom de icke kunna skapa det; att de alltjämt måste föda och fostra söner, som genom allt verkningsfullare tekniska medel skola få sina kroppar sönderslitna, sina lemmar kringspridda, sina hjärnor utrunna? Ha de strukturförändringar, som imperialismen orsakat i människans själar även ägt rum i kvinnornas? Hysa också de en fast tro på det egna folkets rätt att trycka sin prägel på den övriga världen genom våld och makt? Eller skall kriget, åtminstone inom den nation man kallat mödrarnas, framkalla en ny världsåskådning? Skola de inse att vårt släktes utveckling mot en högre mänsklighet ovillkorligt fordrar en syntes mellan nationalism och internationalism, liksom mellan individualism och socialism? Men framför allt, skola kvinnorna genom sina oerhörda lidanden under kriget förstå att, om icke deras döttrar skola genomgå detsamma, då måste alla kvinnor nu sluta sig till kvinnorörelsen i allmänhet och rösträttsrörelsen isynnerhet? *

Så länge kvinnorna ännu tro att »krig aldrig kan upphöra», visar detta att de ej vilja att det skall upphöra. Där vilja finnes, sökas vägar. Ej heller slaveriet och farsoterna bekäm-

* Jag har sedan detta skrevs sett ett par kapitel i en amerikansk bok *The World Storm and Beyond*. Författaren, E. D. Schoemaker, talar där ur alldeles samma tankegång som jag om världskriget och kvinnorna. Han visar på kriget såsom en blodig ironi över det nya talet att kvinnornas växande inflytande skulle ha feminiserat världen, liksom över det urgamla talet att kvinnans plats är vid den skyddade(!) husliga härden, av vilken för millioner kvinnor

pades förr än människor kommo, som trodde på deras besegrande. Varken fattigdomen eller kriget upphöra förr än människornas beslut att besegra dem blir en förtärande eld. Så länge predikanter se »Guds allvisa råd» i slaveri och kolera, i fattigdom och krig — och så länge kvinnorna tro predikanterna — så länge består det onda.

Därför är första momentet i kvinnornas freds-rörelse att allt tal om krigets oundviklighet, förädlande inverkan, skönhet och evighet förstummas på kvinnoläppar; att dessa aldrig öppnas för någon annan förkunnelse än den: att kriget tillhör de livsyttringar, som måste övervinnas ifall mänskligheten skall mänskliggöras.

Även mellan den tänkande mannens och den tänkande kvinnans skilda syn på samhället måste framtiden finna syntesen. Det måste bli möjligt att förena kvinnans hittillsvarande maktsfär — den att ge, bevara och fostra de unga livet — med mannens maktutövning i fosterlandets eller mänsklighetens tjänst.

Såväl under klasskampen som under det nationella försvaret eldas männen till uthållighet och självupppoffring genom vissheten att det mål, för nu ej en sten återstår. Han påpekar att aldrig har klyftan gapat djupare mellan vad man kallat kvinnans uppgift — moderskapet — och krigets livsförödelse. Han säger med sanning att den största spänningen icke är den mellan de nu krigande folken utan mellan mannens maktvilja och kvinnans modersvilja och att framtiden beror av om kvinnans vilja att göra världen till ett hem skall besegra mannens att göra den till ett slagfält.

vilket de kämpa, betyder mer för det hela än deras eget liv eller välfärd. Även kvinnorna ge det hela sitt liv. Men det är icke för en »sak», en idé, icke för »statens ändamål» eller samhällets omdaning kvinnan hittills satt in de högsta krafterna, de vilka driva henne som mannen att gå upp i något större än sig själv. I släktet har kvinnan självoffrande gått upp. Det är icke, som männen mena, kvinnlig individualism eller egoism, när vår tids målmedvetna kvinna nekar att gå upp i staten och samhället, sådant männen danat och uppehållit dem. Icke emedan kvinnorna sakna solidaritetskänsla, betyder staten för dem mindre än för männen. Nej, emedan kvinnorna känna sig djupast solidariska med släktet underkänna de statens rätt att sätta sig sådana mål och bruka sådana medel, vilka främja statens storhet och makt men göra det med ödeläggelse av det nya släktets liv och välfärd. Det är icke av brist på social och nationell känsla, som nutidens mest utvecklade kvinnor äro krigshatare och fredsvänner: dessa kvinnor äro förtruppen till de skaror av såväl kvinnor som män, vilka efter detta krig komma att radikalt omvandla begreppen om statens rätt över individerna; om statens uppgift i förhållande till individerna, om de olika folkindividualiteternas rätt och uppgift gentemot varandra. Kvinnorna inse just på grund av sitt samhällsarbete såsom livsbevarerskor att allt deras modersarbete — liksom allt deras arbete samman med männen för människomaterialets höjande, för folk-

hygien och rashygien, för upplysning och etisk förädling — är meningslöst så länge staterna genom sina ledande män och klasser kunna föra en politik, som utmynnar i en världsförödelse sådan som den, vi nu bevittna.

*

Det blivande fredsslutet kommer tills vidare *Efter krig* att avgöra kvinnohjordens ställning till freden. Blir fredsslutet endast en vapenvila, under ursinniga rustningar för nästa krig, då kommer samma flammande patriotism, som kvinnorna visat under kriget, att yttra sig som eggelser till revansch för den förlorande parten och till kapprustningar för alla. Lyckas kriget att åt någon makt förskaffa glänsande fördelar, då kommer tron på kriget att stärkas; då kommer den brutala kraften att förhärligas och alla s. k. maskulina värden att ta ut sin rätt på de kvinnligas bekostnad.

Kvinnorna instämde 1914 i nationell yra med den tyske diktaren:

Die Waffen hoch!
Das Schwert ist Mannes Eigen,
Wo Männer fechten,
Hat das Weib zu schweigen.

Eller varför ej belysa tankegången med ett citat från Sverige: »Vår tid har ånyo börjat räkna med primitivare, men också reellare värden: mannavilja, mannakraft, försakelse, offer.» (Att de båda

sistnämnda egenskaperna i alla tider övats av kvinnorna, detta glömmet den talande!) »En kvinnlig rösträttsseger,» förklaras vidare, »tar sig icke imponerande ut i jämförelse med en tagen fästning, en erövrade provins!»

Bland de många granna blomstren i den »manliga renässansens» och »1914 års idéers» örtagård torde denna »tuppkam» ur den svenska floran vara en av de praktfullaste! Men vissa kvinnor talade i samma anda. Ja, i Sverige deltog de ej endast i förhålligandet av kriget, utan i de lyckligtvis vanmäktiga försöken att hetsa vårt land in i kriget!

Visserligen tro nu radikala män och kvinnor, att männens egen krigsleda skall komma dem att längta efter kvinnornas inträde i det politiska livet för att ge detta en fredförande i stället för en krigförande riktning. Men de spritframbringande staterna i Amerika motarbete kvinnornas rösträtt emedan kvinnorna äro nykterhetsivrare! Och de av rustningarna militäriskt och ekonomiskt intresserade männen komma att med mångdubblad kraft motarbete kvinnornas politiska inflytande, ifall freden blir sådan att nya kapprustningar bli dess följd.

Då kommer kvinnornas stora prov. Skola t. ex. de då rösträttsägande kvinnorna få mod att kallas opatriotiska därför att de i sin politik bekämpa kriget och allt dess väsen? Bekännarnaturer — de, som gå sin egen väg mot strömmen — äro alltid sällsynta. Och kvinnorna hava icke minst under

detta krig visat sin vanliga villighet att flyta med strömmen. De ha varit eld och lågor vid minsta antydning om något fel hos deras eget land och de ha visat den mest otroliga ljussyn på förhållandena inom detta. Omdömet gäller från och med kejsarinnor till skolflickor.*

I Sverige ha de konservativa, militaristiska och nationalistiska svenska kvinnorna förhålligt och försvarat allt hos Tyskland. Vissa demokratiskt, pacifistiskt och internationellt tänkande svenskor se inga fel hos Frankrike och England. En äkta kvinnlig ståndpunkt ha endast de intagit, som i sanning kunnat svara — på frågan om vem i världskriget den tillfrågade sympatiserade med — såsom en stämna från Amerika:

* Medan tsarväldet lika ohejdat som någonsin övade förtryck i Ryssland, i Finland, i de baltiska provinserna, målade t. ex. änkekejsarinnan — hur underligt att nu läsa dessa ord — följande tavla:

»Så sant som sammanhållning kring en rättvis sak har något att betyda, så blir det vi, som segra. Har ni sett, hur kriget har hopsvetsat det ryska folket till en obrottslig enhet? Så länge kriget pågår, finns det intet, som heter politiska partier, intet som heter nationalitetsskillnad inom de länder, över vilka tsaren härskar. Arbetarpartiet går hand i hand med yttersta högern; polacker, finnar och judar ha blivit ryssar. De samla in pengar till våra lasarett, de anmäla sig frivilligt under fanorna för att försvara Rysslands heliga jord och många av dem ha redan utmärkt sig i striderna. Från Norra ishavet till Svarta havet, från Vladivostok till Östersjön skall ni finna ett enigt Ryssland, som vill och kan segra.»

»Vi sympatisera med de tyska, franska, engelska och belgiska män, som fylla lasaretten. Med de mödrar, som burit dem. Med de fäder, som bevittnade deras uppväxt samt skänkte dem kärlek. Med de kvinnor, som älskade dessa män. Med de barn, som de lämnade efter sig, då de gingo ut i kriget. Med den fattiga lantkvinna, som kämpar med det betryck kriget medför. Med dem, som i städerna ropa efter bröd. Med de män, som strida för sitt land, men i sitt hjärta hata kriget. Med de människor, som till följd av kriget måste tillbringa sitt återstående liv i umbäranden. Med de oskyldiga, vilkas fält blivit nedtrampade av framträngande härar. Med de skaror, som under trycket av missriktad patriotism måste offra sina liv.»

Men till denna mänsklighetssyn på kriget kommer ingen utan ett allvarligt själsarbete. De flesta rösträttskvinnor i stridslanden befunno sig vid krigets början i det själstillstånd, en engelska* sålunda skildrat:

»Detta krig har varit den mest förfärliga stöt för tänkande kvinnor. Blotta instinkten kan icke längre räcka till för dem. De måste skaffa sig ny mark under fötterna genom en livsfilosofi, som bringar dem i en förnuftig ställning till samhället. Somliga av oss känna sig som blotta kastbollar för politikerna, och vi äro utom oss över deras fordran att få förstöra vårt livsverk, våra hem, våra barn, själva släktet, vars vårdare vi äro.»

Ur detta sjudande inre uppror har sedan klarats fram medvetandet om kvinnornas egen skuld i världsödet. Därunder ha många förut lidelsefullt

* H. M. Swanwick, framstående författarinna och pacifist.

partitagande för det egna eller för ett av de stridande landen blivit mer vidsynta, eller — för att tala med nämnda engelska — mer målmedvetet »fyllda av kvinnlig hängivenhet för fredens liv, skönhet och bragder».

Det blir dessa kvinnor, som komma att motsvara det hopp en ung fransk soldat uttalade i ett brev från skyttegraven:

»Efter kriget skola de av oss, som överleva det, ånyo ta upp vårt oundgängliga arbete. Och jag tror fullt och fast, att kvinnornas strävan i utvecklingens tjänst skall förekomma upprepadet av denna syndaflod. Då män och kvinnor i alla land förstå sin sociala uppgift, skola vi icke längre behöva frukta för den ena nationens anfall på den andra.

Framtiden är ljus. Om jag i morgon slites sönder av det obehagliga ödet, skall jag gå bort med orubblig tro på mödrarna och hustrurna bland alla folk. — — —

Genom detta ohyggliga krig har jag kommit att förstå betydelsen av kvinnornas internationella solidaritet. Den skall bliva hörnstenen i framtidens statsbyggnad.»

Världskrigstidens kvinnor ha tyvärr icke visat sig värda denna ynglings ljusa tro. Men när voro kvinnorna i höjd med en idealbildande mans dröm om KVINNAN?

Först då männens flertal ser sitt kvinnoideal som fredsstifterska, kommer den efterblivna kvinnoskaran att omformas. Ty man och kvinna skapa varandra efter var sitt ideal. Detta är en lika orubblig lag som den, att de skapades för varandra.

VIII.

Kvinnans själstillstånd under världskriget.

Det är med tvekan man talar om detta ämne. I varje stridsland måste själarna vara annorlunda än i det andra. Under krigets början annorlunda än nu i dess femte år. Olika inom de olika partier i vilka folket kan delas. Ser man mot öster med vilka andra känslor ha de utvecklade ryska, de polska kvinnorna sett Rysslands nederlag än t. ex. de franska kvinnorna sitt lands motgångar? De förra ha under ett århundrade arbetat revolutionärt vid männens sida, drabbats av samma död, samma landsflykt, samma fängelse, som frihetens hjältar och martyrer, och de hoppades att Rysslands nederlag skulle vålla tsarväldets fall. Visserligen togo även de sina händer fulla av hjälparbete, men det nationella segerhopp, som därunder över nuets nöd lyfte en tysk, en fransk kvinnas hjärta ha de icke erfarit. Denna antydning är nog för att visa huru tveksam den måste vara, som talar om kvinnosjälarna under världskriget. Men det finnes dock

vissa allmänna drag, om vilka vittnesbörden varit så enstämmiga och många, att de måste äga en relativ giltighet. Marcelle Capy har sett rätt, då hon säger:

— — — Uppfostran, bildning och vanor ha danat den kvinnliga själen på olika sätt, men i kristider störtar allt detta samman för att giva plats åt den från det konstlade höljet frigjorda instinkten. — Det är samma eviga ömhet, samma eviga tårar i de brev, de få mottaga, dessa män som strida och dö, vare sig breven komma från Rhones, Loires, Seines, Rhens, Sprees, Donaus eller Volgas stränder. — Det är instinkten som ropar, och inför dem, som äro kött av deras kött och blod av deras blod, stiger samma snyftning ur alla kvinnors hjärtan.

Som jag ej under kriget varit i något av de stridande landen, är det endast genom besökande från stridslanden, genom brev och trycksaker — och genom intuitiv medkänsla — jag bildat min mening om detta själstillstånd. En mening, som just på grund av avståndet har mer möjlighet att vara objektiv än deras, som i något av de stridande landen fått sina intryck.

Liksom männen ha kvinnorna varit fyllda av segervilja, offermod och stridslust. Flertalet har, om icke överträffat så åtminstone varit fullt likställda med männen i önskan att hålla ut till segerns stund.

Det är naturligt att det blir de kvinnor, som genom giftermål eller födelse tillhöra två folk, vilka nå högst i fråga om fredsvilja. Så t. ex. har Yvette Guilbert — vars man är tysk — vädjat till Hollands

drottning att verka för freden och befria Europas män från krigets förråande hantverk. Hon har ej riktat någon anklagelse mot någon särskild nation; tvärtom andas hennes vädjan en människokärlek, fri från all nationalism. På samma ädla sätt har den tysk-franska författarinnan Anette Kolb verkat i Tyskland. Visserligen finnas kvinnor, som trots sin dubbla nationalitet helt gå upp i det lands åskådning där de bo och sakna all förståelse för de andras. Men i det hela torde nationalhatet ha ägt den magraste jordmånen i de internationellt sammansatta hemmen och fredsviljan där varit mest känslöbetonad.

En svensk kvinnlig doktor* har skildrat sitt intryck från Tyskland — under besök hos flera henne tidigare bekanta familjer — på följande sätt:

»Familjerna reducerade, de unga saknas, männen stupade eller vid fronten eller hemma som konvalescenter, döttrarna upptagna av frivilligt hjälparbete. Mödrarna förstenat lugna, en visar stelt leende den långa bajonett, som hennes son i sista ögonblicket vridit ur en fransmans hand, en annan visar sin favoritlektyr, ett häfte hatdikter mot England. Och över mitt otrogna huvud strömmar vid varje besök i samma ordalag läxan om självförsvaret och rättfärdighet och all fiendens lögn och uselhet. De gruvligaste förbannelser och den ljusaste segervisshet. Absolut okänsliga för krigets offer som för egna lidanden. Och jag som trott, att de vaknat. Förtrytsamt avvisa de misstanken om extas,

* Naema Sahlbom.

om massuggestion, för vad som endast är sund, naturlig kraftutveckling. Mot en stenhård mur studsar alla mina försonande inlägg. Den vekaste av dem alla, en känslig konstnärnatur, som älskat och beundrat dessa grannfolk, dem hon nu önskar utrotade från jorden, hon har ej ord nog starka för sitt förakt och hat.»

Från Frankrike ha svenskor lämnat alldeles liknande skildringar.

Att flertalet kvinnor inom de stridande landen tills vidare hålla folkhatets brand vid liv är ett faktum, som delvis måste ses i samband med ett under krigets inflytande sjukligt förändrat sjäsliv. Man behöver ej tänka på de kvinnor, vilka sett sina män och söner dödas inför sina ögon, sina hem nedbrännas, sina späda barn försvinna eller dö under flyktens elände; som själva under alla slags dödsfaror — från fiendens som sina landsmäns eld, från luften som vattnet — lyckats undkomma; som under alla dessa fasor fött barn för att snart åter mista dem; som blivit kastade från välstånd den ena dagen till tiggeri den andra; som på mångfaldiga sätt blivit sårade i sin blygsamhet och andra sina kvinnliga instinkter; som blivit våldtagna av fienden och nödgats bära den förhatade bördan av ett sålunda tillkommet barn; som sett sina gamla föräldrar skälva under andliga och kroppsliga kval. Dessa kvinnor — från alla områden, där kriget rasat — äro nu antingen döda eller själssjuka, eller tungsinta för livet. Eller, om de återfått kraften att leva, äro de antingen av

det starka slaget kvinnor, hos vilka det i dessa fall berättigade hatet kan värka ut och brista som en böld, för att sedan lämna organismen frisk. Eller de höra till de grunda, som lätt glömma. Eller de bära livet igenom följder av hatets blodförgiftning.

Men även de kvinnor, som icke upplevat sådana fasor, ha under dessa år fört en tillvaro, vilken i högsta grad måst rubba deras andliga jämvikt. Hur många kvinnor ha icke frivilligt lämnat sina hem för att under alla slags mödor och faror bakom fronten söka en make, en son, en brudgum, och — hunnit fram med sina kärleksgåvor då det var för sent! Hur många ha ej blivit kallade till sjukhusen för att finna den ännu levande men vanställda återstoden av den älskade mannen, sonen eller brodern! Och alla ha levat i en bävan, som upphört först när vissheten om det värsta förstenat dem. Alla ha de ena stunden varit högt uppe i den fosterländska känslans extas; den andra djupt nere i den mörkaste förtvivlan för de kära, om vilka de ej veta ifall de äro döda, lemlästade, sjuka, fångna. Att var dag med darrande händer uppveckla dödslistorna; att var dag med ångest höra en ringning på dörren; att var natt väckas av hemska drömmar eller ligga vaken med fantasien kretsande kring verklighetens skräckbilder; att därunder bära mångdubbla arbetsbördor, fördubblade näringsosorger; att runt omkring sig möta samma sorger, samma bekymmer och därunder förbli jämviktsfulla — detta kunna endast de allra största naturer på grund av sin storhet och de allra minsta på grund

av sin litenhet. Flertalet råkar i mer eller mindre onormala tillstånd, av vilka en form är den blinda fosterlandsförgudelsen, en annan det lika blinda fiendehatet. Många ha mist den religiösa tro, som till en början bar dem genom fasorna och därmed även tygeln över onda lidelser.

Det förefaller visserligen som om kvinnorna — d. v. s. de kvinnor, vilka skrivande ge sina känslor uttryck — ofta mindre än männen hemfallit åt detta hat. Och när så skett, då har stundom en landsmaninna tagit avstånd från detta sätt att visa sitt fosterländska sinnelag. Men om än de kvinnor varit jämförelsevis få som under patriotismens skyddshjälm krigat med fiendehatets giftgaser, så ha de dock varit många nog för att göra slut på talet om kvinnan såsom den fridsamma och saktmodiga delen av mänskligheten. Krigets erfarenheter avkyla männens tro om kvinnan såsom det ömma väsen om vilket de drömt i krigsnätternas öde timmar och i dödsnattens vånda när de slumrat in med ett kvinnonamn på sina läppar. Då detta ord varit m o r — och så var det oftast — ha de visat den säkraste instinkten. Och dock innebär ej ens detta ord alltid det stora värde det borde innefatta: all famnande moderlighet.

Den patriotismens gyllene sköld, som kvinnorna lyfta till värn för sina land, har överallt en baksida av koppar: orättfärdigheten mot fienden. Om det än, i det stora hela taget, torde kunna sägas att i varje land de socialdemokratiska och radikala folkskikten mindre blivit gripna av den nationalistiska

febersjukdomen, så gäller det även om dessa vad den ovannämnda rösträttskvinnan mrs Despard sagt sitt lands kvinnor: »Krigets andliga fara är större än den materiella; om man icke låter förnuftet, rättfärdigheten och friheten härska, då blir freden till ringa båtnad. Ja, allt vad nationerna fått offra blir fruktlöst. Ty den varaktiga freden kommer först, när krigiskhetens anda blivit utrotad ur människosjäl.»

Ovannämnda själstillstånd hos de stridande landens kvinnor ökar de lidanden, som även vi kvinnor i »Neutralien» ha att utstå. Vi ha fått de yppersta värden av den tyska som den engelska, den franska som den italienska och ryska kulturen. Vår själsriktning har delvis blivit bestämt av tänkare, diktare och konstnärer ur alla stridande land. Vi ha lärt känna och älska så väl det ena folket som det andra. Och nu fordra Frankrike och England, att man skall finna dem felfria och kasta all sin tacksamhet, all sin sympati för Tyskland på sophögen, medan man i Tyskland blir betraktad som fiende, om man icke godkänner Tysklands orätta och grymma handlingar. Dessa krav, som, om vi uppfyllde dem, skulle sänka oss djupt i våra egna ögon — emedan detta vore ett svek mot det bästa inom oss själva — förefalla emellertid en del kvinnor i de stridande landen såsom självklara ifall deras vänskap skall kunna bestå!

Det hör till de bittra lidanden, som kvinnorna i de stridande landen nödgas bära, att de — på grund av dessa orimliga krav — så ofta måste känna

sig svikna av sina neutrala vänner, emedan dessa icke äro i stånd att godkänna de sinsemellan fientliga regeringarnas synpunkter på sanning och rättfärdighet! När dessa så utsägligt lidande kvinnor en gång återfinna sitt jämviktsläge, komma säkert många nu brustna band att återknytas. Men andra själar torde i smärtornas ugn så hava ändrat sin form — och sedan så stelnat i denna form — att de icke bli i stånd att omlära något genom t. ex. de neutralas syn på sanning och rättfärdighet. En syn, som krigscensuren i varje land nu omsorgsfullt undanhåller, men som efter freden icke längre kan förbli okänd.

*

Den själsstämning, som vid krigets utbrott grep Europas kvinnor i varje land, var den ovannämnda: en nästan vansinniggörande vanmakt att hindra världsolyckan. Samma känsla finnes nu — i femte krigsåret — i fråga om att uppnå freden. Lika litet som de stora massorna av män inom de stridande landen hade önskat krig, lika litet hade kvinnorna gjort det. Att de sedan hjältemodigt se män och söner, fäder och bröder offras; att de ge sin kraft, sitt arbete åt fäderneslandet, innebär dock icke att de med samma känsla som männen uppleva kriget. Otaliga ha grämt sig nätter och dagar över att sakna alla möjligheter att omedelbart inverka på de avgöranden, vilkas följder de måst bära. Denna förtärande vanmaktskänsla torde för den stora mängden

av kvinnor, som hittills varit likgiltiga för alla rättigheter, bli en plog, som kommer att dra fåror för nya tankars utsäde.

En stor, allmän verkan på kvinnorna av krigstiden blir att många kvinnor, som förut instämt i det manliga talet om kvinnan såsom den svaga, hjälpbehövande varelsen, den i allmänna värv föga förstående och förmående, få en ny syn på sitt eget kön. Kvinnorna komma icke att med samma jämnmod som förr tåla männens snäsor, när dessa mena att kvinnorna »lägga sig i saker, de icke begripa».

Det blir i alla land och på många oväntade områden som Kiplings ord — fällda om de franska kvinnorna — torde besannas: När man sett tillräckligt länge in i kvinnornas ansikten, är man böjd för att tro att kvinnorna skola ha ett ord att säga vid uppgörelsen. De ha tusen gånger förtjänat det.

Kvinnornas nu mångdubblade självkänsla kommer att göra deras fortvarande maktlöshet såsom medborgare olidlig. En mångfaldigt ökad självkänsla, multiplicerad med en mångfaldigt ökad harm över sin ömkliga vanmakt, måste som produkt erhålla en starkt ökad maktvilja.

Den dag när millioner kvinnor göra sitt uppror mot det krigstillstånd, männen underhålla, då mognar skörden av den sådd, som nu nedlägges i de av ångest utpinade kvinno själar, vilka dessa krigsår gått i väntan på freden. Kvinnor, som sedan — under många långa år av sorg, ofta även

av nöd — få tid att övertänka frågan om fäderneslandet verkligen vunnit något, som kan ersätta vad det — och dess kvinnor — genom kriget förlorade?

*

När kvinnorna återfå sina kära utan svårare skador till kropp eller själ, finna de dem dock ofta så förvandlade till sin karaktär, att hustrun eller modern känner sig stå inför en annan man än den de lämnade: en dyster i stället för glad, en hård i stället för en känslig, en slö i stället för en själfull. När den fosterländska högspänningen slappnat, när bakslaget kommer huru mycken leda, huru mycken livströtthet har då icke kommit i extasens ställe! Nervläkare ha påpekat att så länge en starkt känslobetnad föreställning fordrar en människas uthållighet och offervilja, kan hon med spänstighet och själisk jämvikt gå igenom de mest otroliga mödor och lidanden. Men när det, för vilket krafterna spändes, är avslutat, då kommer reaktionen, vars följder kunna sträcka sig genom år, ja, livet igenom.

Liksom hos männen se vi nu hos kvinnorna att deras medvetandes innehåll krympt samman till helt få, men dess mer hårdnackat fasthållna föreställningar. De motföreställningar, som tidigare vidgade deras synpunkter, ha fallit bort. De män och kvinnor, som behållit sin tanke oberörd av de nationella lidelserna och sitt hjärta öppet för de internationella värdena, bli misstänkta, ja, hatade

av sina landsmän, för vilka det motsatta tillståndet nu synes vara det enda naturliga!

Tyvärr kunna säkert många av de sålunda själiskt förkrympta aldrig återfå de andliga mått, de ägde före kriget. Ingen vuxen människa, som upplevat världskriget, blir någonsin densamma som hon var före det. Men det blir på ofantligt mycket olika sätt, vi komma att bli oss olika.

En mängd kvinnor — alltför tomma och obetydliga att under vanliga förhållanden mäktat ge sitt liv innehåll — ha genom världskriget med övriga funnit sig snabbt förflyttade till ett högre plan, till en ädlare livsförelse. Många av dessa torde åter känna livet grått och vardagligt, när »den stora tiden» slutligen endast är ett minne. Andra kvinnor åter, som varit fyllda av tron på höga ideal, som haft en orubblig ljussyn, slunga kanske med bitterhet all strävan för höga mål och inrätta sig för den »verklighet», de nu anse omöjligt att förbättra. Många ha under de tragiska upplevelsorna fått oväntade uppenbarelser över sin egen själ eller andras själar. Blixtlika intryck, ena gången av en oväntad höghet, den andra av en lika oväntad låghet, ha för alltid satt märke i deras öde. Den ena har i de stora avgörande ögonblicken funnit sig mindre och svagare än hon trodde, den andra såg sig med häpnad större och starkare än hon väntade. Lika mångfaldiga som individerna äro, lika mångfaldiga bli de omvandlingar och omvärderingar, dem världskriget själiskt kommer att medföra. Endast ett kan redan nu

förutsägas: att ingen villa kan vara djupare än den, att alla komma att utgå större och allvarigare ur den blodigt allvarliga tiden!

Det är med den nationella hänförelsen som med den första kärleken: genom den bli även små människor under en tid större, men snart återtaga de sitt vanliga mått. Mångfaldiga bli de, som levat igenom »den stora tiden» såsom de levat igenom kärleken: deras barn kunna sedan ej på sina föräldrars andliga höjd märka att de haft vare sig den ena eller andra mäktiga upplevelsen.

Nu — i femte krigsåret — har den allmänna bristen i alla land och alla klasser framdrivit det bytesökande rovdjuret även inom kvinnan. Hon har börsspelat, jobbat, smyghandlat, stulit — t. o. m. Liebesgaben — bedragit, tagit mutor just som mannen. Hon har lika litet som han stått emot den påfrestning i samvetssaker, som dyrtiden medför. När nyligen en stor järnvägsolycka ägde rum i Nordtyskland, kommo kvinnorna ur närbelägna byar störtande. För att hjälpa? Nej, plundra offren. Ordningsmakten måste inskrida till deras värn.* Svält avmänskligar och kriget har fullbordat sina helveteskretsar med detta kvinnornas inisande i hjärtlösheten.

Mångfaldiga äro även de, som i krigets bakgård förlora ädla egenskaper, dem de förde med sig dit. Ömsinta hårdna genom vanan vid gräsligheter; finkänslighet avtrubbas; livsmodet sjuknar, allt synes lika värdelöst, lika tröstlöst. Tron som

* Uppgiften ur Berliner Tageblatt.

godheten, hoppet som modet, allt är kastat i en avgrund av livsleda, vilken slukar allt och ändå aldrig blir fylld. »Jag är död,» skrev mig en fransk mor, som mist sin siste son. »Jag tar nu hand om fyrtio änkor. De tro att jag hjälper dem att leva. Det är i stället de, som hjälpa mig.» Stora skaror kunna bekräfta den franska moderns andliga erfarenhet: att ett övermått av själsliga — likasom av kroppsliga — kval medför känslolöshet. Många av dessa kvinnor, som outtröttligt arbeta, organisera, hjälpa och lindra andras lidanden äro förstenade. Icke livet, endast döden, kan numera åt dem skänka en god gåva.

Andra kvinnor åter — isynnerhet de, som icke mist sitt käraste i kriget — komma att ur detta medföra en verklig livsstegring. De ha stått inför nödvändigheten av stora, snabba beslut; de ha valt vågstycken, där det gällt liv eller död, deras hjärta har vidgats av starkare slag; de ha erfarit vad det heroiska levnadssätt är, om vilket de i sin barndom drömde. Och även när senare vardagen kommer tillbaka kan den för dessa kvinnor icke bli grå och innehållslös. De ha varit på livets höjder som i dess djup och de behålla prägeln av dessa upplevelser.

Jag lyssnade vantroget till det i krigets början hörda talet om att det skulle utjämna alla skillnader mellan klasser och partier och göra varje krigande folk till ett. Hur berättigad denna skepsis var är nu uppenbart. Men kriget har haft en annan god verkan: det har, inom de stridande landen,

minskat avstånden från människa till människa. Man hör t. ex. att när arbetare från ammunitionsfabrikerna komma in i underjordiska järnvägar, resa sig fina passagerare för att bereda de trötta sittplatser. Även damer lämna ofta sina platser i tåg och spårvagnar åt soldater och matros. Allmänheten lär nu vara mindre otålig än förr vid begagnandet av samfärdsmedlen och man menar att de kvinnliga konduktörerna, biljettförsäljerskorna, brevbärarna och hiss flickorna ha sin del i att hänsynfullheten blivit större. Å andra sidan har man sport att kvinnorna inom samfärdseln alltmer antagit sina manliga föregångares väsen och ofta bete sig grovt eller hänsynslöst.

Men djupare torde krigets utjämnande inflytande sträcka sig. Hertiginnan, som haft sin sömerska bredvid sig i ett och samma hjälparbete; bankirfrun, som gråtit i famn på portvaktenskan när vardera i samma slag förlorat sin ende son; konstnärinnan, som samman med tjänsteflickan far till sjukhuset, där varderas trolovade vårdas, komma varandra nära på ett sätt, som framdeles gör det omöjligt att lika vida avstånd som förut skola sträcka sig mellan dem.

Om sålunda kvinnornas sociala kultur både i detta och andra avseenden kommer att ökas genom lidandet — och genom de mångfaldiga formerna av socialt samarbete klasserna emellan — blir kriget däremot icke gynnsamt för självkulturen. Redan några år före kriget fasade jag vid följande ord i en amerikansk tidskrift: »Selfculture is of the

antiquated past:» i dess ställe hade kommit »Service to humanity». Ty intet är vissare än att om självkulturen försummas, då bli de personligheter, som ägna sig åt mänsklighetens tjänst, mindre utvecklade och innehållsrika och därmed också de värden, de ha att ge åt samhällsarbetet, kvalitativt allt ringare i samma mån som detta arbete — på självkulturens bekostnad — kvantitativt ökas. Att det under själva världskriget varit svårt att läsa andra böcker än de, som handla om kriget; att studiehågen varit hämmad, tankearbetet stört, skaparlusten svag gäller redan de neutrala landens människor, hur mycket mera då de stridandes! Efter krigets slut kommer ju detta ensidighetens tillstånd att förändras. Men om redan många kvinnor endast i och genom det sociala arbetet miste hågen för personlig självutveckling, då torde antalet av dessa rastlöst verksamma nu bli ännu mycket större. D. v. s. inom den generation, som står i sin verksamma ålder och som livet ut måste släpa på krigets följder: skatter, sjukdom, fattigdom, det husliga livets oerhörda nya mödor. Men genom reaktionens makt kommer kanske den allvarligare delen av den uppväxande ungdomen att åter försjunka i de stora klassiska diktarna och tänkarna; åter visa sig upptagen av frågan om sin egen andliga växt. Hos den övriga delen, den, som nu står i övergången mellan barn och ungdom, kan man befara att den förfärande tyngden av det lidande och de umbäranden, de se i sina hem, framkallar en reaktion i annan riktning: en hetsig längtan efter livets lek, efter nöjen och

njutningar. Nöjeslivet i Berlin t. ex. har endast i fråga om dansen varit hejdat, ty den har varit förbjuden. Men där som i London, Wien och Paris äro teatrar och andra nöjeslokaler nu — i femte krigsåret — överfulla. I viss mån kan det förklaras. De övermänskliga krav, kriget ställt, ha framkallat en sådan trötthet att en sund livsförelse med jämvikt mellan arbete och nöje blir omöjlig, att rekreation endast kan äga rum genom starka medel. När nödvändighetens spänning upphör, då blir det utslitna, utlidna kvinnosläkte, som i hemmen burit krigsåren i många fall ej mera värt än skör lump: varken fysiskt eller psykiskt finnes slitstyrka kvar. Bättre komma de att stå sig, som genomgått kriget i fronternas närhet. Ty om än mödor och fasor där varit större har å andra sidan handlingskraften varit mera riktad på omedelbart ingripande än på att tåligt uthärda väntan och de umbäranden dem de bakom fronten arbetande jämförelsevis skonats från.

För många grunda naturer har världskriget snarare varit yttre sensation än inre upplevelse. Ju mer det drar ut på längden, dess mer blir detta fallet. Redan uttalas av dem, som i ordets djupaste mening uppleva kriget, farhågan att dess frukter bli omogna kart för grunda naturer, som rycka dem till sig så att säga på lek.

En tysk, som hört en s. k. »Badegans» upphäva gälla skratt under en ung löjtnants skildring av krigarlivets råa bedrifter och dryckeslag, har med gripande allvar uttalat hoppet att krigets stora, andliga upplevelser icke allmänt skulle så ned-

dragas. Man kan av hela sin själ instämma i detta hopp, på samma gång man vet att i alla land förblir en gås en gås, även om man lindar henne i sorgflor!

Men även i fråga om de mera högtstående är det en villa att de ädla mänskliga egenskaper, kriget utvecklat eller undanskjutit, skola i ena fallet bestå, i det andra återvända efter kriget. Varje mottaglig själ blir i någon mån omdanad. Detta är krigets djupaste olycka i de otaliga fall, där omdaningens icke verkat en andlig livsstegring utan tvärtom ett sänkande av den livsåskådning och den livshållning, som samma människor tidigare hade uppnått. Hur många äro ej de kvinnor som män, vilka kunde blivit mänskliga mästerverk men som nu — i och genom kriget — endast bli brottstycken!

En i djupaste mening ädlare kvinnlighet har kriget i intet land framkallat. De forntida dekorativa bildverk, som visa en människas anlete och en ängels vingar på ett vilddjurs gestalt symboliserar bäst kvinnosjälarna under dessa krigsår.

Men det vore outhärdligt att stanna vid denna syn. Runtom skymta tecken att reaktionen mot krigsandan är i full gång, att varken kvinnor eller män förmått uppehålla den första krigshämförelsen, att kriget hunnit omvandla synen hos krigets dyrkare. Det sätt att tänka och känna som 1914 var det gängse är föråldrat. Sorg och glädje ha fått andra orsaker. Och unga, kvinnliga idealister drömma redan den eviga drömmen om den nya framtid de skola skapa.

Framför allt drömma de om mänskligheten, som först då kan skapas, när kvinnan återtar den kvinnoväsendets makt som hon hållit på att förspilla. De drömma om att äntligen visa världen vad en kvinna kan vara när hon ödesglad inser att hennes genialitet fullast uppenbaras på livets område. De veta, dessa unga kvinnor, att kvinnorna måste befrias ur godtyckligt satta stängsel och av hävd och lag smidda bojor. Men de veta även att sedan detta skett kommer den stora frigörelsen. Den då alla kvinnans bästa möjligheter som livgiverska, som fostrarinna, som individuell personlighet, som medborgare smälta samman i en enda stor lidelse, den att dana mänskligheten.

Mänsklighetens idé stiger som Anadyomene ur det purpurfärgade hav, som danats av Europas mödrars blod, vilket strömmat bort i samma böljor som deras söners. Ingen förutsägelse har visat sig mer profetisk än Victor Hugo's ord i förra århundradets mitt: »En makt finnes, som är starkare än arméernas, det är den idé, vars tid är inne.»

Andarna drabba samman. Men över dem står anden, mänsklighetens heliga ande, som från forngråa tider av människan gjort den varelse, som i mörkret stiger mot morgonljuset.

Förnyaren, omvandlaren, skaparen blev icke heller nu kriget, så som de falska profeter förkunnade, vilka 1914 virvlade sin krigsdans omkring den vinpress där Europas ädlaste druvor krossades under järnhälar.

Allsegraren blev anden.

Av de stenar, dårar kasta i hans väg, danar han steg upp till det förklaringens berg, där i tidens fullbordan Människan skall uppenbaras.

INNEHÅLL.

I. »Mödrarnas bönegång»	7
II. Det heliga upproret.....	16
III. Mänsklighetens födelse	25
IV. Världskrigets inverkan på förhållandet mellan könen ...	47
V. Kvinnoarbetet under kriget	94
VI. Kvinnorna i krigets närhet	130
VII. Kvinnans fredsverk	141
VIII. Kvinnans själstillstånd under världskriget	184

58
A. J. P.
1888

